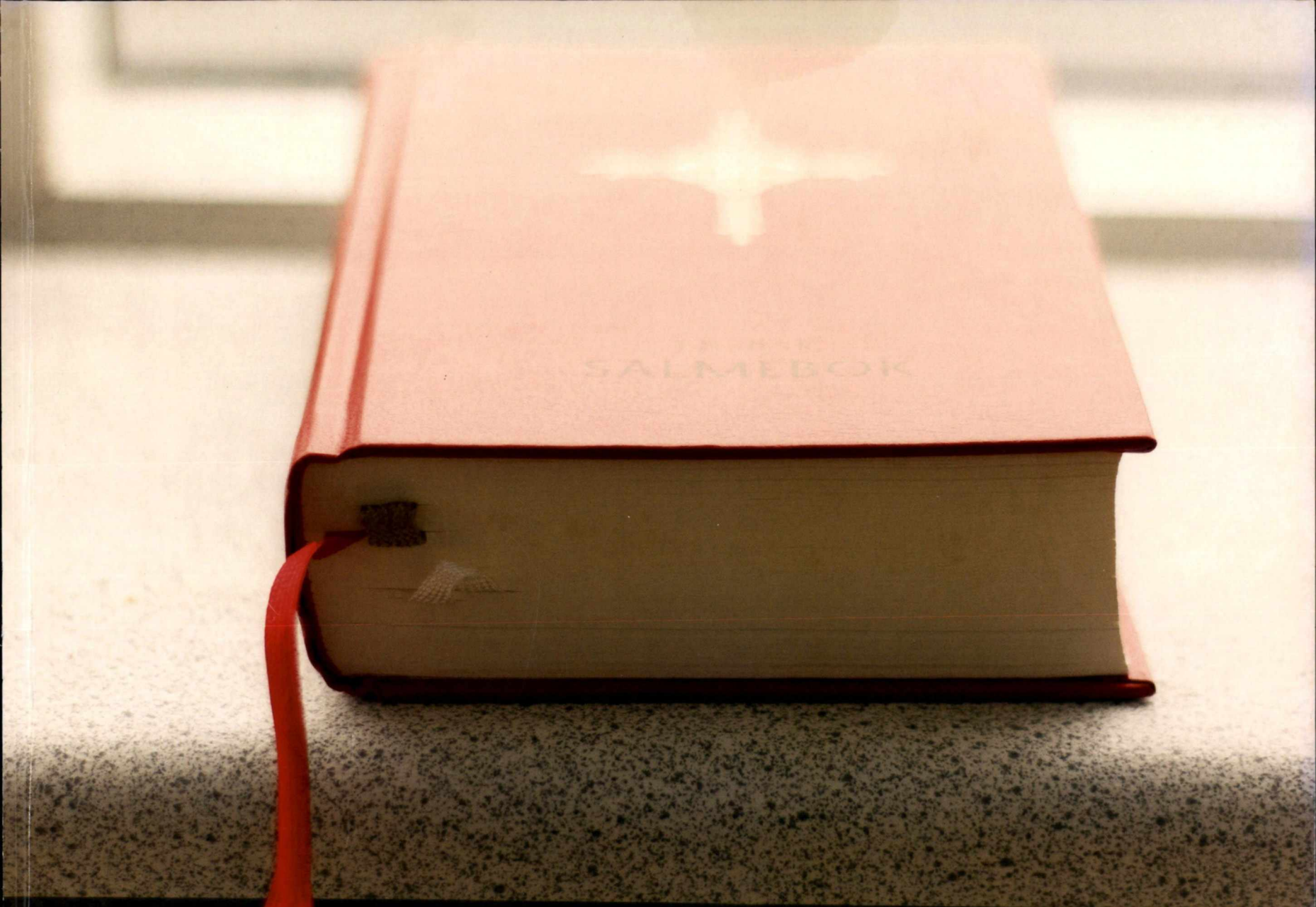

Hymnologi

NORDISK TIDSSKRIFT

UDGIVES AF SALMEHISTORISK SELSKAB
OG NORDHYMN

3|4

43. ÅRGANG
OKTOBER 2014

3|4

HYMNOLOGI // Nordisk tidsskrift gik i 2012 over til *peer-review*, hvorfor videnskabelige artikler, der er blevet bedømt, udskilles i en afdeling for sig.

Web: **www.hymnologi.com**
Facebook: **facebook.com/hymnologi**
Twitter: **twitter.com/hymnologi** *(@Hymnologi)*

Redaktør: Ove Paulsen, Hoffmannsvej 20 3. tv., DK-8220 Brabrand. Tlf.: (+45) 2621 1943. E-mail: redaktion@hymnologi.com

Sekretariat: Teologisk Pædagogisk Center (FUV), Kirkeallé 2, DK-6240 Løgumkloster. Att.: Helle Sangild Qvist. Tlf.: (+45) 5858 3002. E-mail: abo@hymnologi.com.

Redaktørens faglige referencegruppe:
Litteratur: Steffen Arndal, adjungeret professor, dr. phil. E-mail: arndal@litcul.sdu.dk
Inger Selander, docent, fil. dr. E-mail: inger.selander@litt.lu.se
Musik: Ole Brinth, rektor. E-mail: jorb@km.dk
Birgitte Ebert, domorganist. E-mail: beb@km.dk
Teologi: Jørgen Kjærgaard, lektor, stiftskonsulent, adjungeret professor. E-mail: jkj@km.dk
Jens Lyster, dr. theol. h. c. E-mail: jensblyster@gmail.com

Redaktørens nordiske referencegruppe:
Finland: Anna Maria Böckerman, teol. dr. MuL., e-mail: am.bockerman@evl.fi
Erkki Tuppurainen, professor em., mus. dr., e-mail: erkki.tuppurainen@fimnet.fi
Island: Einar Sigurbjörnsson, professor, teol. dr., e-mail: eisig@hi.is
Norge: David Scott Hamnes, rådgiver, ph.d., e-mail: dsh@kirken.no
Sverige: Anna Jönsson Evertsson, teol. dr., e-mail: Anna.Evertsson@tele2.se

Krav til manuskripter

Manuskripter indsendes som attachment til e-mail i almindelig Word-format (*.doc eller *.docx). ***Bemærk venligst:*** Manus må ikke indeholde speciel typografi, indlejrede billeder eller HTML-koder. Noter anføres som *slutnoter*. *Billeder* mailes separat som JPEG (.jpg) eller TIFF (.tif) og skal måle mere end 1024 px på hver led. Alle noder sendes som billeder eller som PDF/EPS-filer. Noderne indscannes ved 600 eller 1200 px af hensyn til læsbarheden.

Kontakt gerne vores grafiker på mail: posten@christianhebell.com

Publikationssprog: *Dansk, norsk(bokmål/nynorsk) og svensk, samt engelsk og tysk.*

Forsidefoto: Den Norske Salmebok. Foto: Christian H. Paulsen
Bagsidefoto: Stabburet på Lysebu. Foto: Ove Paulsen

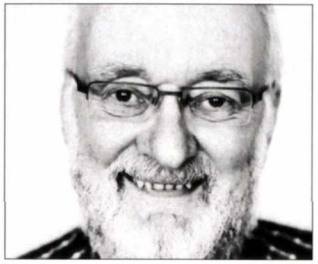

Forord

af **Ove Paulsen**, *redaktør*

Dette hefte, som nu i al ydmyghed lægges ved vor læsers albuer med norskpræget for- og bagside, indeholder enkelte bidrag fra det dansk-norske salmeseminar *No stig vår song* på Lysebu 28.-30. marts i år. Faktisk er der kun Jan Inge Sørbøs og mit eget bidrag, men mere vil følge i de kommende numre. Vi har denne gang lagt en vis vægt på det norske. Stig Wernø Holters peer-reviewede meget læseværdige artikel om historiske personer i norske salmebøger følges af Estrid Hessellunds gendigtninger til dansk af to norske salmer og en grundig anmeldelse af Norsk Salmebok 2013.

Brorson-konferencen i Løgumkloster 11.-15. maj nåede ikke at komme med denne gang, men den vil også få efterklange i kommende numre.

Iben Krogsdals *Fuldmagt* bliver denne gang recenseret i dybden af Kirsten Nielsen for teksternes vedkommende og af Mads Djernes for melodierne. Desuden er der vigtige anmeldelser af Erik A. Nielsens bog om H.A. Brorson og Lars Eckerdals *När fikonträdet skjuter blad.*

Læs også Jens Lysters artikel om H.A. Brorson og hans bogtrykker. En tidligere version har i flere måneder kunnet læses på vores hjemmeside **www.hymnologi.com**

På samme hjemmeside kan den opmærksomme læser høre Anne Vads *Rap-salme*, hvis tekst kan læses i dette hefte.

Det er også muligt på samme hjemmeside at høre det første stykke musik, Hymnologi – Nordisk tidsskrift har produceret og solgt. Museet på Varbergs Fästning bad den gamle redaktør om noget dansk liturgisk musik fra tiden omkring 1620 til brug for deres sommerudstilling. Jeg fik den idé, at den mest brugte danske salme i perioden 1528-1798 *Nu bede vi den Helligånd* måtte være noget i retning af, hvad de søgte, og i den form, den har i Niels Jesperssøns Graduale. Jeg kontaktede forskellige tidsskriftet nærtstående musikkyndige og fik tilsagn fra Uffe Holmsgaard Eriksen om indspilning på MP3 efter forlægget. Det foregik torsdag 8. maj i år i Sankt Johannes Kirke, Århus. Medvirkende var Teologisk Studiekor ved Aarhus Universitet, nemlig: Simon Emil Koefoed, Julie Nørgaard Christensen, Julies Sebastian Bang Holst og Uffe Holmsgaard Eriksen. Indspilning, redigering og produktion ved Uffe Holmsgaard Eriksen. Jeg vil gerne benytte lejligheden til her at sige hjertelig tak til sognepræst Bent Arendt for hjælp til optagelsen.

Om denne indspilning skriver Uffe Holmsgaard Eriksen på Facebook: "Muligvis nogenlunde sådan lød "Nu bede wi den hellig Aand" i 1620 i Varberg Kirke, Halland. I første vers har vi lagt næsten autentisk menighedssang på i baggrunden, og hele vejen igennem synger medlemmer af Varberg Kirkes menighed anno 1620 om kap med koret".

Husk, at alle ting af en vis aktualitet, som det er vanskeligt at bringe i hefterne, der kun kommer hvert halve år, med fordel kan offent-

liggøres på hjemmesiden. Anmeld gerne jeres arrangementer og de vil blive lagt ud på siden. De bliver læst. Ligeledes har vi gode erfaringer med at offentliggøre artikler på hjemmesiden. Her er der også plads til indlæg angående artikler i tidsskriftet, eventuelt med benyttelse af blog-funktionen.

Noderne til Estrid Hessellunds gendigtninger er tegnet af ovennævnte Uffe Holmsgaard Eriksen. Svein Møllers melodi bringes med tilladelse fra Cantando Musikkforlag i Stavanger. Carlton R. Youngs melodi, som Hope Publishing Company har copyright til, bringes med tilladelse fra David Media AB, Borgvägen 20a, Umeå.

Forsidebilledet viser Norsk Salmebok 2013. Copyright Christian Hebell Paulsen. Bagsidebilledet af stabburet på Lysebu er fotograferet af mig. Portræt af Elisabet Wentz-Janacek, der tidligere har været bragt i Kyrkomusikernas Tidning, bringes her med tilladelse af Henrik Tobin, der har copyright. Portræt af Sven-Åke Selander bringes efter aftale med Gunilla Selander.

Jeg ønsker jer alle en god læselyst!

Brabrand, 30. september 2014.

Ove Paulsen

INDHOLDSFORTEGNELSE

PEER-REVIEW Stig Wernø Holter: "Exempler meget her formaar". En undersøkelse av historiske personer i tre norske salmebøker	**93**
Jan Inge Sørbø: Petter Dass. Liten panegyrikk	**110**
Ove Paulsen: Norske salmer i danske salmebøger	**112**
Jens Lyster: Biskop Brorsons klenodie og forlæggeren Frantz Christian Mummes danske bøger	**124**
Estrid Hessellund: To gendigtede salmer	**141**
Anne Vad: Gude-rap eller Theodicé-salme	**144**
Lars Eckerdal: Elisabet Wentz-Janacek in memoriam	**145**
Anna J. Evertsson: Sven-Åke Selander 80 år	**147**
Norsk salmebok 2013 (anmeldt af Uffe Holmsgaard Eriksen)	**149**
Iben Krogsdal: Fuldmagt (anmeldt af Kirsten Nielsen)	**154**
Anmeldelse af melodistoffet i Iben Krogsdals Fuldmagt (anmeldt af Mads Djernes)	**161**
Erik A. Nielsen: H.A. Brorson (anmeldt af Carsten Bach-Nielsen)	**164**
Lars Eckerdal: När fikonträdet skjuter blad (anmeldt af Birgitta Sarelin)	**168**
Benedikte Bresson: Munden fuld af glæde (præsenteret af Ove Paulsen)	**174**

"EXEMPLER MEGET HER FORMAAR"[1]
EN UNDERSØKELSE AV HISTORISKE PERSONER I TRE NORSKE SALMEBØKER[2]

AV **STIG WERNØ HOLTER**
Stig.Holter@grieg.uib.no

Innledning

Da det norske salmebokforslaget *Salmebok 2008* ble lagt frem, var det én dissens i komiteen som hadde utarbeidet forslaget. Tore Kopperud, komiteens leder, var imot å ta inn Alf Prøysens populære julekveldsvise, «Nå har vi vaske golvet». Begrunnelsen var overraskende: teksten nevner en ikke-bibelsk person, Jordmor-Matja. Den voksne i visen forteller du-personen i visen, barnet, hvor julestjernen er: «Du ser'a over taket der a' Jordmor-Matja bor». Prøysen kjente henne fra sin barndom på Ringsaker. Hun het egentlig Helga Johansen (1864–1947). Navnet Matja lånte han fra sin egen mormor. Kopperud argumenterte prinsipielt med at «salmeboken ikke bør inneholde andre navn (personer, steder etc) enn de som er belagt i de bibelske tekstene».[3] Om han også var prinsipielt imot at f.eks. Olav den hellige kunne nevnes, er uvisst. Prinsippet har ingen hevd i vår salmebokhistorie. Kopperud kom i mindretall, og Kirkemøtet 2012 vedtok ny norsk salmebok – med Prøysens julekveldsvise.[4]

Dette satte meg på ideen om å undersøke hvilke historiske personer som forekommer i norske salmebøker utenom den historiske Jesus og hvor ofte de forekommer. Jeg har valgt Landstads *Kirkesalmebog* (1869, forkortet L), *Norsk salmebok* (1985, forkortet NoS) og *Norsk salmebok 2013* (forkortet N13; N ved henvisning til nummer).[5] Noen ganger vil det også bli henvist til Landstads reviderte salmebok (1926, forkortet LR) og *Nynorsk salmebok* (1925, forkortet NN). Hauges salmebok, *Psalmebog for Kirke og Hus* (1873) er utelatt.[6] Undersøkelsen omfatter navngitte personer, ikke navngitte, men identifiserbare personer og identifiserbare grupper av personer. Symbolske personer som f.eks. Sions dronning, personer fra lignelser og personer nevnt i akrostika er utelatt. Derimot har jeg tatt med anonyme personer og personer som av den historisk-kritiske bibelvitenskap regnes som førhistoriske eller rent litterære (f.eks. Adam og Job). Jeg-personer som er identifiserbare uten at de fremstår med navn, er også regnet med.

Jeg har valgt å dele personene i tre kategorier, som også har fått bestemme denne artikkelens disposisjon:

1) personer fra Det gamle testamente (GT)
2) personer fra Det nye testamente (NT)
3) personer kjent fra kirkehistorien/andre personer (KH)

På denne måten har jeg fått frem et materiale som kan gi grunnlag for å svare på spørsmål som:

- Hvem nevnes i de ulike salmebøkene og hvem nevnes ikke?
- Hvordan fordeler de seg på kvinner og menn?
- Hva kan salmeforfatternes hensikt med å nevne dem ha vært? Har personene en didaktisk funksjon som del av bibelske gjenfortellinger og scenarier? Eller er de ment som forbilder, positive eller negative, på tro og moral?

- Hvilke deler av salmetilfanget nevner historiske personer?
- Hva sier den litterære bruken av disse personene om salmebokens forhold til Bibelen?

Statistikk

Merknader til statistikken: Personer som konsekvent omtales uten navn står i skarpe klammer. Nyere navneformer samt presiseringer av en persons identitet er satt i parentes. Når en person omtales flere ganger i en salme, regnes det kun som én forekomst. Forekomster i dubletter, altså tekster som foreligger i flere språk eller målformer, er ikke telt med.

	Person	**Gruppe**	**L**	**NoS**	**N13**
GT	Adam		29	10	15
	[Eva]		1	2	3
	Noa (Noah)		1	1	1
	Sem		1		
	Kam (Ham)		1		
	Jafet		1		
	Abraham		8	5	8
	Agar (Hagar)		1		
	Ismael		1		
	Isak		2	1	2
	Jakob		9	6	7
	Rakel		2		
	Josef		2		
	Benjamin		1	1	
	Farao (Ramses II)			1	2
		Egypterne	1		
	Moses		5	2	2
	Aron		1	1	1
	Samson		1	1	1
	Isai		3	5	5
	David		24	22	17
	Salomo		2	2	1
		Konger	2	2	2
	Elias (Elia)		2		
	Eliseus (Elisja)		1		
	Esaias/Jesaja		1	2	2
	Mika		1		
	Jonas (Jona)		1	1	1
		Profeter	3	3	6
	Job		1		
NT	Sakarias (Sakarja)				1
	Johannes (døperen)		5	2	3
	Keiseren (Augustus)		1		

	Herodes (den store)		3		1
	Maria (Jesu mor)		20	25	40
	Josef		3		4
		Hyrdene/ gjeterne	7	9	16
		Østens vise/ de tre konger	4	4	8
	Anna (Fanuels datter)		1		1
	Simeon		1		1
		Brudeparet i Kana	1		
	Nikodemus		1		
	[Sakkeus]			1	1
	Offiseren i Kapernaum		1		
	Den lamme tjenestegutten		1		
	Den kanaaneiske kvinnen		3	1	1
	Anonym kvinne			1	1

	Maria (Martas søster)		2		1
	Lasarus			1	
	Johannes (disippelen)		2	1	2
	Judas (Iskariot)		4		
	Malkus		1		
		Soldater			1
	En ung mann (Markus?)		1		
	Annas		1		
	Kaifas		1		
	Øverstepresten tjenestejente		1		
	Pontius Pilatus		3	1	1
	Røveren på korset		1	2	3
	Simon fra Kyréne		1		
	Peter		13	4	5
		Kvinnene ved graven	2	2	1
	Maria (Magdalena)		1	1	3

		Emmaus-vandrerne	3	1	1
	Tomas			1	1
		Disiple-ne/apost-lene	11	15	12
		De tre disiplene	2		
		Jødene	3	1	1
	Stefanus		2		
	Saulus/Paulus		3		
	Lukas		1		
KH	Olav den hellige			2	2
		[Selje-mennene]		1	1
	Paven		1		
	Luther		2		
	Jordmor-Matja				1

De tre følgende tabellene viser antallet enkeltpersoner og deres samlede forekomst i den enkelte salmebok. Under enkeltpersoner angis antall individuelle kvinner i parentes. Under grupper angis først antall, deretter gruppenes samlede forekomst i parentes. Det totale antall salmer i de tre bøkene er henholdsvis 634, 866 (minus 30 dubletter) og 899.

Landstads salmebok (1869)				
	Enkeltper-soner	*Navngitte*	*Forekom-ster*	*Grupper*
GT	27 (♀3)	27	103	3 (6)
NT	27 (♀6)	20	78	8 (33)
KH	2 (♀0)	1	3	0
Sum	56 (♀9)	48	184	11 (39)

Norsk salmebok (1985)				
	Enkeltper-soner	*Navngitte*	*Forekom-ster*	*Grupper*
GT	16 (♀1)	14	63	2 (5)
NT	12 (♀4)	7	41	6 (32)
KH	1 (♀0)	1	2	1 (1)
Sum	29 (♀5)	22	106	9 (38)

Norsk salmebok 2013				
	Enkeltper-soner	*Navngitte*	*Forekom-ster*	*Grupper*
GT	15 (♀1)	13	68	2 (8)
NT	17 (♀6)	13	70	7 (40)
KH	2 (♀1)	2	3	1 (1)
Sum	34 (♀ 8)	28	141	10 (49)

Generelt er det altså den minste salmeboken, Landstads, som rommer det største persongalleriet, hele 56 enkeltpersoner hvorav ni er kvinner. Det kan henge sammen med bokens ordning etter de enkelte søn- og helligdagene i kirkeåret. Hver dag skulle ha salmer som parafraserte eller i det minste refererte til dagens bibeltekster. Til tross for at den gamle tekstrekken[7] kun omfattet noen meget få gammeltestamentlige lesninger, refererer salmeboken til like mange personer fra den gamle pakt som fra den nye pakt, og de første refereres til oftere. Det viser hvordan salmedikterne lar den gamle pakt leve med i den nye. I tillegg slår det kraftig ut at Landstad inkluderer lange stykker av Kingos pasjonssalmer (L 316–331). Det er altså denne salmeboken som er sterkest forankret i historiske personer og fortellinger.

Av de to nyere salmebøkene er det N13 som har det største persongalleriet, 34 enkeltpersoner hvorav åtte er kvinner.

Mest omtalt av samtlige personer i disse er Maria, Jesu mor. I N13 er hun omtalt ikke mindre enn 40 ganger, hvilket representerer en dobling i forhold til L og også en kraftig økning fra NoS. Den personen som her glimrer med sitt fravær, er Paulus. Av personer fra kirkehistorien er det påfallende at L nevner både paven og Luther, mens disse er ute av de nyere salmebøkene. Her gjør til gjengjeld Olav den hellige sitt inntog.

De oftest omtalte gruppene uansett salmebok er profeter, hyrdene/gjeterne på betlehemsmarkene, Østens vise/de tre konger og disiplene/apostlene. For de to gruppene som hører til i evangelienes julefortellinger finner det sted en markant økning i N13, en økning som sammenfaller med det skjerpede fokus på Maria.

I – Personer fra Det gamle testamente

De oftest nevnte personene fra GT i de tre salmebøkene er Adam, Abraham, Jakob og David. Av disse er det en betydelig reduksjon i NoS og N13 for Adams vedkommende.

Adam og Eva

Henvisningene til ADAM finnes oftest i genitivforbindelser, slik som «Adams fall», «Adams ætt»[8], «Adams lyst» eller symbolsk: «den gamle Adam». Noen ganger omtales han bare som «den første mann». Hans navn er altså knyttet til fallet. Han representerer den falne menneskeætten og dens skjebne. Siden han bor i hvert menneske, må han bekjempes. Noen ganger nevnes han sammen med Satan. Som et «Adams barn» henger sjelen fast i «Satans garn» (NoS 805_4). Adam kan imidlertid også brukes nøytralt i betydningen menneske, f.eks. at Jesus er Messias «I Adams Kjød og Klæde» (L 116_1). Ved brudevielse omtales Adam positivt som «den første Mand» og Eva som «den første Brud» siden deres forening skjedde *før* syndefallet (L 582, jf. N 304_6). EVA nevnes aldri ved navn i de tre salmebøkene, og hun får heller ikke skylden for å ha gitt Adam det fatale eplet. For det var Adam som åt (Kingo, L 316_8). Hun er heller aldri Marias antitypos[9], slik Adam er Kristi antitypos.

Noah og sønnene

NOAH nevnes av Anders Frostenson som eksempel på tro: «Lenge før enn regnet strøymde, høyrdest Noas hammarslag» (NoS 498_3, N 445_3). Sønnene nevnes bare i en pinsesalme i L, hvor de er representanter for folkeslagene som takket være pinseunderet er blitt inkludert i Guds nåde: «Nu Kam skal reises af sit Fald ...» (Schmidth, L 445_2). Konkret refererer Hams fall trolig til episoden der han ser faren full og naken, noe som urimelig nok førte til at Noah forbannet sønnesønnen Kanaan (1 Mos 9,22ff).[10]

Patriarkene

Av de tre patriarkene er det ABRAHAM og JAKOB som nevnes oftest. ISAK nevnes bare sammen med de to andre, som hos Landstad: «Med Abraham, Isak og Jakob til gjest» (N 261_1). Med henvisning til Hebr 11,13 lar Elias Blix Abraham se Kristi dag og virkeliggjøringen av velsignelsen (N 13_4, 127_4). Petter Dass viser til Guds ed til Abraham (N 244_3). Lewi Pethrus oppfordrer til å gjøre som Abraham, «sku mot himlen opp» (N 321_2). I Kingos «Far, verden, far vel» befinner Abraham seg i det hinsidige. Forfatteren alluderer her til lignelsen om den rike mann og Lasarus, der Lasarus blir båret av englene til Abrahams fang (Luk 16,22; N 410_{7-9}). I en annen salme av Kingo nevnes HAGAR og ISMAEL («Lad andre hen i Trældom gaa»). De representerer kirkens fiender og tjener som eksempler på frivillig trelldom under loven (L 292_2).[11] Sara nevnes derimot aldri i de tre salmebøkene. RAKEL, Jakobs yndlingshustru, nevnes to ganger i L som gråtende over sine barn, dvs. Josefs etterkommere som ble bortført fra Nordriket i 722 f.Kr., jf. Jer 31,15 og Matt 2,18 (L 148_1, 233_2).

JAKOB omtales dels i forbindelse med en stjerne, i vår tid kjent som julestjernen (4 Mos 24,17), dels i forbindelse med alteret han reiste for Herren etter å ha drømt om himmelstigen (1 Mos 28; N 471_4, 552). Hos L er det også en referanse til Jakobs

kamp med Gud: «Hvo med Gud i Kampen gaar, Og med Jakob mandig staar, Han en evig Seier vinder, Og den Livsens Krone finder» (Prætorius/Brorson, L 270_5). Den mandige kampen overlevde LR, men måtte gi tapt i NoS.

Av Jakobs tolv sønner nevnes de to yngste, JOSEF og BENJAMIN, men kun én gang hver. «Josefs Skade» (L231_1) er et uttrykk fra Amos 6,6 og sikter til Nordrikets sammenbrudd, i overført forstand til kirkens skrøpelighet. I Brorsons himmelfartssalme «I dag skal all ting sjunge» tjener Jakobs øyensten Benjamin som en representant for dem som får tre frem for Guds trone i himmelen, en klar referanse til fortellingen om Josef og brødrene i Egypt (1 Mos 42–45). Navnet Benjamin betyr lykkens sønn.

Exodus

Utferdsfortellingen med MOSES som den sentrale skikkelse (2 Mos) har også satt et avtrykk i salmeboken. Men referansene til Moses og Moseloven er redusert i de to nyere salmebøkene. Moses nevnes dels som lovgiveren, dels sammen med Elias i fortellingen om Jesu forklarelse på fjellet. I N13 opptrer han imidlertid ikke i noen av disse rollene. Svein Ellingsen knytter ham til rosen (= busken) som «blomstret ved foten av Sinai / for Moses, med flammende ild» (N 103_2). For Frostenson er Moses et troseksempel: han løftet staven *før* vannet delte seg (NoS 498_4, N 445_4).[12] ARON nevnes kun sammen med sin stav (L: «Kjep», 4 Mos 17; Hebr 9,4). Den er et symbol på at Gud vekker liv av døde, både i sakramentene (Blix, N 553_2) og ved legemets oppstandelse: «Og mine morkne Been skal grønnes / Som Arons Kjep og Mandel-Stav» (D. Engelbretsdatter, L 472_6). FARAO er ikke et personnavn, men refererer til Egypts styrer på tiden for utferden, dvs. Ramses II. Han nevnes i én dåpssalme (Børre Knudsen) og én skjærtorsdagssalme (latinsk hymne/Arve Brunvoll) som en ond, truende kraft og et symbol på menneskets gamle ufrihet (N 153_3 og 184_1). Kingo gjør et poeng av at Jesus og disiplene på skjærtorsdag etter jødisk praksis priste Gud «for Frelse fra / De Ægypters Aag og Plage» (L 316_3).

Dommere og konger

SAMSON forekommer i en katekismesalme (andre trosartikkel, fjerde sang) av Dass. Jesus ble «den rette Samson visst, som slo den deg tok fangen [til fange]», jf. Dom 15,14f (N 179_1). Samson er for Hebreerbrevets forfatter en av de store trosheltene i det gamle Israel (Hebr 11,32) og blir for Dass en prefigurasjon av Kristus ved at han frelste mange ved selv å dø.

Blant Israels konger inntar DAVID en særstilling i salmelitteraturen. Han er selve idealkongen, han er den store salmisten i GT, og Jesus var av Davids ætt. Men som yngste sønn av ISAI i Betlehem var David ikke selv kongssønn. Han ble salvet av Samuel til å bli Israels konge. Isais navn forekommer hele fem ganger i de to nye salmebøkene, hver gang i uttrykket «Isais renning» (NoS 3_2, 89_1) eller i variantene «Isais rot» (NoS 38_1), «Isai stuv» (NoS 63_4) eller «Isais skudd» (NoS 115_3). Alle forekomstene refererer til messiasforventningene (Jes 11,1.10). Den danske formen er «Jesse Rod» (L 140_1, 155_1) eller «Jesse Ris» (L 297_4). Metaforen som ligger til grunn er det nedhugne treet (stubben) som et nytt skudd skyter opp av. Den innebærer at Gud gjenreiser det falne Davids-riket, mot alle «odds». Også de fleste referansene til David finnes i julesalmene og relaterte salmer, og nesten alle består av genitivforbindelser. Hyppigst er «Davids stad/by/hjem», altså Betlehem (NoS 18_5, 47/48, 50, 52_2, 53_2, 59_3, 70_4, 72, 116_1), deretter «Davids Sønn» (NoS 13_5, 46_2, 136_1, 247_3, 340_3, 347_2). At Jesus var av Davids ætt, kommer også til uttrykk i metaforen «Davids rot/kvist» (NoS 44_2, 89_1, 115_3, 380_4). En metafor fra de såkalte O-antifonene i adventstidens tidebønner er «Davids nykel», jf. Jes 22,22 og Åp 3,7 (NoS 3_4). Tre salmer henviser til at David kvad salmer og spilte på harpe (NoS 18_5, $52_{4.7}$, 466_1).

SALOMO nevnes i til sammen fire forskjellige salmer. Han er den som tross sin rikdom og makt, pryd og visdom ikke kan måle seg med selv den minste blomst i naturen (L 522_5, 524_6,

NoS 766_2), eller vekke liv av døde og gjøre en synder salig (NoS 340_3).

De øvrige omtalene av konger (hos Dass og Brorson) er av generell karakter og i hvert fall hos Brorson ikke avgrenset til Israels konger (NoS 92_2, 283_2). Om de hellige tre konger, se nedenfor.

Profetene

Av profetene er det bare JESAJA og JONA som nevnes i de nyere salmebøkene, mens Landstad gir plass til fem: ELIA, ELISJA og de tre skriftprofetene JESAJA, JONA og MIKA. Jesaja og Mika hører til i julens tematikk på grunn av deres messiasprofetier (Jes 9,1), av Mika knyttet til byen Betlehem (Mika 5,1). Elia figurerer hos Landstad i salmer beregnet på Kristi forklarelsesdag (6. Søndag efter Hellig Tre-Kongers Dag, L 236_{3-4}) og – sammen med Elisja – på Kristi himmelfartsdag (L 410_2). I begge forekomstene er det fjellet (berget) som er stikkordet: stedet for forklarelsen og himmelfarten. Jona nevnes én gang i en katekismesalme av Dass som Landstad introduserte: «Fisken skjøt Jonas av buken på stranden» (N 191_5). Fordi Jona sies å ha vært i buken på en stor fisk i tre dager og tre netter, er han blitt tolket som en Kristus-prefigurasjon. Salmen «Solen på himmelen lukket sitt øye» er et utdrag av en lengre salme over trosbekjennelsens punkt om Kristi oppstandelse (andre trosartikkel, femte sang).

Som gruppe omtales profetene i adventssalmer, i «Maria, hun er en jomfru ren» (L 297_3)[13] samt i Luther/Landstads gjendiktning av *Te Deum*: «O store Gud, vi lover deg», i sistnevnte tilfelle som deltakere i den himmelske lovsangen sammen med apostlene (N 275_4 bokmål).

Job

I NT forutsettes JOB som en historisk person og brukes som et forbilde på utholdenhet i lidelse (Jak 5,11). Men den historiske bibelvitenskap regner Jobs bok som et diktverk uten historiske holdepunkter. I salmen «Frisk op, min Sjæl, og giv dig ei» hos Landstad nevnes Job én gang som en historisk person, i samme strofe som Josef og David. Konteksten er hvordan Gud hjelper av nød: «Dem hjalp ret Gud / Af Nøden ud, / Af fiendens Haand den hadske!» (L 188_2). Et av Jobs oftest siterte utsagn er blitt åpningslinje i en salme av Britt G. Hallqvist/Øystein Thelle: «Min gjenløser lever, jeg vet at han lever» (N 211).

II – Personer fra Det nye testamente

Forløperne

SAKARJA, Johannes døperens far, omtales kun én gang. Det er i åpningsstrofen til Dass' gjendiktning av Sakarjas lovsang (Luk 1,67–79), «Så kom Guds Ånd i Sakarias' tunge» (N 244_1). Både i bibelteksten og i salmen tiltales JOHANNES som den Høyestes eller Guds profet. Landstad har ikke med denne salmen, men lar Johannes bli nevnt hele fem ganger. I de nyere bøkene lar Sedulius den ennå ufødte Johannes glad hilse barnet Maria bærer på (N 121_5, jf. Luk 1,44). N13 har fått en egen liten avdeling med salmer til Sankthans/Jonsok. Blant disse er en salme av Eyvind Skeie, «Tal vennlig til Jerusalem», der Jesajas ord (Deutero-Jesaja, Jes 40,1) rettes til Johannes, som er «Herrens røst» (jf. Jes 40,3). Skeie gir dermed botspredikanten Johannes en oppgave som trøsteprofet: «De sår du åpner, skal til sist / bli salvet av Guds Ånd» (N 247_4). NoS er alene om å ha med Anders Hovdens salme om tvil, trøst og tro: «Trøyst meg, Frelsar, når i tvil med Johannes eg sit sturen [nedtrykt]». Dette refererer til den fengslede Johannes, som sender sine disipler ut for å finne ut om Jesus er den som skal komme (Matt 11,2–6). Johannes' mor, Elisabeth, nevnes aldri.

Barndomsfortellingenes personer

Ved siden av hovedpersonen selv trer MARIA, Jesu mor, frem i første rekke blant personene som knyttes til Jesu fødsel og barndom. Av birollene nevnes keiseren, AUGUSTUS, én gang hos Landstad, mens HERODES DEN STORE forekommer noe oftere, for så å forsvinne ut av NoS. Men i N13 er Herodes

gjennomgangsfigur i en folkeviseinspirert sang av Skeie der forfatteren kontrasterer kongen mot Betlehems barn og mødre, jf. beretningen om barnemordet i Betlehem, Matt 2,16 («Vi er barna fra Betlehem», N 748). Det er et av meget få tilfeller i salmebøkene der en navngitt historisk person får representere det onde og farlige. Andre personer som forsvinner i NoS, men dukker opp igjen i N13, er JOSEF, ANNA FANUELS DATTER og SIMEON.[14] Det er interessant å se hvordan bibelfortellingens renessanse i forkynnelse og salmediktning kan gi slike resultater. Særlig påfallende er Josefs *comeback*, og ikke bare i Prøysens julekveldsvise (se ovenfor). Dels omtales han som den ene av «de hellige to» (N 43_1), dels som verge for mor og barn (N 55_{2-3}). I en salme av Bell/Maule/Mørk sies – noe fritt – at Guds dyrebare ord lå «gjemt i Josefs store trøye», og det sågar uten at Maria nevnes (N 104_1).

De to gruppene som omtales i barndomsfortellingene er hyrdene/gjeterne og Østens vise/de tre kongene. Begge viser i N13 en markant økning sammenlignet med forekomsten i L og NoS. Eksemplene hentes fra den nyeste salmeboken. Gjeterne ser og hører; de ser himmelkongen (underforstått i stallen, N 25_4, jf. 59_4) og englene (N 47_2), og de hører englesangen (N 48_3) samt nytt fra Gud (N 44_2). De vekkes ifølge Erik Hillestad av «gåtefull klang» (N 43_2), selv om de presumptivt skulle være våkne ettersom de holdt nattevakt over flokken sin (Luk 2,8). Også Edvard Hoem lar gjeterne sove på marken (N 305_2). Bjørn Eidsvåg konstaterer derimot at de «satt rundt sin grue, / skremtes opp av lys og lyd» (N 69_2), og også i den afro-amerikanske spiritual «Go, tell it on the mountain» holder *shepherds* nattevakt (N 688_2). De finner Jesu fødested (N 71_1), og vi oppfordres til å gå med hyrdene (N 29_2, 32_6, 44_6). Arnfinn Haram sammenfatter hele gjeterrollen i én strofe i sin «Djupaste mørker ligg over jord» (N 70_2). Prøysen har sin egen måte å omtale «gjetergutta»: «dom kute [løper] til og frå» og bærer med seg lam «som gutten sku' få sjå» (N 64_4). Sedulius/Brunvoll knytter an til Salme 23 når de med en ordspillaktig analogi lar englene bære bud til «hyrdingane [...] om hyrdingen, vår Skapar god» (N 121_7).

De langveisfarende fra Østen omtales oftest som vise menn (N 64_5, 72_1, 90_4, 704_4, 795_3). Bare i Grundtvigs «Et barn er født i Betlehem» er de konger fra Saba, jf. Sal 72,10 (N 27_5), mens de hos Arnfinn Haram er begge deler (N 70_4). Som vismenn er de gjerne knyttet til stjernen, mens det er kongene som gir gaver. Ut fra de tre gavene som nevnes i Matt 2,11 har man trukket den slutning at de var tre i tallet. I en ny salme av Hans Arne Akerø er det de langveisfarende selv som synger («Vi kommer fra Østen», N 107), uten at de presenterer seg selv nærmere. Men både stjernen og en gammel spådom om «en konge med visdom» nevnes.

Over disse birolleinnehaverne og høyt hevet over enhver konkurranse troner MARIA. Hennes nærvær øker fra 20 forekomster hos L og 25 i NoS til ikke mindre enn 40 i N13. Det reflekterer at hun er en viktig skikkelse i mange av de nye norske salmene. De aller fleste referansene til Maria forekommer naturlig nok i salmene til adventstiden, jul, åpenbaringstiden og Maria budskapsdag. N13 representerer en økning av julesalmer fra 36 (i NoS) til 46, for Maria budskapsdag fra 6 til 11. Maria forekommer også i noen faste- og pasjonssalmer. Jeg mener å se fire måter Maria omtales på: 1) jomfruen 2) mor og menneske, 3) den syngende Maria og 4) den lidende Maria. Disse kategoriene er selvsagt delvis overlappende, men det er en klar tendens at omtalen av Maria i kategori 1 og 4 forekommer i de klassiske salmene, mens 2 og 3 hører nyere diktning til. Maria nevnes ikke alltid ved navn, men i over halvparten av forekomstene er fokuset på at hun er jomfru (nynorsk: møy). Dette er ofte koplet sammen med lav sosial status: hun er fattig, men også yndig. Dette bygger opp om det guddommelige ved unnfangelsen og fødselen. Her er ingen kjødelig far inne i bildet, barnet er Guds og Marias sønn. Dette setter Maria i en unik posisjon blant mennesker, hun er utvalgt, hun prises salig og fremstilles som fullkoment ren og hengiven. Men – og det er nok en luthersk korrektur i den gamle korssalmen «Det hellige kors vår Herre han bar», selv hun ble

salig bare «for Jesu skyld, av Gud Faders nåde» (N 168_2). Hun kan være «Frelserens mor» (N 168_2) og «vår Herres mor» (N 336_6), men aldri Guds mor[15] eller himmeldronning.

I nyere salmer er Maria først og fremst mor og menneske, noen ganger i parforhold med Josef. Det er en tendens til at Maria og Josef likestilles som Jesu foreldre, «de hellige to» (N 43_1). Begge kneler ved krybben (N 55_3). Når Maria omtales alene, så er hun moren, ikke jomfruen. Hun er ung og tapper (N 69_1) og fremstår i det hele som den inkarnerte moderlighet. Noen ganger er det den gravide Maria det synges om, slik som i den tyske folkevisen om Jesus og Maria: «Kva bar Maria inni seg? [...] Eit lite barn som var på veg, [...]» (N 123_2). Den gravides nærvær får den visne naturen til å våkne til liv.

Noen nyere salmer fremhever Maria som lovsyngende med henvisning til den lovsangen evangelisten Lukas lar henne fremføre, *Magnificat* (Luk 1,46–55; N 127, 131). Hun har gitt oss ord å synge (N 129), og vi ber henne om å lære oss sine sanger (N 130_3). Flere salmer har også referanser til engelens hilsen til Maria, *Ave Maria* (N 126, 127).

Men som Jesu mor må Maria også ta del i den sorg og smerte som følger med hennes spesielle rolle i frelseshistorien, dels som profeti gjennom Simeon (N 70_6), dels som vitne til korsfestelsen. To salmer i N13 er gjendiktninger av middelaldersekvensen *Stabat mater dolorosa* (N 167, 169). Særlig gripende er dialogsalmen «Då Jesus frå mor si skulde gå» (N 135), der hver av strofene 2–8 er knyttet til en dag i den hellige uken. Første halvdel av hver strofe er morens spørsmål, mens Jesus svarer henne i andre halvdel. Denne salmen er en av salmebokens uoppdagede perler:

> «Å Son min, du kjære Jesus min,
> kva vert du den heilage fredag din?»
> «Å mor, å du mor, so kjær for meg,
> å, giv langfredag var løynd for deg!»

Maria er blant de få historiske personer som apostroferes i salmene, dvs. at de tiltales litterært, f.eks. hos Olov Hartman: «Salig du och högt benådad, Herrens mor [...]» (N 127). De andre enkeltpersonene i N13 er Adam («Adam, kvar er du?» N 728) og Johannes døperen («Tal vennlig til Jerusalem, Johannes, Herrens røst», N 247).

Personer kjent gjennom Jesu offentlige opptreden

Av personer kjent fra den tiden Jesus opptrådte offentlig, forekommer til sammen rundt ti personer, disiplene fraregnet. Fem eller seks av dem forekommer bare hos Landstad. Det gjelder brudeparet i Kana (L 203), NIKODEMUS (L 447, en salme av Landstad om gjenfødelsen i dåpen), offiseren i Kapernaum («sterke Høvedsmand») og den lamme tjenestegutten ("Værkbrudne Svend", begge i L 214) og MARIA, Martas søster (L 534_3, 585_2). Hun er den som velger det ene nødvendige og lytter til Jesus. Kanskje er hun den samme Maria som faller for Jesu fot i Aage Samuelsens «O Jesus, du som fyller alt i alle» (N 354_1).

I de nyere salmebøkene omtales SAKKEUS indirekte av Blix («Sjå, han gjeng inn til syndig mann»; N 351). Kjennskap til denne fortellingen er en forutsetning for forståelse av salmen, selv om forfatterens grep er å alminneliggjøre personen slik at enhver kan identifisere seg med ham. Den kanaaneiske kvinnen er anonym og nevnes i alle de tre salmebøkene i den kjente salmen fra Pontoppidans salmebok, «Jesus, din søte forening å smake». Her er hun «kvinnen fra Kanaans egne» med hvem salmens jeg vil bli ved å rope inntil Jesus besvarer bønnen (N 158_5). En annen anonym kvinne omtales som «syndig kvinne» i gjendiktningen av dødsmessens sekvens, *Dies irae*. Det siktes til kvinnen i Luk 7,36ff, som tradisjonelt er blitt oppfattet som en prostituert og feilaktig identifisert med Maria Magdalena. I den latinske teksten bærer hun navnet Maria. LASARUS (Marta og Marias bror) har én eneste omtale i NoS, nemlig i Hovdens salme, som også nevner Johannes døperen. Den syngende ber om å få se sin frelsers guddomsvelde, slik Jesus må ha fremstått da han vakte Lasarus opp fra de døde (NoS 435_3).

Personer knyttet til prosessen mot Jesus

Igjen er det Landstad som byr på det rikeste persongalleriet, i stor grad på grunn av Kingos pasjonssalmer (L 316–331). Således er det bare L som nevner Judas (Iskariot), Malkus, den unge mannen som løp naken bort fra Getsemane, Annas, Kaifas, tjenestejenten og Simon fra Kyréne. JUDAS brukes som et skrekkens eksempel på falskhet og forræderi. Tre av de fire forekomstene er i Kingos pasjonssalmer. Judas drar i åk med Satan, jf. Luk 22,3 (L 319_2). En hel salme er viet Judas når han fortviler, «Søde Synd, du Vellyst-Engel» (L 323). Kingo vil bruke Judas som et speil, hvori synderen skal lære redsel for «hans Reb og Gren», det vil si Judas' selvmord. Det er eneste utgang for den som lukker sitt hjerte for Guds nåde. Tjeneren MALKUS huskes i pasjonssalmen om forræderiet og fengslingen av Jesus på grunn av sitt avhugne øre (Joh 18,10; L 319_4). I samme salme nevner Kingo den unge mannen som løp naken bort fra Getsemane (Mark 14,51f; L 319_5). Personens identitet har vært gjenstand for mye spekulasjon; en gammel og ganske utbredt teori er at det er Markusevangeliets forfatter som her har skrevet seg inn i fortellingen. Både den avsatte øverstepresten ANNAS og den fungerende øverstepresten KAIFAS (Annas' svigersønn) nevnes i pasjonssalmen om Jesus som føres bundet til de to (L 320_3). Omtalen av dem er lite flatterende – for Jesus er det som for en due å møte en falk. Øverstepresten tjenestejente opptrer i salmen om Peters fall (se nedenfor). Hun er piken som stiller Peter det farlige spørsmålet «om han kjender det Guds Lam» (L 321_3). SIMON FRA KYRÉNE er mannen som motvillig «faar den store Ære, / Korset efter Krist at bære» (L 328_2).

I tillegg møter vi PONTIUS PILATUS, røveren (eller forbryteren) på korset, kvinnene ved graven, heriblant spesielt MARIA MAGDALENA, dessuten Emmaus-vandrerne og – mer diffust – jødene. Kingo vier scenen hos Pilatus en hel salme, «Jesus, som skal Verden dømme». Her kommer hedningen Pilatus bedre fra det enn Jesu anklagere, som var jøder. Pilatus vil tross alt ikke dømme en uskyldig person (L 325), og han godskrives for å ha satt navnet «Jesus, Jøde-Konge» på Jesu kors (L 330_1). I de nyere salmebøkene opptrer han kun i genitivforbindelsen «Pilati borg» i Jakob Sandes pasjonssalme «Du som låg i natti seine». Her, i borgen, står Jesus ensom, «skild frå dei du kalla dine» (NoS 130_2, N 138_2).

Når det gjelder røveren på korset, så er det bare Lukas som fremstiller den ene røveren som botferdig (Luk 23,40–43), mens Matteus sier at begge røverne hånet Jesus. For salmedikterne er det naturlig nok den botferdige røveren som vekker interesse. Han omtales av Bell/Maule som en morder Jesus ber for (N 104_4). Dette er litt fritt i forhold til bibelteksten, som ikke sier hva røveren var dømt for. Ifølge Lukas ber Jesus heller ikke for ham, men erklærer simpelthen at «i dag skal du være med meg i paradis». Nærmest bibelteksten står Kingo i den siste av pasjonssalmene (N 169_7). Røveren nevnes også i *Dies irae* (N 505_{13}) i samme strofe som den syndige kvinnen (se ovenfor).

Evangelistene er ikke helt enige om hvem kvinnene ved Jesu grav var, heller ikke om det var to eller tre. Ifølge Markus dreier det seg om Maria Magdalena, Maria, Jakobs mor (Klopas' hustru?) og Salome (Mark 16,1). De hadde også vært til stede ved korsfestelsen. Med dem vil vi på langfredag lage til vår salve (L 347_4), og på påskedags morgen gikk de ut og kom igjen «med Livsens Bud» (L 349_4). Hallqvist gir dem en sentral rolle i sin «Det var i soloppgangen» (NoS 193; N 208). Av denne gruppen skiller MARIA MAGDALENA seg mer eller mindre tydelig ut. Hun var den første som faktisk møtte den oppstandne. Hos Landstad, som i tråd med tradisjonell oppfatning identifiserte henne med den anonyme kvinnen i Luk 7,36ff, nevnes hun generisk som «en bodfærdig Magdalene», men ikke som et vitne om oppstandelsen. I Brorsons «Hører, I som græde» hører vi om «hun som gråt i haven» (NoS 175_1). Det er i de nyere salmebøkene hun fremstår som et individ med personlighet, først som jeg-personen i de to salmene «Å salige stund uten like» (Halmrast; NoS 189, N 199) og «Dine hender er fulle av blomster» (Giombini; NoS 194, N 206). I den lulesamiske/svenske teksten «Maria gråter, hon

känner ej» (Andersen/Märak; N 215) omtales og tiltales hun ved navn i direkte tale lagt Jesus i munnen: «Jag talar med dig, Maria, hör min röst, nog känner du den?» Av den oppstandne får hun høre at hun nå er et vitne og skal gå til Peter med budskapet.

De to Emmaus-vandrerne omtales tre ganger i L, hver gang i salmer til andre påskedag. Vi kjenner bare den enes navn, Kleopas. Det er særlig deres bønn til den mystiske medvandreren som har fått nedslag: «Bli hos oss! Det lir mot kveld, og dagen heller» (Luk 24,29), jf. C.J. Boyes salme med nesten identisk åpningslinje (N 860). I de to nyere salmebøkene er det bare i denne salmen Emmaus-vandrerne nevnes.

Når jødene omtales i L, er det ikke bare Jesu samtidige det siktes til. Primært er det nok dem Kingo omtaler som «de onde jøder» i en av pasjonssalmene (L 320_7, jf. «de onde Prester» i L 324_1). Men i to andre tilfeller, også disse i salmer av Kingo, blir jøder i all ettertid inkludert. De er generelt uten skyldfølelse («de veed vel, hvad de gjøre», L 327_4), og de blir gjort til skamme av hedningene når disse kommer til tro på Jesus (L 152_7). Alle disse salmene ble strøket i LR. I de nyere salmebøkene nevnes jødene kun én gang og da uten antisemittiske konnotasjoner, nemlig i Grundtvigs pinsesalme «I all sin glans nu stråler solen». Formuleringen er paulinsk: «I Jesu navn da tungen gløder / hos hedninger så vel som jøder» (NoS 222_6, N 232_6).[16]

Disiplene/apostlene

Referansene til de tolv kan naturlig deles i et før og etter påskens og pinsens avgjørende hendelser, men tyngdepunktet ligger på hendelser fra tiden de vandret sammen med den historiske Jesus. De tre disiplene som omtales som en avgrenset gruppe er Peter, Jakob og Johannes (L 236_2, $318_{1.4.6}$). De fikk være med ved forklarelsen på fjellet (Matt 17,1). Det er de samme tre som ikke kunne holde seg våkne i Getsemanehagen (Matt 26,37).

De som omtales enkeltvis er Peter, Johannes, Tomas og Judas (om ham, se forrige avsnitt). JOHANNES ble av den korsfestede utpekt som Marias nye sønn (N 169_5) og er sammen med Peter og Maria (Magdalena) et av de første vitnene om oppstandelsen (N 697_3). TOMAS figurerer bare i de nyere salmebøkene, i en salme av Erling Tobiassen om tvil, eller rettere sagt om tro på tross av tvil: «Å Herre Krist, når tvilen siver». Tomas nevnes her som den disippelen som ikke kunne tro uten at han fikk se og kjenne Jesu sår (NoS 438_3, N 444_3). En særegen stilling inntar PETER (eller Peder); i L omtales han hele 13 ganger. Hans sammensatte personlighet og fremtredende stilling blant de tolv har åpenbart inspirert mange salmediktere. Oftest knyttes han til forklarelsen på berget og replikken om å ville bygge hytter for Jesus og de to profetene som viste seg, slik f.eks. i Grundtvigs «Kirken den er et gammelt hus» (N 530_4). Så er det Peter i Getsemanehagen: «Peder, løfterige Peder! [...] Sover du, imens jeg sveder, Ængstet udi Sjæl og Aand?» (L 318_3). Kingo vier en hel salme til Peters fall, altså fornektelsen av Jesus: «Ingen Høihed, ingen Ære» (L 321). Men det er den samme Peter som på pinsedag «stod i Aanden sterk» (L 436). Én gang refereres det til Peter som nytestamentlig forfatter: «Naar al Ting smeltes bort i Brand, Som Peder derom melder» (L 573). Dette må vise til den apokalyptiske teksten 2 Pet 3,10–13. Navnet Peder brukes også generisk i L, da med referanse til hans oppgave som menneskefisker: «Men mangen ærlig Peder / Har sine Garn udsat, / Og har dog intet fanget / Den hele ganske Nat» (L 481_1). Hovden har fått frem Peters og vår egen svakhet og kjærlighet til Jesus på en fin måte: «Herre, min Jesus, eg er deg 'kje verdig, / likevel veit du, eg har deg så kjær», jf. Joh 21,15ff (N 403_2). Bjørn Eidsvåg gjentar Peters fall med nye ord: «Og ein av dei du kalla dine, sverga og bedro. Han svikta då du trengte han, [...] Han var ein veik og vesal [ussel] mann ...» (N 144_2).

Eksemplene på omtale av de tolv hentes her fra N13. Blix gjengir fortellingen om Jesus som stiller stormen. Her kontrasteres de redde disiplene («hans læresveinar gruva») mot Jesus som «truga storm og hav» (N 474_1). I sin ordinasjonssalme betoner Liv Nordhaug at Jesus «kalte disipler / blant folk uten rikdom og rang». De tre strofene dveler ved disiplenes svakhet

for desto sterkere å få frem at nettopp disse har utført og utfører Jesu storverk (N 663). De tolv omtales likevel oftere som Jesu «venner», venner som dessverre skulle komme til å svikte ham (N 141_1, jf. 144_1). Også i Blix' nattverdsalme «Den største høgtid her på jord» er disiplene Jesu «vener», men uten at deres nært forestående svik nevnes (N 161_2). Hos Thomas Aquinas/Landstad er de «skaren, tolv i tall» som «vokser talløs til med tiden» (N 154_2). Å kalle de tolv for en skare er en hyperbel (en litterær overdrivelse) som tjener til å uttrykke potensialet i Jesu handling skjærtorsdag. I Kingos pasjonssalme «Hør en lovsang, høye himler» apostroferes «Guds apostelskare» som med sang besvarer Jesu sang ved påskemåltidet (N 157_3). De syngende inkluderes i løpet av salmen i bordfellesskapet rundt Jesus (N 161). Ny i salmeboken er en salme av Edvard Hoem som tematiserer fotvaskingen: «No vaskar han føtene deira» (N 163). På denne måten viser Jesus at han er kommet for å tjene, og «slik lyfter han slaven til fridom» (N 163). Også i en salme av Bell/Maule/Aasmundtveit er disiplene Jesu «venner» (N 214). Jesus elsket dem selv om de «fryktet jordens mørke», «troen sviktet», de «trodde seg forlatt» og var «fylt av mismot». Her skjer en identifisering mellom de historiske vennene og de syngende. I pinsesalmene er vennene/disiplene blitt til apostler. Pinsedag er for Grundtvig det store skillet: «Apostlene satt i Jerusalem / og ventet på Herrens time» (N 231, jf. «Du som går ut fra den levende Gud», N 230). I «O store Gud, vi lover deg» er perspektivet igjen endret – her står apostlene sammen med profetene i himmelen, «i livsens sal / med takkesang i tusentall» (N 275_4).

Nytestamentlige personer som ikke kjente den historiske Jesus

Det er bare Landstad som har referanser til personer i denne kategorien. Det gjelder Stefanus, Saulus/Paulus og Lukas. STEFANUS, som var en gresktalende jøde, nevnes av Kingo som kirkens første martyr i salmen «Søde Jesu, Festens Fyrste» (L 155). Hans martyrium gjengis steg for steg i fem strofer beregnet på aftensang andre juledag (Stefanusdagen).

At SAULUS var vitne til og var enig i steiningen av Stefanus (Apg 8,1), underslås ikke av Kingo: «Saulus samme Stund sig glæder, / Træder paa Guds Martyrs klæder» (L 155_5).[17] Som kristenforfølger kalles han ved sitt hebraiske navn, Saulus. Denne salmen overlevde ikke revisjonen av L. En salme av Landstad selv om Paulus' visjon i 2 Kor 12,2–9 finnes i både L og LR: «I Paradis er fagre Ord» (L 257, LR 234). Her er navneformen Povel (LR: Paulus), altså hans gresk-romerske navn som erstatter det hebraiske i Apostlenes gjerninger fra kap. 13. Den samme visjon viser Laurinus/Landstad til i en strofe av «I Himmelen, i Himmelen» (L 258_{8-9}). Her nevnes Peder og Sankt Povel i to påfølgende strofer, som imidlertid ble strøket ved revisjonen på 1920-tallet.

LUKAS forekommer én gang hos L, i en tysk salme fra 1500-tallet: «Hjælp, Gud, at jeg nu kunde» (L 378_8). Det er i egenskap av forfatter han fremheves, nærmere bestemt som den som skrev om Jesu himmelfart. Salmen forutsetter altså at Apostlenes gjerninger er skrevet av Lukas, hvilket ble allment antatt allerede i oldkirken. De andre evangelistene nevnes ikke, med mindre disippelen Johannes er identisk med evangelisten Johannes og den unge mannen som løp naken bort fra Getsemane er Markus.

III – Personer kjent fra kirkehistorien/andre personer

I en evangelisk-luthersk kirke med prinsippene *sola Scriptura* (skriften alene) og *solus Christus* (Kristus alene) er det ikke unaturlig at kun meget få ikke-bibelske personer omtales. Den norske katolske salmeboken *Lov Herren* (Oslo 2000, forkortet LH) kan tjene som en referanse. Foruten en rekke olavssalmer nevnes her Thomas Aquinas (LH 593), St. Magnus (LH 606), St. Hallvard (LH 607), St. Dominikus (LH 631), Frans av Assissi (LH 639), Ambrosius (LH 644) og Elisabeth av Ungarn (LH 654) mfl.

Selv om antall personer og forekomster i denne

kategorien er beskjedent i de lutherske salmebøkene, ser vi en påfallende forskjell mellom Landstad og de to nyere bøkene. Mens Landstad gir rom for Luther og paven – historiske motpoler i kampen om de grunnleggende evangeliske prinsippene – er det helgener og en norsk jordmor som nevnes i de nyere salmebøkene. Man bør ikke trekke noen bastante konklusjoner på dette grunnlaget, men det må kunne sies å vitne om en viss dreining bort fra nedarvet, luthersk egenart over mot katolisitet og folkelighet.

I både L og LR var allehelgensdag samtidig reformasjonsfest. I de to nyere salmebøkene er reformasjonsfesten tatt ut.[18] I begge bøkene knyttet til Landstads navn nevnes LUTHER[19] to ganger, fordelt på tre forskjellige salmer av henholdsvis Grundtvig, Landstad og Blix (L 554, 556; LR 627, 628). Grundtvig tar like godt med hele navnet: «Morten Luther med Guds Ord / Tendte Lys igjen paa Jord» (L 554_3). PAVEN omtales i samme salme generisk i kraft av en heller dårlig egenskap: "Pave-Løgn", for øvrig i samme åndedrett som «Munke-Drømme» (L 554_2).[20] Men i 1926 var tiden løpt fra den slags polemikk, og Grundtvigs salme ble vraket i LR. Landstad og Blix fremhever også Luthers heroiske kamp mot løgnen, men uten å knytte denne eksplisitt til paven. Blix lar Luther bli sendt av Gud til den sovende kirken, «Og ein fager Morgon rann» (LR 628_2).

OLAV DEN HELLIGE kom første gang med i salmebøker for Den norske kirke i og med NN og LR. Nå var olsoktradisjonene vakt til live igjen[21], og kirken forberedte seg på 1000-årsjubileet for slaget på Stiklestad i 1930. Begge disse salmebøkene fikk en egen avdeling for Olavsdagen 29. juli med til sammen åtte salmer, hvorav seks nevner Olav ved navn. Et par av dem refererer også direkte til Nidarosdomen, som hadde vært under restaurering siden 1869, for øvrig samme år som Landstads salmebok ble autorisert. Hovden kaller kirken «Olavs dom» (NN 628). De fleste av disse salmene er senere vraket. Et betydelig tilskudd til olsokrepertoaret var de to olavssekvensene fra middelalderen: «Ljoset yver landet dagna» (*Lux illuxit laetabunda*, NN 627) og «Stridens drake landet herja» (*Postquam calix babilonis*, NN 631). Av disse er den første videreført til de nyere salmebøkene (NoS 741, N 248) og fremstår som et nasjonalkirkelig klenodium, dessverre sjelden sunget av menighetene. Her synges det om Olavs martyrium i str 4:

> Her i striden og i trengsla
> gjekk Sankt Olav kveikt[22] av lengsla
> etter ljos og evig liv.

I den følgende strofen omtales hans arbeid med å bygge landet med lov og stride mot gudløse folk. At omtale av helgener fortsatt kan være teologisk sensitivt, viser den lille endringen som ble gjort i første linje av Brunvolls oversettelse av hymnen *Rex Olavus gloriosus*. Opprinnelig lød den: «Olav konge vil vi ære». I N13 er den endret til «Olavs minne vil vi ære» (N 249).[23] I den offisielle versjonen er det altså ikke Olav selv som er gjenstand for kirkens *veneratio*, men minnet om ham slik det ble konstruert i middelalderen og revitalisert fra slutten av 1800-tallet.[24]

Ingen andre norske helgener omtales i salmebøkene, selv om flere lenge har hatt lokal betydning både i kirke og samfunn.[25] Indirekte hentydes det likevel til ST. SUNNIVA og de såkalte SELJEMENNENE i en latinsk hymne fra 1100-tallet som ble trykt i *Breviarium Nidrosiense* (Paris 1519): «Lov Kristi velgjerd, evig stor» (NoS 73, N 408).[26]

Viktige bibelske personer som mangler

At viktige personer ikke forekommer i en salmebok, kan selvsagt bero på tilfeldigheter, men også på redaksjonelle valg. Henvisninger til navngitte personer, historiske hendelser, geografi etc. kan ha blitt utelatt ut fra et ønske om å gjøre salmene mer allmenne og dermed mer anvendelige. To forhold finner jeg likevel påfallende. Det ene er at Eva aldri nevnes ved navn i noen av de tre salmebøkene jeg har undersøkt, og at det overhode er

meget få referanser til henne. Det står i skarp kontrast til den hyppige omtalen av Adam. Hun kunne også ha tjent som en antitypos til Maria.

Det andre forholdet er fraværet av Paulus i de to nyere salmebøkene. Man skulle tro at hans omskiftende og dramatiske liv ville ha representert et rikholdig og spennende materiale for salmediktning, minst på linje med Peter. Det er likevel ikke tilfellet. Han er knapt nok inkludert i gruppen disipler/apostler. Hans tenkning slik den er nedfelt i NTs brevlitteratur er naturligvis i høy grad reflektert i mange salmer, ikke minst i salmer av luthersk herkomst. Hans fravær som person er likevel vanskelig å forklare.[27]

Historiske personer i de nyeste salmene

Hvordan er interessen for å skrive historiske personer inn i de nyere salmene? En opptelling viser at av de om lag 75 nye personreferansene i N13, det vil si i salmer som var nye i *Salmer 1997* eller i N13, er om lag 45 knyttet til fortellingskretsen omkring Jesu fødsel. De øvrige gjelder hovedsakelig Adam (og indirekte Eva) og pasjonen/påsken. Ingen nye personer fra GT introduseres, heller ikke personer som opptrer i evangelienes fortellinger om Jesu offentlige virksomhet eller i urkirkens historie. Dette kan ikke forklares med at salmestoffet fra NoS allerede inneholdt rikelig med slike referanser, noe det ikke gjør. Med andre ord kan vi si at N13 gjennom sitt historiske persongalleri representerer en sterk konsentrasjon omkring jul og påske som den store fortellingens to brennpunkter. Den øvrige bibelhistorie i salmeform er tilsvarende tynt befolket.

Avsluttende tanker

Hva kan så den litterære bruken av historiske personer si om salmebokens forhold til Bibelen? Nå er det naturligvis langt mer enn personforekomstene som spiller inn i dette forholdet, som uansett ikke kan bestemmes innenfor rammen av min artikkel. Men noen antydninger skal forsøkes. Selv om salmeboken ikke har status som bekjennelsesskrift, er det en lang tradisjon for å forsyne salmer og enkeltvers med skrifthenvisninger. I forbindelse med reformasjonstidens salmebøker sier Dagfinn Zwilgmeyer: «Salmens dyd var dens skrifttroskap».[28] Vi kunne føye til: ikke dens originalitet. Denne teologiske avhengigheten fremstår samtidig som en litterær dialog. Med et begrep skapt av Julia Kristeva kan den bestemmes som en form for intertekstualitet. En tekst får mening ut fra en annen tekst. En parallell foreligger i måten de nytestamentlige forfatterne refererer til og siterer fra GT. Salmenes litterære avhengighet av bibeltekster varierer imidlertid sterkt, og salmer med bibelske personreferanser viser gjennomgående en høy grad av slik avhengighet. Kristendommens historiske forankring og geografiske utspring har skaffet et naturlig rom for oppmerksomhet omkring viktige personer og hendelser, både i forkynnelsen og i salmediktningen. Synging og lesing av salmer gir kunnskap om bibelhistorien, men forutsetter også ofte slik kunnskap. Mens salmens didaktiske funksjon sto sterkt i de eldre salmebøkene (L, NN, LR), kan den i NoS og N13 synes å være svekket siden det er de allerede best kjente delene av den store fortellingen som tiltrekker seg flest salmer med personreferanser. Dette kan igjen hevdes å avspeile en folkekirkelig situasjon der julen er den store, folkekjære høytiden, mens regelmessig deltakelse i søndagsgudstjenesten er begrenset til en mindre menighetskjerne.

Nesten alle personene i salmebøkene har hatt mer eller mindre sentrale roller i frelseshistorien. Mens personene hos L kunne tjene som eksempler både til advarsel og til etterfølgelse i tråd med klassisk historieskriving, brukes de i de nyere salmebøkene i all hovedsak på en sympatisk måte. Men fortsatt er representanter for onde og truende krefter til stede, slik som Farao, Herodes og Pilatus. Peter, med sine svake og sterke sider, får lov til å være både et godt og et dårlig eksempel. Han er en person mange vil kunne identifisere seg med. Judas og paven fikk derimot ikke følge med over i de nyere salmebøkene. Mens Judas er et gåtefullt og teologisk vanskelig tilfelle, er den løgnaktige

paven åpenbart utelatt fordi en økumenisk innstilt kirke ikke kan gi rom for konfesjonell polemikk. Langt de fleste personene som nevnes i salmene er med andre ord ment som eksempler til etterfølgelse og som trosvitner og redskaper i Guds plan. Noen ganger – særlig i salmer med litterær tiltale av kvinnelige personer, fremfor alt de to Maria'er – minner salmene om kjærlighetsdiktning. Det er ikke lenger som historiske personer de er interessante, men som levende objekter for vår empati, kjærlighet og takknemlighet:

> Å skjønnest rose på vår jord!
> Maria jomfru, Jesu mor!
> *Alleluia. Alleluia.*[29]

Denne bruken av historiske personer i salmene viser at de sammen med de syngende hører til i troens *communio sanctorum* – fellesskapet av de hellige på tvers av tid og rom.

STIG WERNØ HOLTER, dr. philos., er professor i kirkemusikk ved Griegakademiet – Institutt for musikk, Universitetet i Bergen. Fra 2006-2014 var han leder for Norsk hymnologisk forening og siden 2012 for NordHymn. Ved siden av sin pedagogiske og utøvende virksomhet har han bl.a. publisert *Kom tilbe med fryd: Innføring i liturgikk og hymnologi* (Solum forlag 2008). Han er hovedredaktør av *Nytt norsk salmeleksikon* Akademika Forlag, 2011-2013).

Kilder

Andresen, Knut: *Olsok i Nidaros domkirke: En historisk gjennomgang*. Tapir akademisk forlag, 2005.
Bibelen. Bibelselskapet 2011.
«Curse of Ham». wikipedia.org (nedlastet 16.4.2014)
Grundtvig, N.F.S.: *Sang-Værk til den danske kirke* bd. 1.1. Gad, København 1982.
«Helgen». wikipedia.no (nedlastet 11.2.2014)
Holter, Stig Wernø (red.): *Nytt norsk salmeleksikon,* bind II. Akademika forlag, Trondheim 2012.
Johnstad, Gunnar: *Navn i Bibelen*. Det Norske Bibelselskap 1983.
Jones, Brice C.: «The Meaning of the Phrase 'And the Witnesses Laid Down Their Cloaks' in Acts 7:58". *The Expository Times* 123(3) s. 113–118. www.academia.edu/1089412
[Kirkerådet:] *Innstilling til ny salmebok for Den norske kirke,* KR 32/08
Landstad, M.B.: *Kirkesalmebog*. Salmebogforlaget, Kristiania 1910 [1869].
Liturgisk musikk til minnegudstjenester på 900-års-jubileet Olsok 1930. Selskapet til kristelige andaktsbøkers utgivelse, Oslo 1930.
Lov Herren: Katolsk salmebok. St. Olav forlag, Oslo 2000
M.B. Landstads kirkesalmebok revidert og forøket av stiftsprost Gustav Jensen med bistand av en komité. Andaktsbokselskapets forlag, Oslo 1938 [1926].
Morten, Øystein: *Jakten på Olav den hellige*. Spartacus Forlag 2013.
Norsk salmebok. Verbum (Andaktsbokselskapet), Oslo 1985.
Norsk salmebok 2013. Eide forlag, Stavanger 2013.
Nynorsk salmebok for kyrkja og heim og skule. Det norske samlaget, Oslo 1961 [1925].
Rynning, P.E.: *Norsk salmeleksikon*. Det norske samlaget, Oslo 1967.
Salmebok 2008: Forslag til ny norsk salmebok. Eide forlag 2008.
Salmebokforslaget 2008: Supplerende materiale. Kirkerådet 2009.
Salmer 1997: Tillegg til Norsk Salmebok. Verbum 1997.
Zwilgmeyer, Dagfinn: *Den norske salme*. Oslo 1942

Noter

1 Fra Kingos salme «O, I Forældre, ser dog paa» (L 1995).

2 I sin første form ble undersøkelsen presentert under NORDHYMNs hymnologiske dag i Lund 30.10.2012.

3 [Kirkerådet:] *Innstilling til ny salmebok for Den norske kirke,* KR 32/08 s. 21.

4 Det kan selvsagt hevdes at navneendringen har gjort jordmoren til en litterær person. Ellers har det vært innvendt mot visen at den er skrevet på en lokal dialekt og at Josef, i en vise om Jesu fødsel, omtales som «far hass».

5 Kapitlene med bibelske salmer og liturgiske ledd i NoS og N13 er utelatt i undersøkelsen.

6 Når jeg ikke har inkludert alle de eldre norske kirkesalmebøkene, er det ikke primært for å begrense materialets omfang, men fordi Landstads salmebok er den viktigste av disse. Hans utvalg av salmer lå til grunn for den reviderte salmeboken av 1926 og preger indirekte også *Nynorsk salmebok*. De viktigste av de nynorske salmene og de nye salmene fra begynnelsen av 1900-tallet er på sin side videreført til NoS.

7 Den norske kirke hadde inntil 1887 kun én tekstrekke. Det året ble to nye tekstrekker innført i tillegg.

8 Varianten «Adams Kjøn» forekommer bare i L (L 110_2, 540_1).

9 Hymnen *Ave maris stella* utnytter ordspillet Ave – Eva. *Lov Herren: Katolsk salmebok* (2000) nr. 561.

10 Det finnes ulike teorier om hva Hams forbrytelse skal ha bestått i, bl.a. at den skal ha vært av seksuell karakter. Se artikkel «Curse of Ham», wikipedia.org.

11 Kingos str 4, som er utelatt i L, sannsynliggjør at det siktes til muslimene.

12 I originalteksten er Moses uten navn, men i den norske oversettelsen navngis han.

13 Den aktuelle strofen er utelatt i NoS 115 og N 124.

14 Salmen om Anna og Simeon (N 67) kan ses i sammenheng med at kyndelsmesse (2. februar) er gjeninnført i Den norske kirkes kalender fra 2011.

15 Luther/Landstad kommer nær formuleringen i julesalmen «Du være lovet, Jesus Krist»: «Han som all verden er for trang, ligger på sin moders fang / [...] den Gud som lar oss opphold få.» (N 31_3).

16 Omtalen av «[J]øde, greker, frie, treller» som forteller om Guds miskunnhet og som altså har kommet til tro på Kristus, i Arne Skjånes' misjonssalme «Løftet i Guds ord vi kjenner» (NoS 523, N 693) kan etter min vurdering ikke sies å gjelde historisk identifiserbare individer eller grupper og er derfor utelatt i min undersøkelse.

17 Kingo ser trolig for seg at Stefanus ble steinet naken. Men ifølge Apg 7,58 var det ikke hans klær Saulus passet på, men kappene til vitnene (gresk: martyres), det vil si de som drepte Stefanus. Dette bekreftes av Apg 22,20. Det er uklart hvilken betydning denne opplysningen har, men den antyder muligvis at Saulus hadde et større ansvar for steiningen enn tradisjonelt antatt. Brice C. Jones: «The Meaning of the Phrase 'And the Witnesses Laid Down Their Cloaks' in Acts 7:58". *The Expository Times* 123(3) s. 113–118. www.academia.edu/1089412

18 I tekstrekkene av 2011 er reformasjonsdagen gjeninnført på 31. oktober.

19 Ser vi bort fra David som mulig forfatter av bibelske salmer, er Luther den eneste historiske personen i norske salmebøker som også figurerer som salmedikter.

20 Hele teksten finnes i Nik. Fred. Sev. Grundtvig: *Sang-Værk til den Danske Kirke,* første bind nr. 4.

21 Se Knut Andresen: *Olsok i Nidaros domkirke: En historisk gjennomgang*. Tapir akademisk forlag, Trondheim 2005.

22 Av kveikja = tenne, opplive

23 En eldre oversettelse av Bernt Støylen lyder: «Gud, som gav kong Olav styrke». *Liturgisk musikk til minnegudstjenester på 900-års-jubileet Olsok 1930* s. 74f. Den er tatt med i *Lov Herren: Katolsk salmebok* (nr. 621).

24 Om den historiske Olav Haraldsson, se f.eks. Øystein

Morten: *Jakten på Olav den hellige*. Spartacus Forlag 2013.

25 Man regner med syv eller åtte norske helgener: Olav, Sunniva (opprinnelig fra Irland), Hallvard, Eystein av Nidaros, orknøyjarlene Magnus og Ragnvald, Torfinn av Hamar og Håkon V Magnusson. (Kilde: Artikkel «Helgen» i wikipedia.no)

26 Holter mfl.: *Nytt norsk salmeleksikon* bind II s. 493f.

27 Den danske salmedikteren Hans Anker Jørgensen vier forfølgeren Saulus en strofe i salmen «Hvad er det at møde den opstandne mester i live igjen» (*Den danske salmebog*, 2002 nr. 249 v. 6).

28 Zwilgmeyer s. 16.

29 N 122. Engelsk tekst «There is no rose of such virtue» fra ca. 1420, oversatt av Svein Ellingsen.

PETTER DASS
Liten panegyrikk

AV **JAN INGE SØRBØ**
jis@hivolda.no

Petter Dass er – saman med Dorthe Engelbretsdatter – den eldste poeten vi framleis les i hans eige språk. Han er umiskjenneleg norsk, men skriv på ulasteleg dansk, og har eit skotsk namn. Han var den første salmediktaren som forsynte seg av norsk landskap, fauna og flora, og ingen har enno overgått hans kombinasjon av teologi og fiskeri:

Ja før GUD sin Ære skal forlise,
Før skal Hav og grommen Hval ham prise,
Samt og Tanteyen, som løber Leyen,
Steenbiid og Seyen og Torsk og Skreyen.
Og Niise

Petter Dass var ein klassisk lærd retorikar, som kunne alt om Elocutio, korleis ein skal bygge opp ein tale på kunstferdig vis, med forsiringar og utsmykningar. Så vellukka var hans tala at folk oppfatta han – den sprenglærde, retorisk skolerte latineren – som den mest folkelege poeten dei kjende, ja som sin mann. Korleis fekk han det til?

I «Indledning» til *Nordlands Trompet* byd han lesarane sin inn på eit festmåltid av alt «som Huuset formaar at frembære». Men først skildrar han i stor detalj alt det han *ikkje* vil servere, nemleg udlændiske Retter». Her blir verken «Skou-Essen» (skuebrød), fransk suppe, Peponer (melon) stegte Fasaner, Kalkoner eller Kapuner, ikkje druer, heller ikkje Nelliker og Krydder, som «giver alleene den Indiske Grund». Derimot vil det bli servert smør frå «Smørklakken», «Byg-bagt Fladbrød», «Lefse med Gôme» «salted Sild», «Udbløded Sei». Sjølv på eit seminar på Lysebu kan ein bli svolten av å lesa skildringane av norsk-norsk festmat.

Men så innrømmer han, på side tre av si store innleiing, at han faktisk ikkje skriv om mat i bokstaveleg forstand, men om alt det diktet har å tilby: Ei skildring av av «Nordland, hvorledes det ligger udstrakt, med liggende Lotter og Lunde».

Her ligg hans provokasjon: Ikkje berre fransk kjøkken, middelhavets kapers og oliven er godt, sei og sild er like bra. Ikkje berre antikkens store byar og stader – Aten, Roma, Jerusalem – er gode emne for dikt, det same er Lofoten og Vesterålen.

Han treng ikkje «Muserne nie» som inspirasjon, han treng ikkje latinsk litteratur:

Der findes i Norge vel noksom den Ånd
Som Ganer og Tunge kan give.

Kvifor er det slik, at det fjerne Norge har like mykje å by på som det solrike Italia? Her er argumentet:

Hvad søge vi Herren i fremmede Land?
Er han i all Verden ei middelste Mann?

I dette ligg det fylgjande: Gud er midt i verda, difor er alle land og alle landskap like nært Gud. Ein treng ikkje reise til Roma eller Aten for å bli poet; også her vi bur, er Gud i midten. Der er Nordland godt nok som tema.

Petter Dass er felles for Danmark og Norge. Han lærte av Thomas Kingos topografiske dikt, og han skreiv på det felles danske skriftspråket, som han rett nok fyller opp med særnorske ord og fenomen. Og i denne innleiinga som eg har sitert frå, ligg det ein tanke som Grundtvig tek opp att hundre år seinare, etter lesnad av dei tyske romantiske filosofane: At alle stader og alle språk må takast i bruk når Gud skal lovprisast. Og, kunne ein leggja til, i Dass sitt tilfelle, alle fiskeslag må vera nemnde. Det er denne tanken: alt er nær midten, alt er nær Gud, som gjer at vi kan byta tekstar mellom nasjonane, slik vi har gjort mellom våre land. Difor kan også salmen, og diktet, vera folkeleg og lærd på same tid, fordi den lærde diktaren vev det inn i den verda som hans folk kjenner og lever i.

I dette er Petter Dass framleis meisteren, han som skreiv desse magiske linjene:

Vor Synd-Talent afskrive
Stryg al Restancen Ud
At Helgeland maa blive
Et Helligt Land for Gud

JAN INGE SØRBØ er professor i litteraturvitskap, Høgskulen i Volda. Doktoravhandling om Arnold Eidslott og Theodor W. Adorno.

Ovenstående er holdt som causeri i forbindelse med «No stig vår song». 1814-seminar om den dansk-norske salmetradisjonen på Lysebu 28.-30. marts 2014.

NORSKE SALMER I DANSKE SALMEBØGER
Eksemplificeret ved M. B. Landstads og Svein Ellingsens salmer.

Foredrag holdt på Lysebu 29. marts 2014 under seminaret "No stig vår song". Bearbejdet.

AF **OVE PAULSEN**
paulsenove@gmail.com

1. Indledning.

Der kan siges meget om udveksling af salmer mellem Danmark og Norge de sidste 200 år. De tørre tal fortæller, at danske salmer i Norsk salmebok fra 1985 til 2013 faldt fra 153 til 100, således i hvert fald efter optælling af Stig Wernø Holter. Så kan vi i Danmark i det mindste bryste os af, at hos os går tallet på norske salmer frem, men vi starter altså i 1953 med blot 42 norske salmer fra efter 1814, og det stiger så til 55 i 2002. Procentvis er vi så langt nede som godt 5½ % og knap 7. Sammenligner vi med, hvor meget visse danske salmedigtere får lov til at brede sig, kan jeg fortælle, at f.eks. N.F.S. Grundtvigs andel sank i samme periode fra 37½ % til 32. Men det går altså fremad med de norske.

Med en enkelt meget beskeden undtagelse, er der ingen nynorske salmer i danske salmebøger. Undtagelsen er Bernt Støylens *Himmelskapar, høyr,* en bearbejdelse af den gamle islandske *Heyr, himna smiður*[1], gendigtet af Helge Severinsen[2]. Dette er endda et ret atypisk eksempel. Hvorfor det lige er sådan, skal jeg ikke kunne sige. Måske hænger det sammen med, hvor forholdsvis enkelt det er at omsætte en tekst fra bokmål til dansk.

For at give jer et indtryk af de norske salmers kår i Danmark har jeg valgt to markante digtere, stort set fra hver sin ende af perioden 1814-2014, nemlig Magnus Brostrup Landstad og Svein Ørnulf Ellingsen. Bortset fra W.A. Wexels, der stadig er den bedst repræsenterede norske salmedigter i danske salmebøger, er disse to dem, vi har flest salmer af. Og i modsætning til Wexels har de noget karakteristisk i sig, som ikke er vores, altså noget hvormed de kan påvirke vores tros- og kirkeliv.

2. Magnus Brostrup Landstad.
1802-80.

Det, som satte gang i Landstads arbejde fremad mod en ny norsk salmebog, synes at have været netop Wexels salmebogsforslag straks efter Grundtvigs stormombruste besøg i Kristiania 1851. Landstad fandt forslaget for dansk og teologisk forkert. Hans kritik tvang ham til at arbejde videre med sagen, hvad der endte med salmebogsforslaget 1861, der til gengæld var godt *timet* i forhold til Indre Missions udbrud af de mere eller mindre forenede danske vækkelser under Grundtvigs ledelse, samme år. Vilhelm Beck og hans venner trængte til et nyt udtryk for at markere deres afstand til grundtvigianerne, og Brorson var vel god, men hans salmer var over 100 år gamle. Så også i Danmark faldt Landstads forslag på et tørt sted.

Danmark var, som vi alle ved, en tid lang et lovdefineret diktatur. Styreformen kaldes enevælde. Danmark var og er et kongerige. Af Danmark var udgået hertugdømmet Slesvig, der havde aristokratisk styre og, i hvert fald efter Christian 5.s reformer, helt andre for-

hold end kongeriget Danmark. På det kirkelige område var det tidligere ordninger, der var gældende. Gudstjeneste med faste salmer som i Kingos Salmebog[3] og Graduale[4], kendte man ikke. Desuden havde man sine egne salmebøger. Erik Pontoppidans *Den nye Psalmebog* fra 1740 sigtede på brug i hertugdømmet, men kunne også anvendes i Danmark og Norge, da den rummede salmerne i Kingos Salmebog og et register, der viste deres liturgiske placering[5]. Hertugdømmets nye store salmedigter Hans Adolph Brorson udgav næsten samtidig sin store samling *Troens rare Klenodie*, og mange af hans salmer nåede at komme med i Pontoppidans Salmebog. De havde intet at gøre i danske og norske gudstjenester efter Kirkeritualet 1685 og Kingos Salmebog (1699), men de blev stillet til rådighed og læst meget. Ikke mindst i hertugdømmet Slesvig og kongeriget Norge.

Danmarks tradition med autoriserede salmebøger var med Kingos Salmebog blevet restriktiv og fortsatte i høj grad i samme spor, trods ændringerne i Guldbergs *Psalme-Bog eller En Samling af gamle og nye Psalmer*[6], der faktisk tog Brorson med i de faste gudstjenestesalmer, altså som en del af gudstjenesteliturgien, idet Pontoppidans Salmebog ansås for den foregående danske salmebog, og hans udvalg af Brorson-salmer, fortrinsvis fra hefterne 1732-35, og til en vis grad hans anbefalinger til brug i kirkeåret[7], var basis for optagelsen i den nye salmebog. Det restriktive fortsatte, trods ændringerne i den radikalt rationalistiske *Evangelisk-kristelig Psalmebog*[8]. Man tog ikke meget op ud over luthersk materiale af tysk eller dansk oprindelse. Danmarks salmebøger har siden 1855[9] været disponeret efter Den apostolske Trosbekendelse, mens de dansk-slesvigske, som de norske, mere blev disponeret efter kirkeår og liturgi.

Den danske salmetradition i Slesvig var mere nysgerrig efter det, der var fremmed, og det der var anderledes, og det var her, Brorson var stærkest repræsenteret.

Efter det danske nederlag i 1864 var Slesvig en overgang delt mellem Preussen og Østrig-Ungarn, men efter den preussisk-østrigske krig 1866 blev det en del af kongeriget Preussen. I 1920 blev den nordlige dansktalende del af hertugdømmet indlemmet i kongeriget Danmark som tre små amter, efter en folkeafstemning. I dag er det genvundne Nordslesvig helt forsvundet i Region Syddanmark. Slesvigs nordgrænse, den brede Kongeå-dal, der pløjer sig gennem landskabet fra syd for Kolding til nord for Ribe, er i dag ikke længere en administrativ grænse. Ikke engang en kommunegrænse.

Landstad i danske salmebøger								
Salmer	**Kongerigske**				**Slesvigske**		**Fælles**	
	R	**RT1**	**RT2**	**KH**	**N**	**Ss**	**DDS**	**DDS**
	1855	1873	1890	1899	1889	1925	1953	2002
A Hos dig, o Jesus, sent om Nat. 1861.		**619**		177	204	204	126	145
Gud, lad dit Ord i Naade lykkes 1861.			914	335	**260**	260	348	390
Vaagn op, du, som sover 1861.					**49**	49	469	657
O, maatte Jesus snart dog træde 1863.					**344**	344	319	
Brødre, vender eders Blikke 1869.					**248**	248		
De unge Kristne knæle ned 1869.					**280**	280		
Frit Mod, I Herrens Venner 1869.					**201**	201		
Vi kaste atter Garnet 1869.					**205**	205		
Jeg ved mig en Søvn i Jesu navn. 1851.							**639**	
Herre, Jesus, du som troner. 1861/65.							**224**	264
B Zions Vægter hæver Røsten 1825	**568**			273	572 B 573 W	572 B 573 W		
	232	268						
I denne Verdens Sorger sænkt 1861.		**809**		538	550	550	468	595
O glædelig Dag 1861.		**718**		386	294	294	429	471
Vi ønske vor Brudgom nu og Brud 1861.		**737**		443	509	509	734	
Til dit Hus med Takkesang 1869.		**738**		444	17	17		
Staa som en Klippe 1861.			**983**	623		774	644	
Gladelig vil vi Halleluja kvæde 1861.					**7**	7	361	436
Herre Gud, du er og bliver 1861/69.					**30**	30	370	
Herre, jeg har handlet ilde 1861.	Ældre form			464	**308**	308	438	501
Nu Blomstertiden kommer 1861.	Wex-els		841	46	**614**	614	671	722
Sandheds Tolk og Taler 1861.					**194**	194	271	312

Zion, pris din Saliggører 1861.					**296**	296	417	458
Dyre Bord, som Jesus dækker 1869.					**286**	286		
Et Aar vi atter se at sænke 1869.					**498**	498		
Lover den Herre, hvis reddende Kærlighed sender 1869.					**465**	465		
To Guds Venner vandre silde 1869.					**157**	157		
Vor Herre Gud og Skabermand 1869.					**24**	24		
I Himmelen, i Himmelen 1861.								**556**

Kongeriget fik 1855 *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, kaldet Roskilde Konvents Salmebog (R), der på mange måder er basis for de senere autoriserede salmebøger. Ikke mindst ved at være disponeret efter Trosbekendelsen. Den nåede på sine 44 år at få to tillæg, nemlig Tillæg til Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt i 1873 (RT1) og i 1890 Nyt Tillæg til Psalme-Bog for Kirke- og Hus-Andagt (RT2). I 1899 kom den næste salmebog, *Psalme-Bog for Kirke og Hjem* (KH).

De danske i Slesvig fik 1889 *Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig*[10], kaldet Nordslesvigsk Salmebog (N). Efter genforeningen kom 1925 *Den Sønderjydske Salmebog* (Ss), der gentager Nordslesvigsk Salmebog med udeladelser typisk af pietistisk og tysk stof, medens et tillæg[11] massivt øgede mængden af især Grundtvigs salmer. Efter forarbejderne *Det sønderjydske Forslag til Den Danske Salmebog*, Haderslev 1943, *Dansk Salmebog. Forslag til en ny autoriseret Salmebog for Kongeriget Danmark. Samlet og redigeret af Det grundtvigske Salmebogsudvalg*. Odense 1944, og *Forslag til Salmebog, udarbejdet af Midtjysk Salmekonvent*, Odense 1947 ("Tidehvervs forslag") samledes kongerigets og hertugdømmets salmetraditioner i *Den Danske Salmebog* 1953. Efter mindst 4 private og 2 officielle salmebogstillæg fremkom Den Danske Salmebog 2002. (DDS).

To salmer, nemlig salmen for syge *Jeg ligger her i Vaande* og sømandssalmen *Herre, Gud vi var i Nød*, der begge er Landstads egne salmer, nåede kun at komme med i Nordslesvigsk Salmebog 1889. De er ikke medtaget i skemaet, da de ikke kom til at danne nogen tradition.

Salmenumre med fed skrift betegner første gang salmen er tryk i en dansk salmebog.

Hvis vi ser på Landstads egne salmer (A), modsat dem han har bearbejdet (B), hvornår de er kommet ind i dansksprogede salmebøger, og om de er kommet først til de kongerigske eller til de dansk-slesvigske, kan man sige, at først til de kongerigske salmebøger kom kun *Hos dig, o Jesus, sent om Nat* fra 1861. Den blev optaget i 1. tillæg til Roskilde Konvents Salmebog 1873.

Fra den slesvigske tradition, det vil i praksis sige fra Nordslesvigsk Salmebog 1889, og med optagelse i 2. tillæg til Roskilde Konvents Salmebog har vi
Gud, lad dit Ord i Naade lykkes fra 1861[12].

Vaagn op, du som sover er en epistelsalme over epistlen til 1. søndag i advent, og derfor i både norsk og slesvigsk tradition, hvor salmebøgerne jo er disponeret efter kirkeår og liturgi, anbragt under advent, og ganske logisk bliver den i Den Danske Salmebog 1953 som følge af trosbekendelsesstrukturen flyttet til Omvendelse og tro, i Den Danske Salmebog 2002 yderligere til Modgang og håb[13].
O, måtte Jesus snart dog træde/Naar Synderen ret ser sin Vaade stammer fra "Salmer og Sange til Brug ved Missions-Møder og Missions-Feste ..." 1863. Salmen er skabt som missionssalme, men står i de slesvigske salmebøger under Frimodighed, Fred og Glæde. Kun 3 strofer har fået adgang til Den Danske Salmebogs missionsafsnit med begyndelsesordene *O, måtte Jesus snart dog træde.* Den udgik 2002[14].

I den slesvigske tradition fandtes også et antal salmer, som ikke kom ind i kongerigets salmebøger eller den fælles salmebog fra 1953. Det drejer sig om
Brødre vender eders Blikke, bøn om jødefolkets omvendelse.
De unge Kristne knæle ned, konfirmationssalme.
Frit Mod I Herrens Venner, en del af *Godt Haab, I gode Kristne.* Skrevet til evangeliet om Stormen på Søen (Matth 8,23-27) og derfor anbragt "4. Søndag efter Epiphanias".
Vi kaste atter Garnet. Peters fiskedræt (Luk 5,1-11). Under 5. søndag efter Trinitatis.

Endelig er der to salmer, der først er kommet ind i fællessalmebogen 1953. Det drejer sig om begravelsessalmen
Jeg ved mig en søvn i Jesu navn fra 1851[15], foreslået i Det sønderjyske Forslag 1943 og det grundtvigske forslag 1944. Den udgik 2002, og
Herre Jesus, du som troner fra 1861/65, som er et vers af *Knæler, Kristi Vidneskare.* Foreslået i det grundtvigske forslag 1944 og "Tidehvervs forslag" 1947[16]. Det er ikke klart, hvor inspirationen kommer fra, men norske salmebøger vil være et godt gæt.

Vender vi os nu til den større mængde af Landstads bearbejdelser, der var meget lette, modsat rationalisternes og Grundtvigs, ser vi hele seks, der er begyndt i kongerigets salmebøger. Det er den meget tidlige
Zions Vægter hæver Røsten efter Hamburg-præsten Philipp Nicolais (1556-1608) *"Wachet auf", ruft uns die Stimme* 1599. Bearbejdelsen er fra 1825 og blev optaget i Roskilde Konvents Salmebog.
[17] I Slesvig brugte man: W. A. Wexels' gendigtning fra 1840 (W), der bygger på J. O. Wallins gendigtning fra 1816 af Klopstocks bearbejdelse, og C. J. Brandts fra 1888 (B).
Derefter er der fire salmer, der blev optaget i 1. tillæg til Roskilde konvents salmebog 1873, nemlig
I denne Verdens Sorger sænkt. Gendigtet efter Laurentius Petri Gothus omkring 1572 i J. O. Wallins bearbejdelse. Senere i den slesvigske tradition blev den opfattet som begravelsessalme. I Psalme-Bog for Kirke og Hjem 1899 flytter den til Verdens Fornægtelse og Kristi Efterfølgelse, i Den Danske Salmebog 1953 til Omvendelse og tro, i Den Danske Salmebog 2002 er afsnittet Omvendelse.
O glædelig Dag/Op, sødeste Sang. Salme fra 1697. Den tilskrives sognepræst ved Sankt Nikolaj Kirke i København Ivar Brinch (1665-1728). I Den Danske Salmebog er den forkortet til 4 strofer og først her erkendes Landstads bearbejdelse af den 1861. Ellers er den gået gennem begge danske traditioner som Brinchs salme alene.
Vi ønske vor Brudgom nu og Brud, en svensk bryllupssalme fra 1622. I Nordslesvigsk Salmebog 1889 efter en bearbejdelse 1885. Den havde svært ved at slå igennem som bryllupssalme og kom ikke med i Den Danske Salmebog 2002.
Til dit Hus med Takkesang, en introduktionssalme fra 1818 af Härnösands biskop Frans Michael Franzén (1772-1847). I 1953 var introduktion af mødre efter fødsel helt enkelt gået af brug.
Med i 2. tillæg til Roskilde Konvents Salmebog 1890 var:
Staa som en Klippe, Landstads bearbejdelse af Brorsons *Nu Verdens Rige,* nummer LXIV i Svanesang 1765. Først Den Danske

Salmebog 1953 anerkendte Landstads bearbejdelse. De tre tidligere forekomster anså den alle som en ren Brorson-tekst. Den udgik af Den Danske Salmebog i 2002.

Bearbejdede salmer, der først blev optaget i den slesvigske tradition, dvs. i Nordslesvigsk Salmebog, er ikke mindre end 11. Fem af dem står stadig i salmebogen (2002). Det er

Gladelig vil vi Halleluja kvæde, en Salme 117-parafrase af Johann Agricola (1494-1566), der var generalsuperintendent over Brandenburg. Den fungerede liturgisk som dansk Halleluja fra 1520'erne, mistede sin faste plads i gudstjenesten ved Kirkeritualet 1685, hvor dette led blev afskaffet, og gik ud af salmebøgerne sidst i 1700-tallet. Den gik fra Nordslesvigsk Salmebog direkte til Den Danske Salmebog.[18]

Herre Gud, du er og bliver. Wallins (1816) gudstjenestesalme. Samme vandring: direkte fra Nordslesvigsk Salmebog til Den Danske Salmebog, men udgik 2002.

Herre, jeg har handlet ilde. En gendigtning af en salme af Johann Franck (1618-77), der var borgmester i Gruben, Niederlausitz; optaget i danske salmebøger i Slesvig fra 1889, i kongeriget fra 1899. Den findes endnu i Den Danske Salmebog 2002.[19]

Nu Blomstertiden kommer, sommersalme fra 1694 af Gotlands biskop Israel Kolmodin (1643-1709). Wexels' bearbejdelse fra 1840 var optaget i Roskilde Konvents Salmebog. Landstads bearbejdelse er fra 1861. Den nuværende danske version er en blanding af de to med C. J. Brandts redaktion 1885 og endnu en bearbejdelse 4 år senere med henblik på salmebogstillægget 1890, men den blev først trykt i Nordslesvigsk Salmebog. Den svenske originalmelodi har haft vanskelige kår i Danmark, hvor den så vidt vides ikke blev introduceret før 1978[20], men angives nu som alternativ til den hævdvundne tyske folkevisemelodi fra 1535.[21]

Den schlesiske præst Benjamin Schmolcks (1672-1737) pinsesalme fra 1715, „Schmückt das Fest mit Maien", blev bearbejdet af Landstad på den måde, at han først fjernede første strofe, så salmen begynder med bønnen til Helligånden "Tröster der Betrübten", *Sørgendes Husvaler*. De første linjer er yderligere ombyttet, så begyndelsen bliver *Sandheds Tolk og Taler*. Salmen gik direkte fra Nordslesvigsk Salmebogs pinseafsnit til Den Danske Salmebog 1953 (pinse). I 2002 blev den anbragt i afsnittet Bøn til Helligånden.[22]

Zion, pris din Saliggører. Efter Thomas Aquinas 1264.[23]

Fem andre nåede aldrig uden for den slesvigske tradition. Det er

Dyre Bord, som Jesus dækker. En nadversalme fra 1711 af Salomo Franck (1659-1720.) Konsistorialsekretær i Weimar.

Et Aar vi atter se at sænke. En nytårssalme af Johan Jacob Rambach (1693-1735), der var professor og superintendent i Giessen, Hessen.

Lover den Herre, hvis reddende Kærlighed sender. Lovsang fra 1821 af præsten i Elberfeld, Rheinland, Carl August Doering (1783-1844).

To Guds Venner vandre silde. En posthumt udgivet Emmaussalme af den schlesiske præst Johannes Neunherz (1653-1737).

Vor Herre Gud og Skabermand. En trinitarisk gendigtning af den aronitiske velsignelse fra 1566 af forstanderen for de böhmiske brødre Peter Herbert (død 1571).

129 salmer. Tillæg til Den Danske Salmebog blev udgivet i 1981 af "en fri arbejdskreds" omkring den markante højreorienterede grundtvigianer Jørgen Glenthøj. Foruden en udvidelse af Zion pris din saliggører (fra 5 til 8 vers. Både Norsk salmebok 1985 og 2013 har 7) foreslog man 4 originalsalmer[24] og 6 bearbejdede salmer[25] af Landstad, som ikke havde været i salmebøgerne før, og som, bortset fra en enkelt, heller ikke stammede fra Indre Missions sangbog *Hjemlandstoner*, men var hentet direkte i norske salmebøger. Af disse 10 salmer blev kun én, nemlig

Jeg løfter op til Gud min sang fra 1861[26] optaget i Tillæg til Den Danske Salmebog 1994 (TDDS94), men ikke videreført til salmebogen.

En anden, *I Himmelen, i Himmelen*, efter Laurentius Laurentii Laurinus' original fra 1622, blev optaget i Den Danske Salmebog 2002[27].

Sidstnævnte findes i samtlige ibrugværende danske, norske og svenske salmebøger, herunder Svensk psalmbok i Finland. I Sverige og Finland dog originalsalmen.

3. Svein Ørnulf Ellingsen.
Født 1929.
Svein Ellingsen har ligesom Landstad haft sin væsentligste indgang i Danmark gennem det gamle hertugdømme Slesvig. Kort efter hans gennembrud som salmedigter 1971 fik han kontakt med kredse i Danmark, der ønskede et alternativ til Grundtvig og K.L. Aastrup, gerne noget nyt og anderledes. Derfor blev hans arbejde i første omgang knyttet til kredsen bag Løgumklostersangbogen (1974). Også på anden vis fik han tilknytning til den lille, gamle slesvigske flække. Han har tilbragt væsentlige perioder af sit liv på Løgumkloster Refugium og byens andre kirkelige institutioner.

Han har i det hele taget tilbragt megen tid i Danmark og har mange venner der. Sin fem år gamle opstandelsessalme til Opstandelseskirken i Albertslund har han selv oversat til dansk.

Ikke desto mindre har Danmark nogenlunde samme profil, som de andre lande, hvor hans salmer er optaget i salmebogen. Statistisk skal vi ned fra over 50 salmer i den ny Norsk Salmebok, 41 i den fra 1985, og lander så med et brag på 7 salmer i Den svenska psalmboken, 8 i Svensk psalmbok i Finland, en enkelt, man gætter med lethed hvilken, i Finlands Virsikirja, alle disse tre salmebøger er fra 1986, der er to i den tyske Evangelisches Gesangbuch fra 1997[28]. Så er det jo slet ikke så dårligt, at vi har 12 i Tillæg til Den Danske Salmebog fra 1994 og 11 i DDS 2002.

Svein Ellingsen i Danmark

Salme	Oversætter	Dansk salmebog	Melodi
Fyldt af glæde over livets under 1971	J.Kr. Krarup 1974 Jens Lyster 1978*	Løg74 78-T GSTL93 TDDS94 DDS02	Peter Møller 1974 Egil Hovland 1976
Nogen må våge i verdens nat 1975	Estrid Hesselund 1987	TDDS94 DDS02	Trond Kverno 1975
Din Himmel-krone ser vi stråle 1977 og 1988	Helge Severinsen 1999	DDS02	Egil Hovland 1989
Herre, når din time kommer 1976	Holger Lissner 1992	TDDS94 DDS02	Harald Gullichsen 1976
Din fred skal aldrig vige 1958 og 1971	Holger Lissner 1975	TDDS94 DDS02	Rolf Karlsen 1979
Vi rækker vore hænder frem 1975	Peter Balslev-Clausen 1993	TDDS94 DDS02	Trond Kverno 1975
Gud, riv os ud af tidens jag 1965	Helge Dahn 1977	78-T TDDS94	O, kommer hid dog til Guds Søn
Kristus, du er alt mit håb! 1959 og 1979	Peter Balslev-Clausen 1993	TDDS94	J.B. Lully 1661
Kornet som dør i jorden 1976	Holger Lissner 1992	TDDS94 DDS02	Harald Herresthal 1976

Mit liv er mit 1977	Holger Lissner 1978	TDDS94	Roland Forsberg 1978
Nu er livet gemt hos Gud 1977	Jens Lyster 1978* Peter Balslev-Clausen 1993	78-T GSTL93 TDDS94 DDS02	Svend S. Schultz 1978* Roland Forsberg 1980
Vær stærk, min sjæl, i denne tid 1971	Anonym 1978	78-T TDDS94 DDS02	Egil Hovland 1972
Midt i alt det meningsløse 1978	Helge Severinsen 1999	DDS02	Harald Herresthal 1977
Nu åbner savnet sine øde vidder 1977	Helge Severinsen 1999	DDS02	Nina Broms-Löfman 1982
I de sene timers stilhed 1971	Poul Dam 1990 og 1993	TDDS94	Harald Herresthal 1977
Nu strømmer lyset ind i vore hjerter 2009	Svein Ellingsen 2009	Ingen. Skrevet til Opstandelseskirkens 25-års jubilæum	Carsten Johannes Mørch 2009

*: Foretrukket af DDS 2002.
Løg74: Salmer og sange fra vor tid. Løgumklostersangbogen 1974.
78-T: '78-tillægget til Den Danske Salmebog 1978.
GSTL93: Gud ske tak og lov. Den Danske Salmebog for Børn og Unge 1993.
TDDS94: Tillæg til Den Danske Salmebog 1994.
DDS02: Den Danske Salmebog 2002.

Opstandelseskirken ligger i Albertslund, Helsingør Stift.
Der er så den ret store forskel mellem Svein Ellingsen i Norge og Svein Ellingsen i resten af verden, at hvor han dækker stort set hele salmebogen i dens bredde her i landet, er udlandet mest interesseret i hans sjælesørgeriske salmer, begyndende med den verdenskendte sjælesørgeriske dåbssalme *Fyldt af glæde over livets under*. I Danmark var den ikke længe om at erobre dåbshandlingen. Og det er nu ikke så lidt, når man betænker, at i mit hjemland er dåben så vigtig, at salmebogen må disponeres efter Den apostolske Trosbekendelse, og i traditionen har Grundtvigs dåbssalmer domineret i lange tider. Man kan også undre sig over, at Fyldt med glæde fik sådan en vind i sejlene, når der i forvejen var en sjælesørgerisk dåbssalme, nemlig Grundtvigs *Sov sødt, barnlille*, som han egentlig skrev til sig selv efter den store depression i 1844. En slags gør-det-selv-sjælesorg. Han skrev selv salmen om til dåbsbrug, men sjælesorgen blev i versene.

Undren er en god ting, og Svein Ellingsens dåbssalme har været god for danskerne. De to melodier, man kan se i højre rubrik, har omtrent lige stor udbredelse. Den nye Norsk Salmebok har til gengæld optaget en dansk dåbssalme af pædagogisk art, som ikke kom med i DDS 2002, nemlig Hans Anker Jørgensens *Sov, du lille* [29].

Når Ellingsen-salmerne breder sig så vidt og så hurtigt, som de gør, skyldes det formentlig, at han forstår at udtrykke moderne menneskers tanker og følelser, og at han tager deres problemer alvorligt. Det sker meget typisk med *Midt i alt det meningsløse*, hvor alt, selv Guds eksistens, er noget, vi sætter spørgsmålstegn ved. Det er en virkelig seriøs behandling, problemerne får, og det der kommer ud af det, kan enhver være rigtig godt tjent med.

Nå er livet gjemt hos Gud

Svein Ellingsen 1977	**Jens Lyster 1978**	**Peter Balslev-Clausen 1993**
Nå er livet gjemt hos Gud. Vi overgir alt til Ham. Håpet er tent i tyngste sorg. Ingen er glemt av Gud.	Nu er livet gemt hos Gud. Vi overgir alt til ham. Håbet er tændt i **savn og sorg**. Ingen er glemt af Gud.	Nu er livet gemt hos Gud. Vi overgir alt til ham. Håbet er tændt i **sorg og død**. Ingen er glemt af Gud.
Vi får hvile i Guds fred og sove i jordens fang. Kristus har gjort vår grav til sin. Alltid er vi hos Gud.	Vi **skal** hvile i Guds fred og sove i jordens **skød**. Kristus har gjort vor grav til sin. Altid er vi hos Gud.	Vi **kan** hvile i Guds fred og sove i jordens **favn**. Kristus har gjort vor grav til sin. Altid er vi hos Gud.
Gud, vår Far, tar vare på det liv som er revet bort. Kristus har gjort i stand et rom. Før oss gikk han til Gud.	Gud, vor Far, tar vare på det liv, som er revet bort. Kristus har **selv beredt os plads**. Før os gik han til Gud.	Gud, vor Far, tar vare på det liv, som er revet bort. Kristus har **sikret os en plads**. Før os gik han til Gud.
Dagen kommer, Kristi dag, da tiden blir visket bort. Kristus står frem, og alt blir nytt. Døden blir knust av Gud.	Dagen kommer. Kristi dag, da tiden blir visket bort. Kristus står frem, og alt blir nyt. Døden blir knust af Gud.	Dagen kommer, Kristi dag, da tiden blir visket ud, Kristus står frem, og alt blir nyt. Døden blir knust af Gud.
Nå er livet gjemt hos Gud. Vi overgir alt til Ham. Håpet er tent i liv og død. Ingen er glemt av Gud.	Nu er livet gemt hos Gud. Vi overgir alt til ham. Håbet er tændt i liv og død. Ingen er glemt af Gud.	Nu er livet gemt hos Gud. Vi overgir alt til ham. Håbet er tændt i liv og død. Ingen er glemt af Gud.

Dette skema viser tydeligt, hvor kort der er imellem bokmål og dansk – som skriftsprog. De to sidste vers er fuldstændig enslydende i Ellingsens original og i Jens Lysters og Peter Balslev-Clausens oversættelser. I de tre indledende vers er der imidlertid nogle norske udtryk og vendinger, der ikke umiddelbart kan gengives på dansk. Første problem er udtrykket *i tyngste sorg*, som Lyster gengiver ved *i savn og sorg*, mens Balslev-Clausen skriver *i sorg og død*. Problemets kerne er, at *tungeste* på dansk har en stavelse mere end *tyngste* på norsk, hvorfor danske gendigtere kommer ud i en større omskrivning. Lysters savn og sorg er muligvis det, der holder sig tættest til originalens intention. I andet vers opstår to problemer. For det første kan man ikke på dansk bruge *får* som på norsk i betydningen "får lov til". Ikke i denne sammenhæng i hvert fald. Lyster lægger vægten på det fremtidige i valget af *skal*. Balslev-Clausen vægter det mulige, der ligger i udtrykket, højere med *kan*. Det andet vedrører orden *fang*, hvor Lyster oversætter korrekt: *skød*, mens Balslev-Clausen gengiver med *favn*, hvad der må siges at være en tildigtning. I originalens tredje vers har Kristus

gjort i stand et rom. Igen et udtryk, der ikke kan gengives direkte på dansk. Her foretrækker Lyster *selv beredt os plads* og Balslev-Clausen *sikret os en plads.* Igen to omskrivninger, igen lægger Lyster sig tættest på indholdet i Svein Ellingsens formulering.

Svein Ellingsens salmer.
Placering i danske og norske salmebøger.

	TDDS94	**DDS02**	**NoS85**	**NoS13**
Fyldt af glæde	Dåb	Dåb	Dåp	Dåp
Nogen må våge i verdens nat	Guds omsorg	Kirkens diakoni	Rettferd og fred	Rettferd og fred
Din Himmel-krone ser vi stråle		Kristi Himmelfart		
Herre, når din time kommer	Jesu genkomst	Kristi komme	Siste søndag i kirkeåret	Jesu gjenkomst og dommen
Din fred skal aldrig vige	Allehelgen	Allehelgen	Det kristne håp	Ved livets grense og gravferd
Vi rækker vore hænder frem	Sorg og trøst	Kirkens diakoni	Kjærlighet og tjeneste	
Gud riv os ud af tidens jag	Gudstjenesten		Gudstjenesten	Gudstjenesten
Kristus, du er alt mit håb!	Skriftemålet.		Skriftemålet.	Skriftemålet.
Kornet som dør i jorden	Nadveren	Nadveren	Skjærtorsdag	Skjærtorsdag
Mit liv er mit	Kødets opstandelse og det evige liv			
Nu er livet gemt hos Gud	Sorg og trøst	Døden	Det kristne håp	Ved livets grense og gravferd
Vær stærk min sjæl i denne tid	Kristenlivet, Forsagelse og kamp	Kristenlivet, Forsagelse og kamp	Trengsel og trøst	Trengsel og trøst
Midt i alt det meningsløse		Forsagelse og kamp		Trengsel og trøst
Nu åbner savnet sine øde vidder		Modgang og håb		Ved livets grense og gravferd
I de sene timers stilhed	Dagen		Kveld	Kveld

Nu strømmer lyset ind i vore hjerter står endnu ikke i nogen salmebog, men er stærkt på vej, i hvert fald i Danmark med sin opstandelsesvælde og den melodi, Opstandelseskirkens organist Carsten Johannes Mørch har komponeret til den, og som passer til teksten som hånd i handske.

Der kan ikke konstateres nogen stor uoverensstemmelse i kategoriseringen af salmerne, hverken mellem salmebogstillæg og salmebog i Danmark eller mellem dansk og norsk salmebogsredaktion. I et par tilfælde er en salme optaget tidligere i Danmark end i Norge. To andre salmer er optaget i salmebogstillægget og DDS 2002, men ikke i nogen Norsk salmebok.

Formelt synes oversigten at tage kraften fra mit udsagn om, at i Danmark har Svein Ellingsen hovedsagelig fået sjælesørgeriske salmer med. Fordelingen over salmebogstillæg og DDS 2002 synes at pege på samme universalitet som i Norge, men førstelinjerne i venstre spalte taler deres tydelige sprog. Det er salmer med sjælesørgerisk indhold, der dominerer billedet. De er blot fordelt på en hel del forskellige salmebogsafsnit.

Jeg håber, at disse to skitser har givet jer et fingerpeg om, hvad vi gør med jeres salmer. Salmebrugen er naturligvis vanskelig at vide en hel masse om, men Landstad har jo været længe i systemet, så det er rimeligt, hvis hans salmer er i tilbagegang. Faktisk faldt de fra 17 i 1953 til 13 i 2002. Til gengæld er det tydeligt, at Ellingsen stadig er på vej frem. Kendskabet til hans meget elskede dåbssalme, der slog Grundtvig i hans fædreland, oven i købet på hans kerneområde i gudstjenesten, sætter sig langsomt, men sikkert igennem samtidig med udbredelsen af kendskabet til den store sjælesørgeriske værdi i de øvrige salmer af Svein Ellingsen, vi har.

OVE PAULSEN er tidligere sognepræst i folkekirken (Storvorde-Sejlfod i Aalborg Stift). Medarbejder ved *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* (2008). Redaktør af Hymnologi - Nordisk tidsskrift siden 2006.

Noter

1 Noter

Kolbeinn Tumason 1208.

2 *Hør mig, skaber mild!* Solsange 1998. DDS 2002 nr. 524.

3 Den Forordnede Ny Kirke-Psalmebog 1699.

4 Gradual/ En Ny Almindelig Kirke-Salmebog 1699.

5 III. Register over Psalmerne, som paa Søn-Dagene, og Festerne, og de ugentlige Bede-Dage synges i Kirkerne efter Ritualen (= Danmarks Og Norgis Kirke-Ritual 1685).

6 1778.

7 II. Register over de Psalmer, som kand synges Søn- og Hellige Dage til Høymesse og Aften-Sang i Kirkerne.

8 1798.

9 Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt. "Roskilde Konvents Salmebog".

10 Udgivet af Gyldendal i Aabenraa. Som kongelig preussisk autorisation står: *Udgiven af det Kongelige evangelisk-lutheriske Konsistorium i Kiel i Henhold til den fjerde ordentlige Fællessynodes Beslutning 1889.*

11 190 alfabetisk anbragte salmer.

12 Norsk salmebok (NoS) 1985 nr. 554. Norsk salmebok 2013 nr. 571.

13 Norsk salmebok 1985 nr. 15. Norsk salmebok 2013 nr. 12.

14 Norsk salmebok 1985 nr. 16.

15 Norsk salmebok 1985 nr. 856. Norsk salmebok 2013 nr. 887.

16 Norsk salmebok 1985 nr. 680.

17 Norsk salmebok 1985 nr. 253. Norsk salmebok 2013 nr. 506.

18 Norsk salmebok 1985 nr. 265. Norsk salmebok 2013 nr. 277.

19 Norsk salmebok 1985 nr. 622.

20 Koralbog til '78 tillægget til Den Danske Salmebog. 1978.

21 Norsk salmebok 1985 nr. 763. Norsk salmebok 2013 nr. 841.

22 Norsk salmebok 1985 nr. 214. Norsk salmebok

2013 nr. 227.

23 Norsk salmebok 1985 nr. 139. Norsk salmebok 2013 nr.154.

24 Fra Himlen kom et vældigt vejr, Jeg står for Gud som alting ved, Jeg løfter op til Gud min sang og Slukt er dagens lyse flammer.

25 O store konge, Davids Søn, Kom Helligånd med skabermagt, Vågn op igen, du Ånd, som brændte, I Himmelen, i Himmelen, O Gud, på nåde rig og stor, og I dine hænder, Fader blid.

26 Norsk salmebok 1985 nr. 14. Norsk salmebok 2013 nr. 11.

27 Norsk salmebok 1985 nr. 844 og 845. Norsk salmebok 2013 nr. 883.

28 *Voller Freude über dieses Wunder* (212) og *Herr, du hast mich angerührt* (383) begge gendigtet af Jürgen Henkys. Samme melodier som i NoS. Dette gælder *Ausgabe für die Evangelische Landeskirche Anhalts, die Evangelische Kirche in Berlin-Brandenburg, die Evangelische Kirche der schlesischen Oberlausitz, die Pommersche Evangelische Kirche und die Evangelische Kirche der Kirchenprovinz Sachsen.*

29 Tillæg til Den Danske Salmebog 1994 nr. 856. Norsk salmebok 2013 nr. 589.

BISKOP BRORSONS KLENODIE OG FORLÆGGEREN FRANTZ CHRISTIAN MUMMES DANSKE BØGER

AF **JENS LYSTER**
jensblyster@gmail.com

Det er vel ikke det værste, der kan siges om tidsskriftartikler, at de kan virke igangsættende og bringe læseren til tasterne. Sådan gik det mig ved læsning af Peter Noers værkstedsartikler om Brorson i aprilnumrene 2012 og 2013. Den første, om *Troens Rare Klenodie*, fangede min interesse, ikke mindst fordi jeg selv ejer et par af de tidlige klenodier og nu, takket være Peter Noers identifikationsnøgler med fotos af udgavernes forskellige udsmykning over klenodiets første salme, kan få vished om, at jeg ejer udgave J6 (slutningen mangler) fra ca. 1760 og J8 (slutningen mangler) fra 1773. Nok så interessant er imidlertid, at jeg nu blev mindet om et notat, jeg gjorde for mange år siden på Bornholms Museum i Rønne. I en arkivæske D 12a med "Religiøse skrifter" fandt jeg et eksemplar af Brorsons *Troens Rare Klenodie*, der ikke syntes kendt af den ældre brorsonforskning. I alt fald er det ikke anført i L.J. Kochs oversigt over de tidlige klenodieudgaver og -eksemplarer i *Hans Adolph Brorson Samlede Skrifter*, I, Kbh.1951, side XII-XXII. Af mit notat fremgik, at bogen til sidst var forsynet med en fortegnelse over bogforlæggeren Frantz Christian Mummes danske bøger. Så måtte det jo være udgave J6 fra ca. 1760, tænkte jeg, nemlig den udgave, der ifølge L.J. Koch s. XV rummer en bogfortegnelse, over hvilken der står: *Danske Bøger, som af Boghandler Sal. Frantz Christian Mummes Enke … ere oplagde.* Da jeg sidste sommer atter gæstede Bornholms Museum, nu for at tage klenodiet nærmere i øjesyn, og denne gang rustet med Peter Noers gode identifikationsnøgle, viste det bornholmske eksemplar[1] sig overraskende at tilhøre den udaterede udgave J3 med både det indledende tilegnelsesdigt til Christian VI, dateret Ribe d. 19. Aug. 1742 (som kun findes i udgaverne J2 og J3) og med salmen mod den "begyndte Lande-Plage 1745"(der er med i J3 og alle senere udgaver). Jamen hvad så med den afsluttende fortegnelse over bogforlægger Mummes bøger (som ifølge Koch kun er med i den udaterede udgave J6 fra ca. 1760)? Jo, den var der sandelig også, men unægtelig i en anden skikkelse end den, som L.J. Koch tilskriver Mummes enke ansvaret for. I bornholmereksemplaret er det Mumme himself, der opregner de bøger, som han er forlægger for på det tidspunkt, hvor han udgiver klenodieudgaven J3. Da denne fortegnelse over Mummes danske bøger synes at være ukendt for både brorsonforskningen og for dansk boghistorie, og da den i sin udførlighed tegner et billede af den forlægger, som Brorson havde valgt til at udgive sine rare klenodier (eller var det mon Mumme, der havde valgt Brorson?) og tillige yder et bidrag til kortlægningen af klenodie-salmernes udbredelsesveje, tillader jeg mig at lade den aftrykke i sin helhed og med min nummerering af titlerne i skarp parentes. Efter hver titel følger, i skarp parentes, mine bibliografiske henvisninger til *Bibliotheca Danica* (Bibl. Dan.), til Preusses auktionskatalog fra 1743 (Preuss), til Mummes fortegnelse fra 1742 (kat. 1742) og andet, såsom titelbladets præcise trykker- eller forlæggerangivelse, hvorom mere senere.

Fortegnelse
Paa de Danske Bøger, som af *Frantz Christian Mumme*, Boghandler, paa egen
Bekostning ere oplagde.

[1] Bibelske Spørsmaal af det gamle og nye Testamentes Kirke-Historie, fra Verdens Begyndelse, indtil efter Lutheri Reformation, sammenskrevne for de Børn som ikke har ret lang Tiid til at gaae i Skole, og dog bør vide den Bibelske Historie i sit Sammenhæng. 8vo. 6 sk. [Bibl. Dan. I 107: Kbh. uden år. Denne oktav-udgave har samme indhold som Rambachs *Saliggiørelsens Orden*, se nedenfor under duodezerne nr. 12 og 13. Nr. 1 i kat. 1742.]

[2] Een for smaae og eenfoldige Børn velindrettet Underviisning i de Guddommelige Sandheder. 12mo. 4 sk. [Bibl. Dan. I 272. "Kiøbenhavn, 1741. Findes til kiøbs hos Frantz Christ. Mumme, Boghandler paa Børsen.", 48 s. Nr. 10 i kat. 1742.]

[3] Brorsons H. A. Troens Rare Klenodie, i nogle aandelige Sange forestillet. 8vo. 2 Mrk 2 sk. NB. De som har den gamle *Edition*, kand faa Tillegget, paa de nye Psalmer, som ere dertil kommen, apart til kiøbs. [Bibl. Dan. I 344 og V 45 og 441. Nr. 2 i kat. 1742. Prisen to mark og to skilling har holdt sig siden 1739 (og 1742), selv om et tillæg er kommet til.]

[4] Dents Arth[ur] Sande Omvendelses Vey, hvorpaa et Christeligt Gemyt til Guds Velbehag sin Lives Tiid kand vandre. 12mo. 10 sk. [Bibl. Dan. I 410. "Kiøbenhavn, 1738. Findes tilkiøbs hos Frantz Christian Mumme paa Børsen.", 168 s. Nr. 3 i kat. 1742.]

[5] En sandfærdig Afbilding og egentlig Gestalt, paa et ret fornøyet Ægteskab, saavel i Henseende til dets Misbrug, som rette Brug. 8vo. 6 sk. [Bibl. Dan. I 299: Kbh. [1740], uden trykkeår, 48 s. "Trykt hos Kongel. Univ. Bogtrykker Owe Lynow boende paa Vandkonsten". Fortale dat. "Havniæ, den 3. Aug. 1740." Nr. 4 i kat. 1742.]

[6] *D. Joh. Faust*, ugudelige Levnet. 8vo. [1]732 6 sk. [Bibl. Dan. IV 498 og V 604: *Den i dend gandske Verden bekiendte Ertz-Sort-Konstner og Trold Karl D. Johan Faust, og hans ... Forundrings-fulde Levnet ... Oversat af det Tydske Sprog ved N[iels] F[r.] B[ang]*, uden sted Aar 1732.]

[7] Gensches J. N. Kiøbenhavns Danske *Mercatoriske* Reignings, Handels og Vexel-*Contoir*, det er een efter den nu værende Handels Brug og Vexelstyl vel *funderet* Reignebog, 8vo. 3 Mk. [Bibl. Dan. II 22. "Kiøbenhavn, Bekostet af Frantz Christian Mumme, Boghandler paa Børsen, 1742." Fortale dat. 21. juni 1742. 504 s. Nr. 5 i kat. 1742.]

[8] Biskop *Hagerups* Præste-Vielses taler 4to. Trondhiem [1]743. 1 Mrk. 8 sk. [Kgl. Bibl. 6:1,-179 kvart: *Nogle Præste-Vielses Taler, over II. Cor. IV, 7-12 holden udi Tronhiems Dom-Kirke Ao. 1741 og 1742*, Tronhiem 1743.]

[9] *Harlequins* Bryllups og Barsel-Gilde, 8vo [1]730. 6 sk. [Bibl. Dan. IV 349 anfører *Herr Harlequins Bryllups og Barsel-Gilde, sangviis forestillet*, [Kbh. 1730, to forskellige udgaver]. Stykket blev opført første gang onsdag den 13. december 1747 i St. Kongensgade og igen sammesteds onsdag den 13. januar 1748 som "Et lystigt Nachspiel" efter Holbergs *Jeppe paa Bjerget*.]

[10] Ludvig Holbergs Almindelige Kirke Historie 2. Tomer 4to [1]740 7 Mrk. 8 sk. [Bibl. Dan. I 128: førsteudgave tom. I-II, Kbh. 1738; ny udgave tom. I-II, Kbh. 1740. Preuss nr. 44.]

[11] Niels Klims Reise under Jorden 8vo. 2 Mrk. [Bibl. Dan. IV 441. "til Trykken befordret efter speciel Kongelig allernaadigst Bevilning for Jacob Preusses Fallit-Boed. Kiøbenhavn, 1742. Trykt af Herman Henrich Rottmer." Approbation dat. 1. Maj. 1742. Preuss

nr. 62.]

[12] Rambachs J. J. opbyggelige Haand-Bog for Børn, i hvilken findes 1) Saliggiørelsens Orden. 2.) Saliggiørens [!] Liggendefæ. 3.) En liden nye Psalme-Bog. 4.) En liden nye Bønne-Bog. 5.) Exempler paa from*me* Børn. 6.) Regler om et Christeligt Levnet. 7.) Fornødne Regler om skikkelige Sæder. 8.) Underviisning om den Fare, som Forførelse til det Onde føre med sig, og 9.) Underviisning om Alterens Sacramente, Skriftemaal og Faderskab. 12mo. 18 sk. [Bibl. Dan. I 302: Kbh. [1740]. "Kiøbenhavn, findes hos F.C. Mumme, Bogh. paa Børsen." Peder Hiorts dedikation dat. 1. juli 1740. Nr. 6 i kat. 1742.]

[13] sammes: Saliggiørelsens Orden, lidet formeret. 12mo. 6 sk. [Bibl.Dan. I 107 og V 12: Tre forskellige udat. udgaver. På titelbladet af digitaliseret udgave: "Bekostet af Frantz Christian Mumme, Boghandler paa Børsen." Nr. 7 i kat. 1742.]

[14] sammes: Sabbats Pligter, forestillet udi en Prædiken 12mo. 10 sk. [Bibl. Dan. I 523 anfører *En Prædiken paa 15. Søndag efter Trinit., Hvorudi en Christens Sabbats-Pligter forestilles*, Kbh. [1740], "Trykt paa Jacob Preusses, Univ. Boghandlers, Bekostning." Preuss nr. 80.]

[15] sammes: Tvende Prædikener; den 1. om gode Giørelser; den 2. om den hellig Aands Straffe og Overbeviis. Embede 12mo. 6 sk. [Bibl. Dan. I 523: *Tvende opbyggelige Prædikener, 1. om gode Rørelser* [!] *og Bevegelser, 2. om den hellig Aands Straffe- og Overbeviisnings Embede*, Kbh. 1740. Preuss nr. 78.]

[16] sammes: En Prædiken om Bespottelsens Aand 12mo. 4 sk. [Bibl. Dan. I 523: *En Prædiken om Bespottelsens Aand, holden 24. Sønd. eft. Trin.*, Kbh. 1740. Preuss nr. 82. "Trykt paa Jacob Preusses, Universit. Boghandlers Bekostning."]

[17] sammes: En Prædiken om de Synder, som begaaes af Verden ved andre Menneskers Omvendelse 12mo. 3 sk. [Bibl. Dan. I 523: Kbh. 1740. Preuss nr. 84.]

[18] Reuss. J. F. et Stykke af den Lærdom om Bønnen 12mo. 3 sk. [Bibl. Dan. I 525: Kbh. 1739. Preuss nr. 93.]

[19] sammes: De Troendes Besegling med den Hellig Aand, 12mo. 2 sk. [Bibl. Dan. I 525: Kbh. 1740. Preuss nr. 95.]

[20] Christ[ian] Ruge fornøyelige Tanker for den Siæl, der altid finder sig misnøjet i Verdens syndige og forfængelige Væsen, men er stedse vel fornøyet i sin Gud, 8vo. 1 Mrk. 8 sk. [Bibl. Dan. I 430: C. H. S. R. [Christian Hartvigsøn Ruge], Kbh. 1740. Preuss nr. 99.]

[21] J[oh]. C[hr]. Schades Spørsmaale, over de ord af Matth. [1]9.20. hvad fattes mig end[n]u[?] Og Ap. Giern 15,30. hvad skal jeg giøre, at jeg kand blive salig[?] 8vo. 2 Mrk. 4 sk. [Bibl. Dan. I 431. "Kiøbenhavn, 1741. Trykt paa Jacob Preusses, Univ. Boghandlers, Bekostning." Preuss nr. 101.]

[22] M. Christ. Scrivers Siæle-Skat. 5. Deeler 4to paa skriv-pap[i]r. [Bibl. Dan. I 531. I-II, Kbh. 1741-42. "Trykt hos Ernst Henrich Berling, og findes hos hannem saa vel som hos Frantz Christian Mumme, Boghandler paa Børsen, til kiøbs." Nr. 8 i kat. 1742 med anden aktuel tekst.

[23] J[oh]. C[hristopher] Schinmeyers rette Vey til Livet, 12mo. 8 sk. [Bibl. Dan. I 431: *Den rette Vey til Livet,* Kbh. 1739. Preuss nr. 117.]

[24] sammes: Nogle Hof-Personers Samtale om en sand Christendoms Mnuelighed [!] 12mo. 5 sk. [Bibl. Dan. I 431: Kbh. 1739. Preuss nr. 119.]

[25] sammes: Anviisning til at prædike opbyggeligen 12mo. 6 sk. [Bibl. Dan. I 467: Kbh. 1739. Preuss nr. 123.]

[26] sammes: Tvende Prædikener af hvilke den første handler om det hellige Alterens Sacramentes Indstift. den anden om Christendommens Afbild. under lignelse af 10 Jomf. 12mo. 4 sk. [Bibl. Dan. I 528: Kbh. 1740. Preuss nr. 125.]

[27] sammes: Bibelske Sprog og Skat-Kiste 12mo. 1 Mrk. 8 sk. [KB 5,-129-8: *Et kort Udtog af Sal. D. Luthers sind- og aandrige Sententser, samlede og med en kort Forklaring forsynede af Autor til den lille Sprog-Kiste* [dvs. Schinmeyer], Kbh. 1740. Med dette skrift er indbundet *Bibelske Sprog- og Skat-Kiste, hvorudi 200 Sprog af den hellige Skrift forklares med D. Mart. Luthers aanderigeste Ord sammendragne af Joh. Christoph Schinmeyer*, 1-2. Deel, Kbh. 1740. Preuss nr. 111-112.]

[28] sammes: Sande og falske Fred, 12mo. 4 sk. [Bibl. Dan. I 431: *Den sande og falske Fred,* Kbh. 1739. Preuss nr. 121.]

29] P. J. Speners reene Evangeliske Melk 12mo. 8 sk. [Bibl. Dan. I 433: Kbh. 1739. Preuss nr. 153.]

[30] sammes: Aandelige Præstedømme 12mo. 10 sk. [Bibl. Dan. I 433: *Det aandelige Præstedømme,* Kbh. 1739. Preuss nr. 151.]

[31] sammes: Inderlig og aandelig Fred 12mo. 12 sk. [Bibl. Dan. I 433: *Den inderlige og aandelige Fred,* Kbh. 1740. Preuss nr. 155.]

[32] sammes: Sprog af den Hell. Skrift, som ofte af Verdens Børn pleye at misbruges 12mo. 1 Mrk 2 sk. [Bibl. Dan. I 433: Kbh. 1740. Preuss nr. 150.]

[33] En Christelig Tanke-Bog til det begyndte ny Livs Bef[ordring] 12mo. 4 sk. [Bibl. Dan. I 441: Af det Tydske oversat, Kbh. 1740. Preuss nr. 159.]

[34] Telemachs Staats Roman [1]727. 8vo. [Bibl. Dan. IV 489-490: *Stats-Roman, hvilken under det eftertænkkelige Levnets-beskrivelse om Telemacho* ..., I-IV. Deel, Kbh. 1727-28. "Kiøbenhavn, I Forlag hos Johann Nicolai Lossius Boghandler, 1727 og 1728."]

[35] Treus C[arl]. F[erdinand]. Fristede Christnes hellige Forhold og herlige Fordeel forhandlet ved følgende Stykker: 1. Undervisning om Fristelser. 2. Anvisning til Hellighed i Fristelser 3. Overbeviisning om Guds Bistand hos sine Hellige i Fristelser. 8vo. 10 sk. [Bibl. Dan. I 435. "Kiøbenhavn, 1741. Findes tilkiøbs hos Frantz Christian Mumme, Boghandler paa Børsen". Nr. 9 i kat. 1742.]

[36] Een Historiske Beskrivelse om den Trojaniske Kr[ig]. 8vo. [1]737. 1 Mk. [Bibl. Dan. II 478: *Bellum Trojanum: Historiske Beskriffuelse om den trojaniske Krig.* (Andet Oplag.) Kiøbenhavn, 1[737] hos Johann Nicola[i Lossius]"(defekt titelblad)]

[37] C. F. Wadskiærs Poetiske Skue-Plads aabnet paa det saa Kongelige saa kostel. Christiansburgs Slots Plads, 4to. 2 Mrk. 8 sk. [Bibl. Dan. II 620: *Poëtisk Skue-Plads*, Kbh. 1741. Preuss nr. 163.]

[38] Is. Watts død og himmel, eller den overvundne sidste fiende, og de fuldkomne Retfærdiges Aander. 8vo. [1]742. 1 Mrk. 4 sk. [Bibl. Dan. I 453: Kbh. 1742. Preuss nr. 165. "Udgivet af Jacob Preusses Fallitbo."]

Det yngste skrift i bogfortegnelsen er nr. 8, den norske biskop Eiler Hagerups *Nogle Præste-Vielses Taler*, trykt i Trondhjem 1743, hvilket må betyde, at fortegnelsen tidligst er trykt i det år. Man kunne fristes til at gisne om, at fortegnelsen er blevet til tidligt på året 1743 til at ledsage et nyt klenodieoplag, siden fortegnelsen kun anfører

ét skrift fra det år. Fra 1742 foreligger fire tryk: Gensches regnebog (nr. 7), Niels Klims rejse under jorden (nr. 11), Scrivers Siæle-Skat (nr. 22) og Watts Død og himmel (nr. 38). Fra de umiddelbart forudgående år opregnes omfattende bogudgivelser: i 1739 syv, i 1740 fjorten og i 1741 fire bøger. Fra årene 1727, 1730, 1732, 1737 og 1738 anføres kun én årlig bog. Bogen fra 1727, Telemachs Staats Roman (nr. 34) er i øvrigt bemærkelsesværdig, eftersom Mummes tid som bogforlægger i København sædvanligvis regnes fra år 1728.[2]

Men hvorfor indlemme en bogfortegnelse fra 1743 i klenodieudgaven J3, der af L.J. Koch, Anders Malling (VI s. 114) og senest af Peter Noer dateres til 1747, idet de skønner, at den udaterede J3 må være identisk med den udgave, som Claus Lydersen Fasting i *Forsøg til en fortegnelse over de udi Danmark og Norge ... udkomne Danske Skrifter*, Bergen 1793, har dateret til 1747. J3 rummer "En Psalme mod den begyndte Lande-Plage 1745" og må derfor tidligst være trykt i 1745. J3 rummer også, ligesom J2, tilegnelsesdigtet til kongen, som er dateret 19. august 1742. Eftersom tilegnelsesdigtet derefter bliver udeladt i klenodie J4, der notorisk er trykt i 1752, er det rimeligt at antage, at J3 må være trykt før 1752. Da der ikke er bevaret andre udaterede klenodier fra perioden 1745-52, som kan være Fastings 1747-udgave, er det for Koch, Malling og Noer nærliggende at datere J3 til 1747.

Den i J3 indlemmede bogfortegnelse, hvori det yngste skrift er trykt i 1743, modsiger denne sene datering af J3.[3] Bogfortegnelsen er som skræddersyet til en nu tabt og ukendt klenodie-udgave fra 1743, som vi kan kalde J2a. Dernæst er bogfortegnelsen blevet genbrugt uforandret i den næstfølgende udgave J3. Når en ajourføring af bogfortegnelsen ikke denne gang er skønnet nødvendig, må det være, fordi J3 er trykt snart efter 1743, på et tidspunkt, hvor bogfortegnelsen stadig fyldestgørende beskriver Mummes aktuelle lager af danske bøger. Eftersom landeplagesalmen udtrykkelig dateres til 1745 i klenodieoplaget J3, må det være, fordi landeplagesalmen er dagsaktuel, da klenodiet udkommer. En så heftigt engageret tekst som landeplagesalmen er naturligvis ikke først lanceret i 1747 som et historisk tilbageblik på og aktstykke om katastrofeåret 1745. Derfor er der al mulig grund til at antage, at J3 er udkommet netop i året 1745. Hvad der får Fasting til at anføre et klenodie, trykt i 1747, kan vi ikke vide noget om. Mest sandsynligt er, at Fasting har kendt et klenodie, der på titelbladet har trykkeåret 1747. Eftersom J3 hører til de udaterede tryk, bør vi, i respekt for Fastings iagttagelsesevne, betegne det af Fasting kendte, men af os ukendte klenodieoplag som J3a og reservere betegnelsen J3 til 1745-oplaget. Hvis det ikke havde været for Fastings ukontrollerbare påstand om et 1747-oplag, ville J3 have været dateret til 1745 pga. landeplagesalmen. Endnu to argumenter skal fremføres imod at betragte J3 som et 1747-oplag. Det første argument tager udgangspunkt i, at der i klenodie J6 også findes en fortegnelse over Mummes forlagsbøger, herom senere, bl.a. to skrifter af Jeremias Friedrich Reuss, *Judæ Fortvivlelse* og *Den vigtige Lærdom*, begge udgivet i 1746 på Mummes bekostning.[4] Fraværet af disse to skrifter i bogfortegnelsen i J3 betyder uden tvivl, at de er trykt senere end fortegnelsen. Samme fortegnelse i J3 kender heller ikke til bøger udgivet af Mumme i 1744 eller 1745, så derfor har en ajourføring i 1745 af fortegnelsen fra 1743 ikke været nødvendig.

Det andet argument imod, at J3 skulle være trykt i 1747, tager anledning af det fornemme kobberstukne titelblad, der blev bekostet til klenodie J2 i 1742 med dets indledende hyldest til monarken. Dette bekostelige titelblad[5] blev siden anvendt til alle de tidlige i dag kendte klenodier, på nær det daterede klenodie J4, trykt i 1752. Hvorfor denne fravigelse i 1752? Jo, fordi Mumme i 1746 var blevet bestyrer af Vajsenhusets forlag, og reklameværdien af denne titel må åbenbart have betydet så meget, at Vajsenhuset nu skulle med på titelbladet til J4, så det tydeligt fremgår, at udgaven fra "Kiøbenhavn 1752" er "Bekostet af Frantz Christian Mumme, Boghandler paa Børsen og det Kongelige Waysenhuus, og findes paa begge Steder til kiøbs." Sandsynligvis har Mumme i alle de år, han var Vajsenhusets bestyrer, og det var han fra 1746 til sin død i august 1756,[6] fravalgt sit uforanderlige kobberstukne titelblad, der ikke gav plads til skiftende trykkeår. Hvis Fasting har set et kleno-

die fra 1747, har trykkeåret været anført på titelbladet. Eftersom J3 betjener sig af kobberstikket, må J3 være trykt før 1746. Mumme kan naturligvis godt i perioden 1746-1756 have udgivet andre oplag af klenodiet, men kun Fastings 1747-oplag og 1752-oplaget J4 kan spores i dag.

Når vi ud fra den ovenfor aftrykte bogfortegnelse tør regne med, at Mumme har brugt netop klenodieudgaverne, hans mest givtige forlagsartikler, til at reklamere for sine nyeste bøger i bogladen på Børsen, finder denne formodning sin bedste støtte i en endnu tidligere bogfortegnelse, nemlig i klenodie J2 fra 1742. Heller ikke denne bogfortegnelse har den hidtidige brorsonforskning[7] fundet værd at omtale, men i vor sammenhæng er den interessant som det første skridt hen mod den ovenfor aftrykte langt fyldigere fortegnelse i J3. I klenodie J2 er til allersidst, efter det tyske register og på blad Qq 6r anbragt

Fortegnelse
Paa de Danske Bøger, som af Frantz
Christian Mumme, Boghandler, paa egen
Bekostning ere oplagde, og findes tilkiøbs
hos hannem paa Børsen for
civil Priis.

Herunder anføres ti og kun ti skrifter, der naturligvis udviser et stort sammenfald med den fyldigere fortegnelse i J3, hvori de ti indgår som nr. 1, 3, 4, 5, 7, 12, 13, 22, 35 og 2. De ti titler er også identiske i begge fortegnelser, på to titler nær, idet nr. 3 (Brorsons klenodie) endnu ikke har fået et notabene om de nye salmer "apart til kiøbs". Nr. 22, Scrivers *Siæle-Skat*, der i J2-fortegnelsen står som nr. 8, har denne anderledes og i vor sammenhæng interessante tekst:
M. Christ. Scrivers Siæle-Skat, 3de første Deele, bestaaende udi 44. opbyggelige Prædikener. 4to. 3 Rdl. De 2 sidste Deele blive til Mikkels-Dag, næst Guds Hielp, vist færdig.

Eftersom mikkelsdag er den 29. september 1742, må fortegnelsen og dermed også hele klenodieudgaven J2 dateres til nogle få uger forinden, måske til begyndelsen af september 1742. Der er altså ikke gået mange dage, efter at Brorson har skrevet tilegnelsesdigtet til Christian VI den 19. august 1742, førend Mumme har kunnet forhandle J2 fra sit stade nr. 5 på Børsen. Anførelsen af det endnu ikke færdigtrykte værk af Scriver viser, hvor magtpåliggende det har været for Mumme, at hans bogfortegnelse skulle være up to date og præsentere det nyeste nye. Fortegnelsen i J2 bliver derved et yderligere argument for, at fortegnelsen i J3 oprindelig har været trykt i et klenodie fra 1743.

Men hvad er forklaringen på, at en beskeden fortegnelse i september 1742 over ti skrifter er svulmet op til 38 skrifter i J3 kun et år senere? Jo, Mummes unge forlægger-kollega Jacob Preuss havde slået et alt for stort brød op og var på rekordtid blevet landets største forlægger og havde indrettet sit eget forlagstrykkeri og opnåede i marts 1741 bevilling som leverandør til Det Kongelige Bibliotek. På det tidspunkt havde denne guldfugl overhalet alle de andre forlæggere og siden starten i 1737 udgivet rundt regnet hundrede bøger og skrifter. Virksomheden blomstrede, alt så lovende ud, men i virkeligheden var Jacob Preuss gældsat til op over ørerne, og ca. 1. september 1741 gik han fallit og flygtede fra København for at undgå arrestation. Fallitboets kurator lod i forståelse med kreditorerne trykkeriet fortsætte til ind i 1742. Den 17. juni 1743 kom det store boglager på auktion i fallitboets gård på hjørnet af Købmagergade og Silkegade. Forlagsbøgerne blev solgt i større partier, og købte nogen en bogs fulde oplag, fulgte også friheden på bogen med 20-års privilegium til køberen.[8]

Af Mummes aftrykte fortegnelse i J3 kan vi se, at Mumme den 17. juni 1743 må have købt så store partier af Preusses boglager, at han nu tør kalde sig forlægger til følgende preussiske skrifter i fortegnelsen: Nr. 10-11, 14-21, 23-33, 37-38. Om de øvrige skrifter, som er kommet til siden fortegnelsen fra september 1742, må vi formode, at Faustbogen fra 1732 (nr. 6) og Harlekins bryllupsgilde, 1730 (nr. 9), er nylige opkøb fra andre forlæggere. De

angives da heller ikke på titelbladet at have Mumme som forlægger. Nr. 34 og 36 stammer angiveligt fra Johan Nicolai Lossius' forlag. Mummes selvstændige forlæggervirksomhed i året 1743 begrænser sig til en eneste udgivelse, nemlig den norske biskop Hagerups vielsestaler (nr. 8), der blev trykt i Trondhjem.

At udaterede klenodieoplag lader sig datere af Mummes medtrykte forlagskataloger bekræftes endnu engang af det daterede klenodie J4 fra 1752, der også afsluttes med et forlagskatalog på hele det afsluttende blad Nn 6, hvilket ikke tidligere synes bemærket. Fortegnelsens overskrift er, også i opsætningen, identisk med den ovenfor gengivne i J3. Kustoden "For-" på blad Nn 5v viser, at Fortegnelsen er primært integreret i oplaget og ikke bare sekundært vedhæftet. Medens der i J3 var anført 38 titler, er tallet i J4 reduceret til 30 titler, idet nr. 5-6, 8-10, 22-23, 26-27, 29-30, 32 og 34 er gledet ud, og disse fem nye titler indføjet i fortegnelsens alfabetiske rækkefølge:

Creutzbergs Amadei gudelige Brtragtninger [!] paa alle Dage i det hele Aar, tillige med Joh. Lassenii Bibelske Virak, 2 Dele med Kaaberst[ykker] stor 8vo. [1]749. 1 Rdlr. 3 Mk.

Herslebs Peter Almagt midt udi Afmagt, eller de Tegn og Under, som skede ved Christi Død, betragtede udi fem Uge-Prædikener, holdne for det Kongelige Herskab udi Fasten 1728, hvortil kommer en Paaske-Prædiken samme Aar om de Tegn og Under, som skede ved JEsu Opstandelse. 4. [1]751. 2 Mk.

Holbergs Ludw. Moralske Fabler med hosføyede Forklaringer til hver Fabel. Andet Oplag. 8. [1]751. 2 Mk. "Bekostet af Frantz Christian Mumme, Boghandler 1751."

Stresow Conr. Fr. Huus-Postill for Lærde og Ulærde, besynderlig for Folk paa Landet, eller Catechismus udi Søn- og Hellig-Dags Evangelierne med en Fortale af Jer. Fr. Reus. stor 4. Under Pressen.

Veyvisere for dem, som agte at lade sig bruge ved Forløsninger; eller fuldstændig Jordemoder-Skole, sammenskrevet og udi Spørsmaal forfattet i det franske Sprog af J. Mesnard, men nu paa Dansk oversat af J.T. Holm, samt med Fliid igiennemseet af B.J. v. Buchwald, saa og med hans Fortale forøget. 8. [1]749. m. K[obberstik] 3 Mrk.

Mumme har til sin fortegnelse i J4 ligesom i J3 kun et enkelt blad at gøre godt med. Han må altså prioritere, hvilke titler der skal nyde fremme. Det bliver utvivlsomt de nyeste og mest aktuelle. Titlerne er fra årene 1749 og 1751, og Stresows huspostille er endda så ny, at den er "Under Pressen", dvs. endnu ikke udgivet. Det har endnu engang været Mumme magtpåliggende at være til det yderste up to date, når han signalerer over for bogglade købere, hvad hans forlag har at byde på.

Som om dette ikke var fyldestgørende materiale til en ny måde at datere klenodie-oplagene på, skal sluttelig anføres endnu et klenodieoplag, forsynet med en bogfortegnelse, nemlig J6. L.J. Koch omtaler denne bogfortegnelse, som om den var den eneste. Men kun overskriften, som han for øvrigt kun citerer nødtørftigt, har hans interesse. Ud fra den daterer han J6 til efter Mummes død i august 1756 og inden enkens død i februar 1767, hvorfor Koch og efter ham Malling (VI s. 114) og Noer anser for muligt, at J6 kan være den af Fasting omtalte udgave fra 1760. Den slags identifikationer har vi tidligere afvist som problematiske. Det er mere respektfuldt over for Fasting at formode, at han må have kendt et dateret 1760-oplag[9], og så kan det netop ikke være J6, der med sit kobberstukne titelblad mangler trykkeår.

På blad Nn 6r i J6, efter registeret over de salmer, der er oversat fra tysk, står denne

Fortegnelse
Paa de Danske Bøger, som af Boghandler
Sal. Frantz Christian Mummes Enke, paa egen
Bekostning ere oplagde.

I forhold til fortegnelsen i J4, der aftrykte 30 titler, omfatter fortegnelsen i J6 nu 34 titler. Af lageret fra J3 anføres kun følgende 15: Nr. 1, 3-4, 7, 12-14, 18, 21-23, 25, 31, 35-36. Dertil kommer de fem netop citerede nye titler fra J4, og yderligere præsenteres disse titler, der fordeler sig jævnt over årene 1746-49, 1752-53, 1755 og 1757.

Brorsons B[roder] de Troendes sande Høytids Holdelse af Texten 1. Cor. 5, v. 7. 8. i en Prædiken 12mo. 4 sk. [Bibl.Dan. I 481: Kbh. 1752.]

Butini Mr. Afhandling om de ved Indpropningen tilbragte Børne-Kopper. [Bibl.Dan. I 837: Kbh. 1753.]

Den ædelmodige Dame i tree Acter 8. 1 Mk. [Bibl. Dan. IV 337. "Kiøbenhavn, 1748. Trykt hos Niels Hansen Møller, boende i Skiden-Stræde."]

Heraclitus og Democritus et Forspil 8. 4 sk. [Bibl. Dan. I 349. "Kiøbenhavn, 1748. Trykt hos Niels Hansen Møller, boende i Skiden-Stræde."]

Kong Knud en Tragoedie, 8. 8 sk. [Bibl. Dan. IV 369: Kbh. 1747; "Kiøbenhavn, Hos Frantz Christian Mumme, paa Børsen."]

Gomez Mad. de hundrede nye Historier, 6 Tomer. 8vo. 1 Rdlr. 1 Mk. 8 sk. [Bibl. Dan. IV 491: 1-6 Tome, Kbh. 1749-57. Anføres tillige i Mummes tysksprogede katalog 1749 bl. C 8v.]

Hastfer Fr. et Lands Guld Grube udi Faare-Avelens Forbedring, tilligemed et mod Faare-Kopper tilforladeligt Middel og Raad, 4. 1 Mk. 8 sk. [Bibl. Dan. II 292: Kbh. 1755.]

sammes: udførlig og omstændelig Undertegnelse om Fulgode Fårs, 8vo. 2 Mk. [Bibl. Dan. II 292 kender tysk udgave, trykt Leipzig, men ingen dansk oversættelse!]

Pluers Patriotiske Tanker over Manufactur- og Fabrik-Væsenet. 8vo. 1 Mk. 8 sk. [Bibl. Dan. II 1019: Kbh. 1757.]

Rambachs J.J. Betragtninger over den gandske Christi Lidelse, paa Skrivpapier, 8vo. 1 Rdlr. 5 Mk [Bibl. Dan. I 458. Kbh. 1741, "Trykt paa Jacob Preusses Bekostning". Preuss nr. 76.]

Reuss. J[eremias] F[riedrich] Judæ Fortvivlelse forestillet i Lærdom og Advarsel, 12mo. 4 sk.
[Ehrencron-Müller VI s. 479. "Kiøbenhavn, 1746. Trykt paa Frantz Christian Mummes Bekostning, og findes hos hannem tilkiøbs paa Børsen."]

sammes: den vigtige Lærdom, 12mo. 4 sk. [Ehrencron-Müller VI s. 479: *Den vigtige Lærdom: Hvorledes de som have Livets Ord ... Prædiken holden paa Anden Juule-Dag,* "Kiøbenhavn, 1746. Paa Frantz Christian Mummes Bekostning, og findes hos hannem til kiøbs paa Børsen."]

[Scrivers Siæle-Skat (nr. 22) optrådte ikke i 1752-fortegnelsen, men er med i J6 og nu prissat: 8 Rdlr. Scriver er alfabetisk korrekt nu flyttet hen efter Schinmeyer.]

[Stresows Huus-Postill fra 1752 er nu prissat til 1 Rdlr. 4 Mk.]

Strubberus J.A. Harmonis Evangelica Manualis, eller de fire Evangelisters hellige Overeensstemmelse, 8vo. 3 Mk. [Bibl. Dan. I 129: Jo. Ant. Strubberg: *Synopsis harmoniæ euangelicæ, eller Jesu Christi allermærkværdigste Levnet.* Overs. af Hans Paus. Kbh. 1748.]

Watts Isaac Taler over Troens Lærdomme og Levnets-Pligterne, 8. 1 Mk. 8 sk. [Bibl. Dan. I 542. Kbh. 1755.]

I året 1756, da boghandler Mumme døde, blev der vist ikke udgivet bøger fra Mummes forlag. Men året efter fik enken udgivet både Carl Christopher Plüers *Patriotiske Tanker over Manufactur- og Fabrik-Væsenet*, Kbh. 1757, og sjette og sidste bind af madame Madeleine Angelique Poisson de Gomez' *Hundrede nye Historier*, Kbh. 1749-57. Når disse to titler optræder i bogfortegnelsen i J6, må vi regne med, at både fortegnelsen og klenodieudgaven J6 er trykt tidligst dette år 1757. Og hvorfor ikke netop i 1757, året efter at Dorothea Mumme er blevet enke og for at kunne føre sin mands boglade videre har haft brug for at gøre status over det aktuelle lager med en ny bogfortegnelse? L.J. Koch identificerede klenodieudgaven J6 med den 1760-udgave, som Fasting kendte. Det eneste, som Koch bruger fortegnelsen i J6 til, er dens overskrift, af hvilken han uddrager den banale selvfølgelighed, at klenodieudgaven må være trykt efter Mummes død i 1756 og inden enkens død i 1767. Koch ville formentlig være kommet til et mere nuanceret resultat, hvis han havde analyseret bogfortegnelsens indhold, hvoraf fremgår, at de yngste skrifter er trykt i 1757, hvorfor en sådan fortegnelse ikke længere er up to date i året 1760. Dertil kommer for øvrigt, hvad Koch heller ikke er opmærksom på, at Mummes boglade fra 1759 blev ledet af Johan Friederich Heineck[10]. Alt taler for, at J6 er trykt i 1757, og inden Heineck overtog bogladen.

Sandsynligvis udkom der mindst et klenodie mere på Mummes forlag, der fortsatte med at eksistere indtil enkefru Mummes død den 9. februar 1767. L.J. Koch beskriver et udateret klenodie-oplag J7, som han forsøgsvis daterer til 1760-67. På ryggen af Universitetsbibliotekets eksemplar står: 1767, øjensynlig dog anbragt i nutiden. Malling (VI s. 114) og Noer daterer J7 til 1767. Men til trods for, at Mumme for længst var gået heden, afsluttes titelbladet stadig med ordene: "Kiøbenhavn. Bekostet af Frantz Christian Mumme Boghandleren paa Børsen, og findes hos hannem sammesteds til kiøbs." Denne forlæggerangivelse var jo en del af det kobberstukne titelblad, der ikke sådan lod sig ændre.

I 1768 holdtes der auktion over det store boglager efter ægteparret Mumme. Lagerets omfang fremgår af det fire bind store *Catalogus over den udi afgangne Boghandler, Sr. Franz Christian Mummes, og ligeledes afdøde Enkes, Madame Thore Peders Daatters efterladte Boglade forefundne Samling,* Kiøbenhavn 1768 (KB 50,-23). Sidst i katalogets fjerde del findes en fortegnelse over ca. 35 danske forlagsskrifter med angivelse af resterende antal eksemplarer.[11] Her anføres bl.a., at "Brorsons Troens rare Klenodie sælges 10 eksemplarer ad gangen i alt 548 stk." Hvilket klenodie-oplag det drejer sig om, meddeles ikke, men hovedparten af eksemplarerne stammer vel fra det sidst trykte. Også "Kobberpladen til Brorsons Psalmebog" kom under hammeren som bud nr. 436. Det var den kobberplade, som har været brugt til titelbladet i alle Mummes i dag kendte klenodieudgaver siden 1742, på nær den daterede 1752-udgave. Kobberpladen blev sikkert købt af boghandler Friderich Christian Pelt. Det er i alt fald ham, der genanvender den til sit klenodie 1773, der blev trykt hos H.C. Sander og J.F. Morthorst, og hvor Pelt har ladet Mummes navn slibe ud og erstatte af sit eget. Klenodiet 1773 ligger i tid uden for emnet Brorson-Mumme, men eftersom Peter Noer betegner dette oplag med signaturen J8 og aftrykker den frise, hvormed J8 kan identificeres, kan jeg ikke lade være med afslutningsvis at levere et lille supplement til Noers identifikationsapparat. I både Institut for Kirkehistorie, Københavns Universitet, og i Det Kongelige Bibliotek, under signatur 4,-240-8 (05208x) har jeg truffet et klenodieoplag, der har samme frise som J8, men som *ikke* er nogen 1773-udgave. Fx mangler de afsluttende bogtrykkernavne Sander og Morthorst, og utallige varianter viser, at der er tale om et helt andet og senere tryk med en moderniseret retskrivning: ei>ey; seier>seyr; leier>leyr; høit>høyt; blant>blandt; livsens>livets; got>godt; JEsus>Jesus; HErren>Herren. For ikke at bringe forstyrrelse i Peter Noers betegnelser af oplagene, vil jeg foreslå, at dette oplag foreløbig kaldes J8a. Eller vi kan foreslå Noer at kalde dette udaterede oplag for J9 og omdøbe Noers J9 og J10 til J10 og J11?

Tilbage til mit udgangspunkt i den nyfundne bogfortegnelse i det bornholmske eksemplar af J3[12], hvor det tredje skrift i

fortegnelsen er anført således:

Brorsons H. A. Troens Rare Klenodie, i nogle aandelige Sange forestillet. 8vo. 2 Mrk 2 sk. NB. De som har den gamle *Edition*, kand faa Tillegget, paa de nye Psalmer, som ere dertil kommen, apart til kiøbs.

Formuleringen påkalder sig opmærksomhed. Efter "den gamle *Edition*" er der kommet en eller flere nye udgaver med tillæg. Som følge heraf har Mumme nu trykt og forhandler en lille selvstændig publikation, "apart til kiøbs" med de nye salmer, som er kommet til i klenodie-udgaverne J2 fra 1742 og J2a fra 1743. Dette selvstændige særtryk, dette tillæg med nytilkomne salmer, kendes ikke længere, hverken i *Bibliotheca Danica* eller i danske forskningsbiblioteker. Kender vore læsere dette særtryk? De nytilkomne salmer har Mumme skullet hente fra de to tillæg, der siden 1742 afsluttede klenodiet, nemlig "Et lidet Tillæg Til Troens Rare Klenodie" med Brorsons egne nye salmer (nr. 258-274) og "Et lidet Tillæg Af mine Brødres og en anden kiær Vens Psalmer..." med salmerne nr. 275-282, hvoraf dog kun nr. 275, 276, 280 og 283 er nytilkomne, mens 277-279 og 281-282 i 1739 forefandtes indlemmet i klenodiet.[13]

Klenodiets nye salmer fra 1742, 1743 og 1745 har Mumme altså siden 1743 ladet udbrede og falbyde gennem særtryk. Ideen med at forhandle et separattryk med nye salmer, som mangler og savnes i en allerede eksisterende salmebog, kan Mumme have lånt fra det salmetillæg, der udkom i 1742 i kølvandet på Pontoppidans salmebog fra 1740 og som bærer denne titel: *Udtog af den nye forordnede Psalme-Bog, Indeholdende de derudi forefundene Nye Psalmer, Som ere tilsammen 259. Til Trykken befordret i sær til den Ende, at de kunde føyes som et Anhang til D. Kingos Psalme-Bog. Til deres Tieneste, som samme allerede havde forskaffet sig.* Samme tillæg udkom også med denne afvigende titel: *Samling af de Psalmer, med hvilke den nye Psalme-Bog er bleven formeret, som i Tallet ere 259.*

Det nævnte andet tillæg til klenodiet har med sit ordvalg beredt brorsonforskningen en gåde, der efter min mening lader sig løse ret enkelt. Tillæggets overskrift lyder i sin helhed: "Et lidet Tillæg Af mine Brødres og en anden kiær Vens Psalmer, som til Deels i de forrige Oplag have været indførte iblant de andre i denne Psalme-Bog, men findes nu her trykte for sig selv", s. 574 i J2. Det gådefulde består i, at allerede J2, den anden udgave af klenodiet, kan henvise til "*de* forrige Oplag". L.J. Koch, der er reduktiv og beskeden i sin opfattelse af klenodiernes antal, mener, s. XIII, at "*de* forrige Oplag" må være en trykfejl for "*det* forrige Oplag", nemlig 1739-udgaven. H. Hejselbjerg Paulsen mener derimod, i *Sønderjydsk Psalmesang 1717-1740*, 1962, s. 338-341, at "de forrige Oplag" sandsynliggør, at klenodiet kan være udkommet allerede i 1730[14] og derefter i 1739. Forklaringen kan dog være langt simplere, og Hejselbjerg Paulsens forskning leverer såmænd selv den bedste argumentation herfor, når han s. 341-346 påviser, at tre af ham kendte eksemplarer af Mummes 1739-udgave har tekster, der er indbyrdes uoverensstemmende. Den naturligste konklusion på disse tekstforskelle må være, at Mumme i løbet af 1739 har udgivet klenodiet i tre på hinanden følgende oplag.[15] Derved bliver J2 i 1742 til det fjerde oplag, og så er der ikke længere nogen vanskelighed med formuleringen "de forrige Oplag". Nærværende undersøgelse fortsætter frimodigt ad samme ekspanderende bane med postuleringen af endnu en ukendt klenodieudgave fra 1743, som jeg kalder J2a, og dateringen af endnu en i 1745, nemlig J3, og fastholdelse af Fastings 1747-oplag, som kan kaldes J3a, og, som supplement til Peter Noers liste, endnu et klenodieoplag kort efter J8 og med samme træsnit-frise som J8. Klenodieoplagene må, efter mit bedste skøn, være kommet i rap og adskilligt hurtigere efter hinanden end hidtil antaget.

En af hensigterne med undersøgelsen af Mummes bogfortegnelser har været at sandsynliggøre en anden datering af udaterede klenodieoplag. Den opgave mener vi at have løst. En anden hensigt har været at finde frem til den bogtrykker, der har trykt de tidlige udgaver af klenodiet for muligvis også ad den vej at få bedre

styr på dateringen af udaterede klenodier. Men i det forhold holder Mumme af en eller anden grund kortene tæt ind til kroppen og "formummer" sin bogtrykker, der ikke får lov at optræde med navns nævnelse i Mummes udgivelser. Eneste undtagelser er nr. 5 i J3, *En sandfærdig Afbilding*, uden år, der er trykt hos Ove Lynow, og nr. 22, Scrivers voluminøse *Siæle-Skat*, der er trykt hos Ernst Henrich Berling, som tillige var medforlægger. Så er der småtrykkene *Den ædelmodige Dame i tree Acter* og *Heraclitus og Democritus et Forspil*, der i fortegnelsen i J6 begge angives at være trykt i København i 1748 "hos Niels Hansen Møller, boende i Skiden-Stræde". Det kan muligvis være et spor, hvad de sene klenodier angår, men det kan lige så vel være et vildspor, hvis Mumme, ligesom han gjorde ved auktionen efter Jacob Preuss, blot har opkøbt et parti bøger direkte fra Niels Hansen Møller. Med hensyn til klenodie-1739 er der imidlertid andre spor, som fremtidig brorsonforskning må have fornøjelsen af at tage livtag med. Et brev, der er fremdraget af Ingrid Bentzen (Ilsøe), og som bogtrykker Ernst Henrich Berling den 12. januar 1739 tilsendte de tilforordnede General Kirke-Inspectores, afslutter Berling med dette knudrede andragende: "Fremdeles haver jeg tillige hermed skullet mælde, om Provst Brodersøns aandelige Psalmer, som tilforn ere trykte i Flensborg og nu i mit Officin skeet Begiering at faae Samme atter oplagte og trykte, kand tillades at forfærdiges?"[16] Brorsons "aandelige Psalmer" er en upræcis titel, som Generalkirkeinspektionskollegiet næppe har kunnet forholde sig til. Drejer det sig for Berling om optryk af småtryk af den slags, som Claus Kiesby og Herman Rotmer lod trykke i Tønder, og som muligvis også er trykt i Flensborg? Eller har Berling kendskab til en i dag ukendt flensborgudgave af Brorsons klenodie, som måske endnu ikke har heddet sådan? I så fald leverer Berling et overraskende indspark i det gådefulde spil om de tidlige klenodier. Fra hvem er opfordringen til Berling kommet? Fra Mumme? Fra Brorson? Berling synes imidlertid ikke at have fået nogen endegyldig eneret på trykning af klenodiet, som efter vor mening snarere er gået til bogtrykker Andreas Hartvig Godiche.[17]

Tilbage til Berlings upræcise, men så meget desto mere nysgerrigheds-pirrende projekttitel "Provst Brodersøns aandelige Psalmer, som tilforn ere trykte i Flensborg". Når Berling ikke ledsager sit andragende med flensborgtrykket vedlagt, kan det skyldes, at et provinstryk kan have været så fejlfyldt og så simpelt i trykket (og sikkert uden imprimatur), at det ville have virket afskrækkende eller provokerende på dem, der skulle tillade et genoptryk. Men hvordan har Berling så villet overbevise general-kirke-inspektorerne om, at Brorsons "aandelige Psalmer" er værdifulde nok til at skulle trykkes af en anstændig københavnsk bogtrykker? Der må nødvendigvis have hørt et bilag med brorsonsalmer til Berlings andragende, ellers er henvendelsen til de høje herrer splidt ulejlighed. Men sådan et bilag kan jo blive forlagt og sidenhen arkiveret forkert. Den slags bedrøvelige historier forekommer i selv de bedste arkiver. De er forudsætningen for historiens frydefulde fortsættelse og udgang, når bilaget så tohundrede år senere bliver fundet igen.

Således fandt og udgav Povl Otzen i 1950 nogle hidtil utrykte vers af Brorson, som han havde fundet blandt generalkirkeinspektionskollegiets "diverse sager", pakke 18. Fundet bestod af 30 håndskrevne salmer, hvoraf de 19 var af H.A. Brorson.[18] Det spændende fund blev senere refereret af L.J. Koch i *Brorsons samlede skrifter*, 3. Bind, s. 396-399, og afslutningsvis konkluderede Koch: "Når denne samling findes blandt kirkeinspektionens papirer, skønt dette kollegium først blev oprettet 1737, kan det vel kun bero på, at den har tilhørt en af de mænd, som fik sæde i kollegiet (A. Hojer? J.W. Schröder? J.L. Holstein?), antagelig sendt ham som en prøve på salmer, der kunne bruges i en ny salmebog. Hvem afsenderen har været, lader sig næppe sige."

Koch kendte ikke Berlings brev af 12. januar 1739, og det gjorde Povl Otzen heller ikke, men det gør læseren af denne undersøgelse. Hvorvidt Berling fik tilladelse til at trykke den lille samling af 30 salmer, og om han gjorde brug af tilladelsen, er et åbent spørgsmål. Ja, denne undersøgelse vil lade spørgsmålet stå vidåbent! For hør nu videre!

I 1739 udgav Berling et oplag af *D. Casp. Erasmi Brochmands ... Huus-Postill.* På sidste blad af *Anden Part* findes på bagsiden en "Fortegnelse Paa de Bøger oc Piecer, som hidindtil, paa egen Bekostning udi *Ernst Henrich Berlings* Bogtrykkerie, ere blevne oplagte og trykte; og for en billig Pris, i hans iboende Huus, udi store Cannike-Strædet, kand bekommes. 1739."[19]

Fortegnelsen omfatter 29 titler på allerede trykte skrifter fra årene 1734-1739, hvortil kommer fire titler, som er "Under Pressen". Vi er naturligvis stærkt interesseret i, om Berlings anmodning af 12. januar 1739 om at måtte trykke Brorsons "aandelige Psalmer" er resulteret i en udgivelse? Og sandelig om den ikke er! Men unægteligt i en skikkelse, der overstiger alle mine forventninger og tilsyneladende afliver min bestikkende netop fremførte tese om en udgivelse af en lille samling af 30 salmer. Som den anden titel i fortegnelsen står nemlig:

Brodersens (H.E. [sic!]) Troens rare Klenodie i aandelige Psalmer forestillet, 8. [1]739.

Der kan næppe være tvivl om, at vi i denne titel ser, hvad Berling fik ud af sin ansøgning om at måtte trykke og udgive " Provst Brodersøns aandelige Psalmer". Hvad digterens navn angår, var det så nyt på parnasset, at navnet Brorson endnu ikke var slået an. I alle de tidlige Tønder-tryk optræder digteren kun med initialerne H.A.B, så Mumme er den første, der kalder ham Brorson. Hvad fornavnet angår, vidner Berlings forkerte initialer H.E. om samtidens ukendskab til ham, i alt fald i hovedstaden.

Nok så vigtigt er dog, at vi her sort på hvidt får at vide, at Berling i 1739 har udgivet og trykt et skrift i oktav med en titel, der meget stærkt ligner den titel, som Mumme på samme tid bragte til torvs. Forskelle bør dog noteres. Mummes klenodie er "i *nogle* Aandelige *Sange* forestillet", medens Berlings er "i aandelige *Psalmer* forestillet", hvad der svarer til ordlyden "aandelige Psalmer"[20] i Berlings ansøgning. Det spørgsmål melder sig derfor, om indholdet i Berlings og Mummes klenodier mon er identisk? Hvem af dem har opfundet titlen *Troens rare Klenodie*?[21] Berling eller Mumme? Brorson eller en flensborgbogtrykker?

Berling er i sin fortegnelse omhyggelig med at opgive prisen på sine trykte skrifter. Lige med undtagelse af klenodieudgivelsen. Vi véd, at Mummes klenodie blev solgt for to mark og to skilling, men Berling undlader desværre at opgive prisen for sit klenodie. Derfor kan vi ikke ud fra prisen vurdere, om Berlings klenodie kun har omfattet de 30 "aandelige Psalmer", som findes i den af Otzen fremdragne samling? Når Berling ikke prisangiver sit klenodie, kan det være en forglemmelse, men udelukkes kan det ikke, at han lurepasser og afventer, hvilket udspil konkurrenten Mumme kommer med?

Vi må formode, at der i året 1739 er foregået en magtkamp mellem Berling og Mumme om Brorsons klenodie, og at Mumme er endt med at gå af med sejren. Sandsynligvis er magtkampen bilagt i mindelighed. I alt fald ser vi, hvorledes de to forlæggere et par år senere, i 1741-42, er fælles om at udgive Christian Scrivers *Siæle-Skat*. Samme *Siæle-Skat* er på Berlings tegnebræt allerede i 1739. Som den fjerde titel, der er "Under Pressen" i Berlings bogfortegnelse fra 1739, anføres: "For det 4de bliver Scrivers Siele-Skat under Prænumeration med det første begyndt at trykkes i 2 Deele in Qvarto." Nævnes bør også, at den første titel "Under Pressen" er: "Rambachs opbyggelige Haand-Bog for Børn", der svarer til nr. 12 i Mummes bogfortegnelse, og hvoraf vi tør slutte, at en udgivelse, som Berling har påtænkt i 1739, ender med at blive udgivet af Mumme alene i 1740[22]. Kan en lignende konfliktløsning have fundet sted med hensyn til Brorsons klenodie? Resulterede en sådan konflikt i første omgang i to konkurrerende og indholdsmæssigt forskellige brorsonklenodier med Berlings bogtrykker- og forlæggernavn i det ene og Mummes forlæggernavn i det andet?

Hvad mener Berling, når han i ansøgningen af den 12. januar 1739 til generalkirke-inspektørerne henviser til en "Begiering at faae [provst Brodersøns aandelige Psalmer] atter oplagte og trykte i mit Officin [dvs. trykkeri] ..."? Kan det være Mumme, der har begæret Brorsons klenodie trykt hos Berling? Kan Berling der-

næst have tiltaget sig en større rolle, en forlæggerrolle, som Mumme ikke har billiget?

Som sagt må Mumme være gået af med sejren. Han må ret snart have skaffet sig et faktisk privilegium på Brorsons klenodie, selv om han aldrig i sine klenodier skilter med et sådant. Og Berling synes at have trukket sig. Da Berling nemlig i 1741 udgav Povel Andersøn Medelbys *Ungdommens Postil*, anbragte han på sidste blads bagside en ny og ajourført "Fortegnelse, paa en deel Bøger og Piecer, som paa egen Bekostning udi *Ernst Henrich Berlings* Bogtrykkerie, ere bleven oplagt og trykt". Denne fortegnelse omfatter 42 titler, hvoraf to er "Under Pressen". Interessant for os er, at nu er Brorsons klenodie gledet ud. Berling må, frivilligt eller ufrivilligt, have givet afkald på klenodiet. Ikke engang som klenodiets bogtrykker gør Mumme brug af Berling. Hvis Berling overhovedet til en begyndelse har været inde i billedet, så må han snart efter 1739 have veget pladsen til fordel for Andreas Hartvig Godiche, som vi nu vil rette opmærksomheden imod.

Den frise med Kristussymbolet Alfa & Omega omgivet af engle, som ifølge Peter Noers identifikationsliste indleder J1, optræder allerede i Dorothe Engelbretsdatters *Siælens Sang-Offer*, trykt af Joachim Schmedtgen 1724, på femtesidste blad. Frisen træffes senere hos Godiche, hvilket har sin naturlige forklaring i, at Godiche i 1735 overtog Schmedtgens velrenommerede, men gamle trykkeri[23]. Nævnte frise gjorde Godiche brug af i Johan Gerhards *Siælens Klenodie*, 1737, blad A 2r, i Ehrenpforts *Et Menniskes Omvendelse til Gud*, 1740, blad A 5r, i Peder Herslebs *Prædikener over adskillige Søndags, Passions og andre Texter*, 1741, s. 1[24], i Mourids Bruns *Fruentimmers Contrafay*, Første Part, 1751, blad A 2r, i Peder Dass' *Alpha & Omega. D. Morten Luthers Lille Catechismus*, 1753, s. 1, og Peder Herslebs *En Samling af Prædikener*, 1759, s. 1.

I klenodie J1 er på blad Mm 5r et træsnit, der viser en opslået bog, stående på en sokkel eller et fodstykke og med en sammenhængende bladranke til begge sider og forenet under sokkelen. I bogen står dette vers: "Af man-|ge Bla-|de er nu | dog/|| tilveye-|bragt | saa stor | en Bog". At hverken dette vers eller ideen med den åbne bog skulle stamme fra Brorson, fremgår af, at samme åbne bog med samme poesi optræder på titelbladet til Joachim Richard Paullis *Den Christ-opbyggelige Tiids-Fordrivs Fierde og Sidste Hoved-Afdeling*, Kiøbenhavn, Prentet i Bogtrykkeriet ved Nicolai Kirke. Aar 1737[25]. I samme værks første part, "Trykt udi Sl: Joach. Schmidtgens Bogtrykkerie ved Nicolai Kirke. Aar 1734", har den åbne bog på titelbladet denne tekst: "Mange | Blade | giøre || een heel | Bog." I "Anden Part ... Prentet i Bogtrykkeriet ved Nicolai Kirke. Aar 1734" har den åbne bog på titelbladet dette vers: "Dend | Første | sluttet | er || Dend | Anden | følger | her." I "Tredie Part ... Prentet i Bogtrykkeriet ved Nicolai Kirke. Aar 1735" har den åbne bog på titelbladet dette vers: "Hvor | man i | Verden | vanker, || Bør haves Him*m*el-| Tanker." Bogtrykkeriet ved Nicolai Kirke var Joachim Schmedtgens, og det blev som før nævnt afhændet til Godiche i 1735.[26] Tanken med den åbne bog var åbenbart, at Schmedtgen og efter ham Godiche kunne tilføre bogen en til udgivelsen passende tekst. Den åbne bog røber imidlertid trykkerens identitet og gør vor formodning om Godiche som 1739-klenodiets trykker til vished.[27]

Efter at det med disse eksempler er godtgjort, at Godiche blev Mummes bogtrykker, i alt fald med hensyn til den tidligst kendte klenodieudgave J1, står nu tilbage at undersøge, om Godiche fortsatte med at trykke Mummes klenodier til sin død i 1769 eller til det mummeske forlags ophør året forinden? Omkring 1750 fik Godiche sit typografiske materiale fornyet og blev med tiden landets betydeligste bogtrykker.[28] Viser dette nye materiale sig i de klenodier, der tryktes efter 1750? Kan der udledes nye dateringer af klenodier ad den vej? Det har ikke været muligt blandt Godiches mange udgivelser[29] at opspore andre eksempler på Godiches brug af de friser, som Peter Noer lader aftrykke til identificering af klenodieudgaverne J2-J10. Kun Godiches brug af børste-røskenen i klenodie J4 har jeg nævnt eksempler på i note 24. Endvidere er det iagttaget, at frakturinitialerne er de samme i en række klenodier,

hvad der kunne tyde på den samme bogtrykker.

Det er lykkedes at genfinde det træsnit med den harpespillende og solbestrålede David, der ifølge Noer indleder klenodieudgaverne J2 (1742) og J3 (1745). Det findes på blad A 5 i *Thomas Kingos Aandelige Siunge-Koors ... Første Part*, Kiøbenhavn, Hos Hier. Christ. Paulli Effterleverske 1734. Hieronimus Christian Paulli overtog o. 1700 forlaget efter sin far, Daniel Paulli. Efter Hieronimus' død i 1730'erne førte hans enke forlaget videre. I 1740 blev forlaget overtaget af Otto Christopher Wentzel, der havde været handelssvend hos fru Paulli. I alle årene havde Paullis forlag privilegium på Kingos *Siunge-Koor* og betjente sig ved udgivelserne af skiftende, delvis anonyme bogtrykkere, så det er ikke til at sige, hvem der har trykt 1734-oplaget af sjungekoret og måske også kan have trykt klenodierne J2 og J3, men vi véd dog nu, at træsnittet ikke er nyt i 1742.

Noter

1 Det bornholmske eksemplar af udgave J3 er i brunt læderbind med to spænder og har signaturen: Nummer 11.896. Eksemplaret har tilhørt en ikke identificeret Lars Andersen. Det er ukomplet, idet titelblad og kobberstik med Brorsons portræt mangler. Første bevarede blad indledes med dedikationen "Allerunderdanigst Tilskrift Til Den Stormægtigste Høybaarne Monarch og Herre ...", der dateres Ribe, d. 19. Aug. 1742. Efter "Dansk Register", der afsluttes blad Nn 4r, begynder øverst blad Nn 4v "Tydsk Register Over de Psalmer, som af det Tydske er oversat." Det tyske register afsluttes blad Nn 5v forneden med den vigtige kustode "For-", der utvetydigt tilkendegiver, at den efterfølgende "Fortegnelse Paa de Danske Bøger..." ikke er indklæbet sekundært, men er trykt på blad Nn 6r og v som en integreret del af klenodiet. Efter Fortegnelsen følger forkert indbundet venstresiden (Nn 7v) af dispositionens første blad (dvs. øverst: 2. Om Guds evige Naade-Val og For-skydelse) og derefter samme blads højreside, Nn 7r, (dvs. øverst: Troens rare Klenodie bestaaer af 7 Deele). Derefter følger korrekt dispositionens andet blad, Nn 8r (dvs. øverst: 5. Kiærlighed til Gud), med bagsiden, Nn 8v, "2. Døden og Opstandelsen 486-492.". Bladet og dermed også bogen afsluttes med vignet. En stor tak til Jens Buus Jensen, frivillig medarbejder ved Bornholms Museum, for hans beredvillige affotografering af bogfortegnelsen, der gav mig et sikkert grundlag for det videre arbejde.

2 Aleks. Frøland: *Dansk Boghandels Historie 1482 til 1945*, Gyldendal 1974, s. 105 skriver, at Mumme havde i 1728 (årstallet er ikke helt sikkert) etableret sig på Børsen.

3 Et indicium, om end kun et såre svagt sådant, for alligevel at datere bogfortegnelsen til 1747 kunne være, at nr. 9, *Harlequins* Bryllups og Barsel-Gilde, blev dagsaktuel og værd at reklamere for i 1747, idet dette lystige dansestykke skulle opføres den 13. december 1747 i St. Kongensgade og igen sammesteds den 13. januar 1748. Mumme kan i den anledning have håbet på nu endelig at slippe af med sit lager af denne tryksag fra 1730.

4 Også *Kong Knud en Tragoedie*, udgivet af Mumme i 1747, mangler i fortegnelsen i J3.

5 Det kobberstukne titelblad har haft to funktioner. Dels signalerer det en kvalitetsvare, hvad tilegnelsen til monarken understreger og kræver. Dels kan et sådant titelblad kun vanskeligt kopieres, hvorfor det tjener som forlæggerens værn imod pirattryk. Kun kobberpladens ejer, forlægger Mumme, kan fremover udgive Brorsons klenodier. Se dog note 9.

6 Chr. Ottesen: *Det Kgl. Vajsenhus gennem to hundrede aar*, København 1927, s. 65.

7 Men i en anden sammenhæng har Harald Ilsøe, i "Et forlag til salg. Jacob Preusses lager af forlagsskrifter 1743", i *Fund og Forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger*, bind 40, 2001, s. 45-46, aftrykt denne fortegnelse i sin fulde ordlyd.

8 Ilsøes i note 7 anførte artikel s. 8-9. Side 26-44 aftrykkes fra auktionskatalogen 1743 170 bogtitler med angivelse af lagerets størrelse for hver enkelt bog. Jeg skylder webredaktør Niels Erik Knudsen og redaktør Pia Rink en stor tak for deres henvisning til

Ilsøes værdifulde artikel i *Fund og Forskning* og benytter lejligheden til at anbefale deres hjemmeside www.boghandlereidanmark.dk som en nyttig kilde til viden om danske boghandlere.

9 Eftersom vi senere søger at sandsynliggøre, at J6 med det kobberstukne titelblad er udgivet i 1757, og at Mummes enke efter sin ægtefælles død i 1756 har ladet det kobberstukne titelblad komme til ære og værdighed igen, kan det forekomme mærkeligt, at klenodiet i 1760 kan udkomme i et dateret tryk uden det kobberstukne titelblad. En nærliggende forklaring kan være, at 1760-oplaget har været et pirattryk. I det hele taget kan pirattrykkere have levet højt på, at Mumme i årene 1746-56 var så uforsigtig at undlade at bruge det kobberstukne titelblad, der så at sige var hans unikke adgangskode til klenodie-monopolet, jf. note 5.

10 Fremgår af www.boghandlereidanmark.dk/ Mumme.

11 Harald Ilsøe har i *Bogtrykkerne i København og deres virksomhed ca. 1600-1810*, Museum Tusculanums Forlag 1992, s. 261-262 bragt en omtale af denne auktion og aftrykker et udvalg af de bogtitler, der var under hammeren.

12 Dette fund viser sig alligevel ikke at være så sensationelt, idet Det Kongelige Biblioteks eksemplar af J3 også rummer bogfortegnelsen. På min foranledning er dette nu tilgængeligt som pdf-fil, ligesom også J2 er blevet det.

13 Hvad det første tillæg med Brorsons egne salmer angår, fandtes kun nr. 258-269 og 272-274 i J2. Året efter, i J2a, kan nr. 270 være kommet til. Til trykning af disse i alt 20 nye salmer behøves der, med den anvendte typestørrelse, præcis 2½ ark, dvs. 20 blade i oktav. Men da landeplagesalmen kom til i 1745, i J3, har det selvstændige tillæg måttet trykkes på ny med enten mindre typer eller flere blade.

14 Således som det hævdes af Jens Worm i *Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd*, Første Deel, Helsingøer 1771, s. 177, der ikke særlig overbevisende kun anfører to klenodieudgaver: Khvn. 1730 og 42. Ikke mindst er det usandsynligt, at Brorson har fået en klenodieudgave trykt i netop København allerede i 1730.

15 Hejselbjerg Paulsen skriver s. 342, at Mumme efter at have udgivet det mangelfulde og fejlfyldte oplag, J1, som findes i Universitetsbiblioteket (oplag UB), så sig nødsaget til at udsende to nye gennemrettede oplag, nemlig det oplag, der er repræsenteret af et eksemplar i Det Kgl. Bibliotek (oplag KB) og det oplag, der er repræsenteret af et eksemplar på Institut for dansk Kirkehistorie ved Københavns Universitet (oplag IB). Sidstnævnte eksemplar har jeg i november 2013 søgt forgæves efter. Imidlertid oplyser Paul Diderichsen i "Bemærkninger til nogle nye hypoteser om overleveringen af Brorsons salmer", *Danske Studier* 1963, s. 15 og note 11, at pastor Anders Malling ejer et eksemplar af samme IB-oplag. Efter Mallings død i marts 1981 blev hans salmebogssamling købt af Odense Universitetsbibliotek.

16 Jf. Ingrid Bentzen i "En advarsel til Københavns bogtrykkere", i *Fund og Forskning* XXI, 1974, s. 78. Brevet findes i Rigsarkivet 236. Generalkirkeinspektionskollegiet, 1737-53, Uprotokollerede Breve og diverse Dokumenter, F 4-7. I,2, Sjælland, Fyen og Loll-Falster.

17 Godiche var på det tidspunkt ved at engagere sig i udgivelse og trykning af andagtsbøger i miniatureformat, der ligesom klenodiet også kom i oplag på oplag. Således overtog og videreførte han fra Schmedtgen *Morgen- og Aften-Offer, til hver Dag i Ugen*, der tryktes i 1736, 1743, 1746 og 1755, jf. Jens Lyster: "Skandinaviske andagtsbøger i miniature I", i *Hymnologiske Meddelelser*, 33. årg. 2004, s. 181-185. Ligeledes trykte og forhandlede han fra sin boglade i Skindergade *Udkaarne Bønner, Til hver Dag i Ugen at bede* og trykt sammen med dem også *Aandelige Psalmer, Som synges udi den Christen Menigheds Forsamling og ellers hiemme i Huusene*, der udkom i 1740, 1754 og i 1763 endda i to oplag, jf. Jens Lyster: "Skandinaviske andagtsbøger i miniature III", i *Hymnologiske Meddelelser*, 34. årg. 2005, s. 228-231.

18 Povl Otzen: *Nogle hidtil utrykte vers af Brorson*, Kbh. 1950.

19 Oplysningen om Berlings bogfortegnelser i Brochmands

Huspostil, 1739, og i Poul Andersen Medelbys *Ungdommens Postil*, 1741, er hentet fra Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København*, Kbh. 1992, s. 126.

20 Aandelige Psalmer ligner en pleonasme, for kan man forestille sig salmer, der ikke er åndelige? Imidlertid har begrebet "aandelige Psalmer" tiltaget sig en hjemstedsret i titler på salmeudgivelser siden begyndelsen af 1600-tallet i både Tyskland, Danmark og Sverige, jf. *Hymnologiske Meddelelser 1975*, s. 129-130, Bibl. Dan. I 327-328 og V 41. I 1720'rne og 1730'rne udkom talrige gudelige skillingsviser, fx Peder Dass', under betegnelsen "aandelige Psalmer", jf. Bibl. Dan. I 364-373, og selv den sprogbegavede Frederik Rostgaard kunne i 1718 udgive *Nogle aandelige Psalmer*, ligeså andre navngivne digtere: Anna Dorothea Crondahl, Birgitte Christine Kaas. Jf. utallige oplag af *Aandelige Psalmer, som synges udi den Christen Menigheds Forsamling* 1667-1763, jf. note 17, behandlet i Hymn. Medd. 2005, s. 212-231.

21 Af tyske bogtitler, der kan have inspireret, kan nævnes *Geistliches Kleinot* og Andreas Musculus' *Thesaurus oder gülden Kleinot* og Christoph Lasius' *Das güldene Kleinot*, men der udkom ingen klenodier på dansk før Brorsons. Peter Saxtorphs *De Troendes Skat og Klenodie*, 1757-61, er sikkert inspireret af Brorsons klenodie-succes.

22 Måske er det dog værd at bemærke, at det på titelbladet til Rambachs opbyggelige håndbog kun anføres, at den "findes hos F.C. Mumme, Bogh. paa Børsen" men derimod ikke, at den er "Bekostet af Frantz Christian Mumme", som det hedder i nr. 7 og 13 og i Mummes udgaver af Brorsons klenodie.

23 Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København*, Kbh. 1992, s. 126.

24 Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København*, Kbh. 1992, s. 102, hvor frisen (med alfa & omega centreret) gengives, og med en forklarende tekst s. 288. Titelbladet til Herslebs Prædikener gengives af Ilsøe s. 127. Forneden på dette titelblad mellem forlæggermærket og trykkestedet Kjøbenhavn findes de ret sjældne børstelignende røskener, som også ses i midten af den røskenprydede frise, som Peter Noer har gengivet fra klenodieudgaven J4 fra 1752. De samme børste-røskener findes på titelbladet til J.J. Rambachs *Den sande Vey*, Godiche 1742, i en enkel frise i Godiches tryk fra 1753 af Gerhard Treschows *Danske Jubel-Lærere*, s. 169, og overalt i Godiches udaterede udgave af Joh. Lassenius' *Bibelske Kierne*, KB eksemplar 1.

25 jf. L.J. Koch: *Hans Adolph Brorson Samlede Skrifter*, I, s. VII note 2.

26 Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København*, Kbh. 1992, s. 76 og 126.

27 Også selv om det benyttede træsnit i Klenodie 1739 er en efterskæring af Schmedtgens træsnit. I Klenodiet har soklen en tydeligt skraveret skygge i venstre side, mens skyggen i Schmedtgens sokkel er til højre. I Klenodiet ender ranken til højre foroven kun i et blad, mens der hos Schmedtgen foruden bladet også er en knop eller blomst. At Godiche har ejet og anvendt begge træsnit fremgår af, at Schmedtgens træsnit er brugt i Godiches udgave af Volqvartz' *Brude-Skammel Tillavet For adskillige Brude-Folk*, 1750, hvor verset i den åbne bog lyder: "Hvo som | vil Tale | her med | Gud || Maa fra | sig lukke | Verden | ud." Træsnittet med den åbne bog i Klenodiet anvendes igen i Mummes *Een for smaae og eenfoldige Børn velindrettet Underviisning*, Kiøbenhavn, 1741, nr. 2 i fortegnelsen i J3, hvoraf vi må konkludere, at Godiche har trykt dette skrift. I dette tilfælde er bogens blade tomme, enten en forglemmelse eller også udtryk for, at børn er ubeskrevne blade? Schmedtgens og Godiches træsnit med den åbne bog blev hurtigt efterlignet og efterskåret af konkurrenter. Efter fortalen i Sophie Billes *De Udvaldes Uforgængelig Krone i Himmelen*, Kbh. 1739, trykt af Johann Christoph Groth, optræder en åben bog med teksten: "Søger i | HErrens || Bog og | læser", men hos Groth står bogen ikke på en sokkel, men på en skrå pult, og bladranken afbrydes af pultens fodstykke. Også i Johann Anthon Reinholdts Tønder-tryk fra 1756 af den alsiske, herrnhutiske salmedigter Peter Ernsts *JEsu Saar og Vunders Frygt* forekommer den åbne

bog på sokkel i en simpel efterskæring. Teksten lyder der: "JE || HO || V || A". Tak til assistent ved Det Teologiske Fakultetsbibliotek i København, Jan Masorsky, for fotokopi af Schmedtgens åbne bog fra 1735.

28 Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København*, Kbh. 1992, s. 128 og 143.

29 Såvel i Godiches udgivelse af *Saxonis Grammatici Historia Danica*, 1752, som i Michael Saxes *Gudelig Spørgsmaal-Bog*, 1754, har Godiche til sidst i bogen, ligesom Mumme og Berling, anbragt fortegnelser over sine trykte skrifter. Endvidere findes blandt småtryk i KB 50,-14-8 *Fortegnelse paa de Bøger og Piecer, som hid til dags, Paa egen Forlag, ere trykte hos Bogtrykker Andreas Hartvig Godiche*, Trykt Aar 1763 og igen 1766 og 1769 og 1773. Jf. Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København*, Kbh. 1992, s. 129. Endelig findes forrest i *D. Henrich Müllers evangeliske Hierte-Speyl*, kbh. 1777, Trykt i det Kongel. Universitets Bogtrykkerie hos A.H. Godiches Efterleverske, ved F.C. Godiche, en fortale ved enken, dat. 16. juni 1777, om at hun, efter den 26. maj 1769 at have erholdet kgl. privilegium på bogen, nu besørger 17. oplag af samme. Derefter følger "Fortegnelse paa En deel gudelige Bøger, som kan faaes til Kiøbs hos A.H. Godiches Efterleverske", i alt fire sider. Disse i alt 77 skrifter behøver dog ikke være trykt eller udgivet af Godiche og hans enke. Brorsons klenodie forhandles slet ikke. De fleste skrifter, 49, er trykt 1736-1769, kun fire er trykt 1770-74, så det er tydeligvis en boglade/et trykkeri under afvikling.

TO GENDIGTEDE SALMER

AF **ESTRID HESSELLUND**
estrid.hessellund@gmail.com

Stjernerne lyser fremdeles i mørket
Præsentationstekst ved Estrid Hessellund

Denne salme af Svein Ellingsen kom med i det norske salmebogstillæg «Salmer -97» under afsnittet «Tjeneste og forvalteransvar», altså 6 år efter at den blev skrevet. Allerede i 1996 blev den brugt i en liturgi på Kirkemødet (Den norske kirkes årlige generalforsamling), hvor man behandlede sagen om «Forbruk og rettferd». Salmen beskriver vor sårede, blødende jord, men også en tro og et håb for fremtiden, hvor «skabningens suk skal forvandles til lovsang» (v. 5).

Salmen er blevet godt indsunget i Norge, særlig i forbindelse med fejring af Skaperværkes dag og gudstjenester/liturgier med fokus på «Grøn kirke». Den kom selvfølgelig med i den nye norske salmebog i 2013.

Det er ikke enkelt at skrive miljø- eller skaberværkssalmer uden at forfalde til fraser og klicheer. Men salmedigteren Svein Ellingsen har gennem sine egne erkendelser, livssmerte og uro formået at give skaberværkets lidelse et præcist poetisk sprog uden at fortælle om sine private erfaringer. Det poetiske «jeg» i salmen er hele tiden på vej mod fællesskabets «vi», som Sigmund Mowinckel holder frem i sine salmestudier.

Svein Ellingsen har givet os en bærekraftig salme med en lyrisk og sangbar melodi af Svein Møller, som forhåbentlig også vil vinde genklang i Danmark!

Stjernerne lyser fremdeles i mørket
Tekst: Svein Ellingsen 1991; Oversættelse: Estrid Hessellund, 2012.
Melodi: Svein Møller 1992.

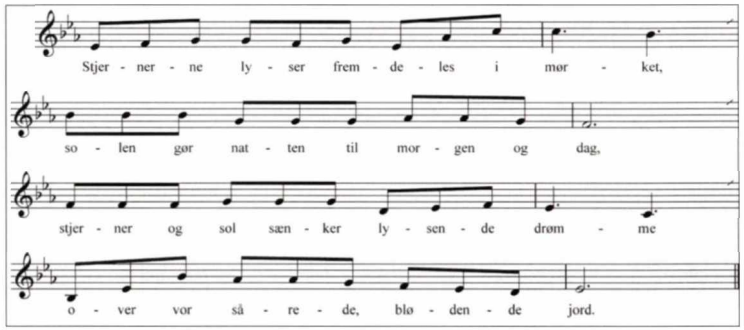

Copyright (c) Cantando Musikkforlag, Stavanger. www.cantando.com. Trykt med tillatelse.

1. Stjernerne lyser fremdeles i mørket
solen gør natten til morgen og dag,
stjerner og sol sænker lysende drømme
over vor sårede, blødende jord.

2. Endnu er håbet en levende flamme,
lyset er tændt i den mørkeste nat,
endnu kan sårene læges og heles,
vi kan forsones med jorden, vor mor.

3. Drømmen og håbet skal bo i vort hjerte!
Se, det er skabelsens ottende dag!
Vi skal erkende i glædesfyldt undring:
Alt som er skabt, er vor søster og bror.

4. Vi har en tro på en fremtid på jorden;
afmagt må vige, og dag følge nat,
se vore søskende, skabningens mangfold,
venter på handling fra hjerter som tror.

5. Skabningens suk skal forvandles til lovsang,
Sangen skal fylde vor jordiske dag;
alt vil vi bære i bøn til vor skaber,
vi som er børn af hans rige på jord.

Oversættelsen er godkendt af Svein Ellingsen, januar 2012. Norsk salmebok 2013, nr 724.

Solbarn, jordbarn, bag din tynde hud
Præsentationstekst ved Estrid Hessellund

Det er vanskeligt at komme igennem nåleøjet og få gennemslag for nye advents- og julesalmer. Men Shirley Erena Murrays "Star-Child" har de sidste år sunget sig ind i Norge, i Eyvind Skeies oversættelse, og den er også kommet med i Norsk salmebok 2013. Nu publiceres den også på dansk.
I 1994, da salmen blev skrevet, havde mange mennesker på New Zealand en vanskelig jul på grund af økonomiske nedgangstider. "Salmen voksede ud af min tiltagende bekymring over at markedsværdierne nu skal diktere vort samfund og skabe flere og flere tabere, både blandt børn og voksne", fortæller S. Murray. Ordene til salmen skrev hun først på årets julekort til sine venner, men også som et budskap til sig selv: et ønske om at se virkeligheden i øjnene, og samtidig være et troens barn, som lever i håbet. Inden 24 timer efter at musikeren Carlton R. Young havde modtaget julekortet, svarede han med at sende hende den melodi, som vi nu synger. Hovedsagen i salmen er inkarnationen, at Gud blev menneske, - et "stjernebarn" som blev "jordbarn", og steg ned for at alle vi andre jordbørn over hele verden kan finde julens fred. Første og sidste vers danner håbsrammen for mennesker i forskellige livssituationer, også for dem som kan opleve julen som en vanskelig tid.

Solbarn, jordbarn
Star Child - New Zealand / USA
Tekst: Shirley Erena Murray 1994; Oversættelse: Eyvind Skeie (norsk) 2004, Estrid Hessellund (dansk) 2006.
Melodi: Carlton R. Young 1994. Copyright © 1994 Hope Publishing Compagny

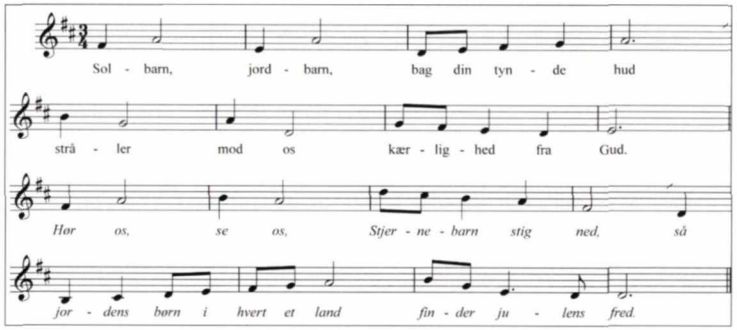

1. Solbarn, jordbarn, bag din tynde hud
stråler mod os kærlighed fra Gud.
Omkvæd:
Hør os, se os, Stjernebarn stig ned,
så jordens børn i hvert et land
finder julens fred.

2. Flygtning, krigsbarn, hjemløs og forladt,
misbrugt, skadet i den dybe nat.
Omkvæd:
Hør os, se os, Stjernebarn stig ned,

så jordens børn i hvert et land
finder julens fred.

3. Glemt barn, skræmt barn, med et sårbart sind,
ingen mærker tåren på dets kind.
Omkvæd:
Hør os, se os, Stjernebarn stig ned,
så jordens børn i hvert et land
finder julens fred.

4. Ensomt, trodsigt barn som vil ha' mer.
Trosbarn, Guds barn, håber, venter, ber.
Omkvæd:
Hør os, se os, Stjernebarn stig ned,
så jordens børn i hvert et land
finder julens fred.

5. Håbsbarn, fredsbarn, Barn fra evighed,
vis hvert jordbarn himlens herlighed.
Omkvæd:
Hør os, se os, Stjernebarn stig ned,
så jordens børn i hvert et land
finder julens fred.

Oversættelsen er godkendt af Eyvind Skeie 05.01.2006. Norsk salmebok 2013, nr 26.

ESTRID HESSELLUND (f. 1947), tidl. højskolelærer. I redaktionsgruppen for «Salmer og kirkeviser» 1984. Projektleder (international diakoni og globalt gudstjenesteliv) for Den norske kirkes nord/sør-informasjon/ Mellomkirkelig råd (1995-2012). Medredaktør af Syng håp-bøgerne (2005 og 2011), med salmer og bønner fra den verdensvide kirke. 2000-03 stedlig repræsentant for Kirkens Nødhjelp i Eritrea. Nu forlagskonsulent på Eide forlag med lancering og information om Norsk salmebok 2013 som særligt arbejdsfelt.

GUDE-RAP ELLER THEODICÉ-SALME

TEKST: **ANNE VAD** • MUSIK/RAP: **LARS OLUF LARSEN**
anne.vad@hotmail.com

Hvor er du, Gud
når verdens højspændthed og trusler
spiller stumpt med glatte, stumme muskler
mod din jord – og min – så ondt og hårdt?
Åh, indgyd mod med stænk af de majuskler
du brugte imod Jonas og mod Job.
Ja, mod og mildhed mod den anabolske hob,
en balsamisk regn af godhed, kys der pusler
blandt blide ord - for ordløs kommer jeg til kort.
Herre, skyl al ondskab bort.

Hvor er du Gud
når vredens meteor den falder
kuglerund og læsset med metaller
midt iblandt os, splintrer bøn og by?
Pust liv, og vis din skaberhimmels haller,
Sig 'bliv' og hjælp os med at finde ord
der taler freden frem og lovsynger din jord.
Vores glædes sprog bli´r født når barnet kalder
som dug af ømhed fra din almagtssky.
Herre, giv os håb på ny.

Dér er du Gud!
Og jeg behøver ikke lede!
Sproget får jeg, så jeg nu kan bede,
og finde fred igennem tro og sang.
Du smelter våbnet i dets iltre skede
ved kærlighed, ved rødtjørn, raps og røn -
dit støvtrådværk – og ved din kære søn.
Hvilket tøbrud, at han går blandt os hernede!
Hvilken trøst til toner af kerubers klang!
Nu får bønnen vingefang.

ANNE VAD, cand. mag. i dansk, kulturformidling og kunsthistorie. Har undervist i dansk sprog og litteratur ved H.I. i Reykjavik. Kirkesanger ved Kapernaumskirken på Nørrebro. Hendes salmesamling *Salmetunger. Kirkelige sange til tiden* 2012 er anmeldt her i tidsskriftet nr. 1-2 2013.

Rapsalmen kan høres på soundcloud.com/hymnologi.

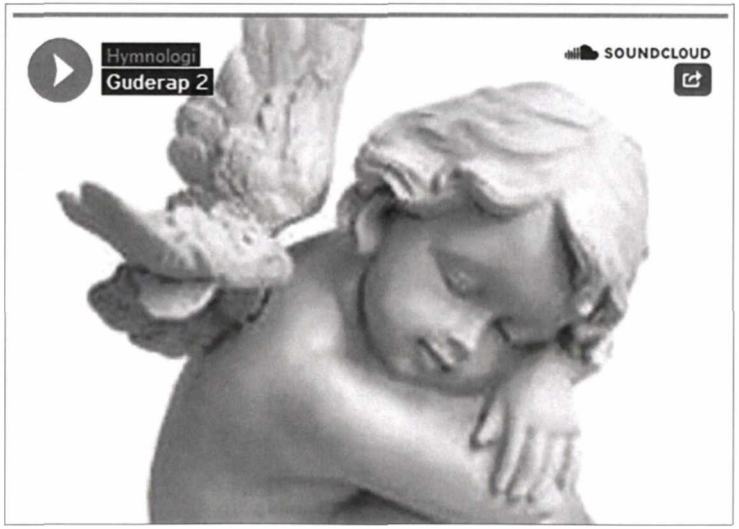

ELISABET WENTZ-JANACEK IN MEMORIAM

NEKROLOG VED **LARS ECKERDAL**
larseckerdal@telia.com

Den svenska hymnologen Elisabet Wentz-Janacek har vid 90 års ålder avlidit den 27 juni. Därmed avslutades ett mycket verksamt liv. Som mångårig medlem inom IAH (Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnolgie) fick hon ett brett kontaktnät och många vänner genom åren. Till hennes vänkrets har också hört hymnologer liksom författare och tonsättare på psalmens område i Norden. Vi har sedan 1987 haft en mötesplats varje termin i "Öppet nordiskt koralseminarium" i Lund, där Elisabet engagerat deltagit med papers och inlägg. Av och till har hon också medarbetat i denna nordiska tidskrift och dess föregångare.

Alla dessa och andra insatser är mer än anmärkningsvärda. Drabbad i sin ungdom av tuberkulos grusades Elisabets planer på akademisk utbildning. Tidvis fick hon i stället vistas på Orups sanatorium mitt i Skåne. Sjukhuset låg i Höörs församling, där hennes far efter prästtjänst i Malmö blev kyrkoherde. Prästgården i Höör blev också Elisabets hem, och hennes band med den bygden starka genom hela livet, även om hon sedan kom att bli bosatt på andra ställen, inte minst Lund.

Utrustad med rik begåvning, okuvlig energi och befriande humor kunde en bräcklig hälsa inte hindra Elisabet från att bryta sina egna vägar till olika uppgifter i kyrkomusikens tjänst. Som barn fascinerades hon av orgeln som redskap för gudstjänstmusik och psalmsång och med detta ville hon arbeta. I det perspektivet blir det så självfallet att hon skulle möta och ingå äktenskap med diplomorganisten och tonsättaren Bedrich Janacek, nu död sedan sju år. Efter en grundläggande examen kunde Elisabet verka som församlingsmusiker, periodvis också i ett slags kompanjonskap med Bedrich i Lund. Jag har intrycket att hon kom att lägga särskild vikt vid arbetet med vuxen- och inte minst barnkörer. Fnissande kunde hon berätta att hon passade på att låta barnen framföra nya sånger under förarbetet till *Den svenska psalmboken* 1986.

Kunde Elisabet inte bedriva akademiska studier, hade hon likväl tillgång till en akademisk miljö i Höörs prästgård. Hennes far, Hilmer Wentz, hade ett starkt hymnologiskt intresse och hans bibliotek innehöll rikhaltig, inte minst tysk hymnologisk litteratur. Själv behandlade han i flera uppsatser psalmer i *Den svenska psalmboken* 1819. Jag tänker att prästgårdens akademiska miljö med faderns hymnologiska studier och egna uppsatser utgjorde ett väsentligt arv för dottern, då hon skulle forma sin väg i livet. Genom självstudier blev hon förtrogen med olika aspekter på kyrkomusiken. Det var i konsekvens med den inriktningen som det blev henne angeläget att knyta förbindelse med IAH. I sin psalmkärlek bekantade hon sig sannolikt tidigt också med den väldiga svenska psalmhistoria som utgavs 1845-72 av A F Beckman, "Sveriges lärdaste komminister" (Emil Liedgren). I denna behandlas ovanligt nog psalmernas både text som ton. Svensk koraltradition blev ett

ämne som Elisabet skulle komma att utveckla.
Den svenska psalmboken 1986 är den första i Svenska kyrkan som då den fastställdes innehöll både psalmtexter och melodier; den samtida koralboken är fakultativ men har fått stort genomslag i praxis. Under förarbetet krävdes undersökning av svensk koraltradition och för den uppgiften anlitades Elisabet. Till skillnad från J W Beckman ett sekel tidigare gick hon inte till äldre tryck utan till melodiversioner i en rad handskrifter alltifrån 1600-talet till 1819/20. Genom självlärt skickligt arkivarbete kunde en rad källor uppdagas och faktiska sångtraditioner avtäckas. Detta blev inledningen till en kartläggning av koraltraditioner som hon och en medhjälpare utfört och som lett till mer än 20 000 melodikort i "Svensk Koralregistrant". Elisabet skriver själv om undersökningen i *Hymnologi Nordisk tidskrift* 2006:4.
När olika pålagda uppgifter fullföljts, kunde Elisabet mentalt återvända till sin ungdoms Höör. I böcker dokumenterade hon bortglömd skånsk folklig koralsång men också en skånsk plan på att ge ut en koralbok för Danska kyrkan! Boktitlarna anger Folke Bohlin när han i *Hymnologi Nordisk tidskrift* 2014:12 anger skälen till att den självlärda Elisabet Wentz-Janacek i Lund 2013 blev filosofie hedersdoktor, den högsta akademiska graden.

LARS ECKERDAL, TD, tidigare professor i kyrkovetenskap vid Lunds universitet, biskop emeritus.

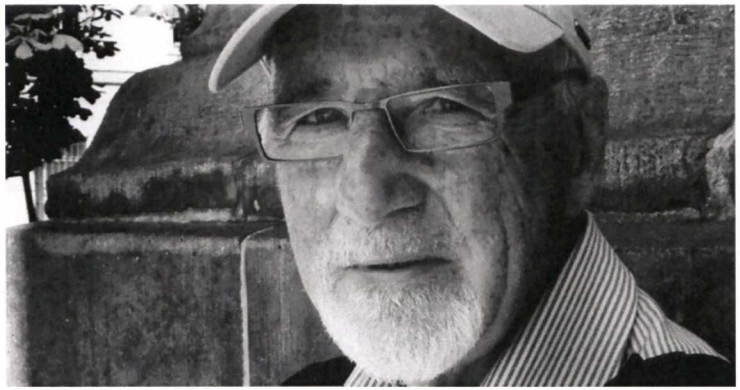

SVEN-ÅKE SELANDER 80 ÅR

PROFESSOR, TEOL. DR, FIL. DR, TEOL. DR H.C., V.D.M.

AV **ANNA J. EVERTSSON**
anna.evertsson@svenskakyrkan.se

Professor emeritus Sven-Åke Selander föddes den 12 augusti 1934 och växte upp i en skånsk prästgårdsmiljö. Han återger gärna glimtar ifrån den, och den har också gjort avtryck i hans mångfacetterade forskning. *Kyrka – universitet – skola. Teologi och pedagogik i funktion* lyder därför titeln på den festskrift som förärades honom år 2000. Titeln fångar på ett ypperligt sätt Selanders verksamhet under alla år, också tiden efter 2000. Det funktionella perspektivet – som är något av Selanders signum – har genomsyrat hans forskningsarbete. I detta har kyrka och skola både varit föremål för studier och kunnat få stor glädje och nytta av hans forskning.

Efter att år 1959 ha prästvigts i Lund stod Selander några år i prästtjänst, men han fortsatte också studier. Även om han mestadels haft sitt värv vid universitet och högskola har han hela tiden också tjänat kyrkan, framför allt genom sin forskning, men också genom kortare förordnanden som präst, som körsångare och i arbetsgrupper av olika slag m.m. Ett exempel är från hymnodins område – det praktiska psalmboksarbetet – där hans gåvor kommit kyrkan till del genom att han var en av medarbetarna bakom psalmbokstillägget *Psalmer i 2000-talet*, 2006.

År 1964 avlade Selander teol. lic. -examen och fil. mag.-examen, varefter han genomgick praktisk lärarutbildning i religionskunskap och filosofi. Mellan åren 1964 och 1993 innehade han adjunkts- och sedan lektorstjänst vid Lärarhögskolan i Malmö. År 1973 disputerade han i Lund för teologie doktorsgraden i ämnet praktisk teologi med kyrkorätt med den hymnologiska avhandlingen *"Den nya sången". Den anglosachsiska väckelsesångens genombrott i Sverige* – ett ämne som han redan i licentiatavhandlingen satt fokus på. År 1986 disputerade han åter, denna gång i pedagogik, för filosofie doktorsexamen med avhandlingen *Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen. Fleninge 1820–1890.*

År 1993 tillträdde Selander vid Lunds universitet tjänsten som professor i kyrko- och samfundsvetenskap, som ämnet praktisk teologi hade ombenämnts till. Med en bred ämnesförståelse samlade han ett livaktigt forskarseminarium. Där kunde vitt skilda avhandlingsämnen rymmas, alla med fokus på kyrkans praxis. Den noggranne och produktive forskaren Selander kunde här med sina ämneskunskaper, sin pedagogiska erfarenhet och omtänksamma framtoning skickligt handleda ett stort antal doktorander fram till disputation, därav två inom hymnologins område. Även långt efter sin pensionering har hans kompentens tagits i bruk vid fakulteten; innevarande år – det år då han 80-årsjubilerar – läggs två avhandlingar fram i Lund som han gett betydande bidrag till!

Selander deltar i vetenskapliga nätverk i skilda ämnen och ämnesområden såväl inom Sverige, i Norden som internationellt, vilket

bl. a. resulterat i att han kallats till teologie hedersdoktor vid Åbo akademi. Hymnologen Selander känner vi som en utomordentlig forskare, föreläsare och samtalsdeltagare i många olika sammanhang. Till dessa hör Öppet nordiskt koralseminarium i Lund, NORDHYMN (Nordiskt institut for hymnologi) och IAH (Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie). Han har gjort sig känd som en skicklig organisatör och projektledare. Årsboken Svenskt Gudstjänstliv hade år 1999–2008 i Selander en synnerligen strukturerad och inspirerande redaktör. Under åren 1997–2012 var han ordförande i NORDHYMN och ansvarade för ett stort antal seminarier och mindre symposier. Han var tillsammans med professor Karl-Johan Hansson i Åbo projektledare för det 2008 avslutade stora nordiska tvärvetenskapliga forskningsprojektet *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv*.

Professor emeritus Sven-Åke Selander – en flitig, innovativ och framgångsrik forskare – 80-årsjubilerar. Kyrka, universitet och skola har mycket att vara tacksamma för, liksom alla vi som på olika sätt fått del av hans gedigna insatser. Vi önskar honom fortsatt inspiration för kommande dagar!

ANNA J. EVERTSSON
Teol. dr., V.D.M., kyrkokantor, verksam som komminister i Kristianstad.

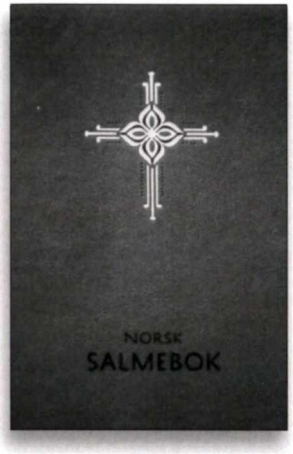

Anmeldelse

NORSK SALMEBOK 2013

AF **UFFE HOLMSGAARD ERIKSEN**
uffeholmsgaard@gmail.com

Hvordan anmelder man en salmebog? Den har ikke nogen mere eller mindre vellykket fortælling, rammende personskildring eller et tema, som i en roman eller novelle. Den har ingen tese og mere eller mindre vellykket argumentation som en afhandling. Den kunne ligne en digtsamling – hvad den fra en ren tekstlig betragtning også er – men det står hurtigt klart, at en kritisk læsning med fokus på æstetiske og poetiske kvaliteter i salmerne som tekst ganske overser den egentlige mening med samlingen, nemlig at salmer er tekster, der synges. Derfor må fokus ligge på bogens anvendelighed som sangbog til brug i menigheder og som privat læsebog. Inden jeg går til selve beskrivelsen og anmeldelsen af indholdet i salmebogen, vil jeg kort ridse baggrunden op for, hvorfor Den norske kirke har fået en ny salmebog.

Hvorfor en ny salmebog?

Der skulle kun gå 28 år før Den Norske Kirke fik en ny salmebog. Den blev taget i brug 1. søndag i advent sidste år. Denne gang er den ikke kongeligt autoriseret, men autoriseret af Kirkemøtet, Den Norske Kirkes øverste beslutningsorgan. Det har ikke den store betydning, og det står menighederne frit for at vælge, om de vil bruge den nye eller ej. I Danmark, Sverige og Finland er der gået ca. 40-50 år mellem forrige og seneste udgave af salmebøgerne. Den relativt set kortere tid mellem forrige udgave fra 1985 (herefter N85) og Den Norske Salmebok 2013 (herefter N13) skyldes først og fremmest, at Den Norske Kirke fra 2004 satte gang i en større gudstjeneste- og liturgireform, som også indebar et revide-rende arbejde med salmesangen. I processen kom der flere bud på fornyelse af salmesangen, mest beskedent et forslag om blot at udgive et nyt tillæg til salmebogen fra 1985 og tillægget fra 1997. Men det blev besluttet, at kirken skulle have en ny fælles salmebog, der skulle tages i brug fra 1. søndag i advent 2013. Det er resultatet af arbejdet fra 2004 og frem til 2013, der nu kan ses i N13. Interesserede kan læse mere om selve arbejdet i salmebogsudvalget i Vidar Kristensens artikel "Arbeidet med Norsk salmebok 2013", og Þröstur Eiríkssons "Norsk salmebok 2013 i historisk perspektiv" (i *Hymnologi,* 40. årgang, 3-4 2011), og på Den Norske Kirkes hjemmeside www.kirken.no, hvor der er oversigter over nyt og gammelt, statistikker over sprog og sammenligninger mellem udgaven fra 1985 og 2013. Desuden kan man læse mere på Eide Forlags hjemmeside, det forlag, der udgiver N13, koralbogen dertil og andre kirkelige bøger, og på den hjemmeside, der er dedikeret til den nye salmebog, norsksalmebok.no, især på Sindre Eides blog. Går vi mere ind i substansen i revisionen af salmebogen, så var der fra Kirkerådet et ønske om at få flere nutidige tekster og melodier

ind i salmebogen, samt et ønske om at imødekomme mange flere forskellige grupper i det norske samfund. Det var bl.a. det rytmiske repertoire, gospel og lovsange, der var efterspurgt, samt tekster på minoritetsgrupperne i Norges sprog og tekster på engelsk. I processen blev flere alment kendte sange uden en teologisk dimension også foreslået, f.eks. Nordahl Griegs "Til Ungdommen" ("Kringsatt av fiender"), og Evert Taubes "Änglamark".

Norsk Salmebok 2013 - nyt og gammelt

Fra denne korte baggrundhistorie om tilblivelsen af bogen, vil jeg nu kigge på N13. Først lidt tørre tal om bogen. I forhold til forgængeren har den samme format, men er blevet knap en centimeter tykkere, eller med andre tal udvidet fra 1199 sider (Norsk Salmebok, Verbum 1985, 2. oplag 2010) til 1455 sider, begge inkl. Norsk bønnebok og registre. Kigger vi udelukkende på salmerne, de bibelske omkvæd og liturgiske led, så var der 953 numre i forrige udgave. Dette er nu udvidet til 991. Men denne tilsyneladende beskedne udvidelse dækker over en noget større revision. For det første er alle salmer med tekster på flere sprog samlet under ét nummer, hvor N85 havde et særskilt nummer for tekster på bokmål og nynorsk. Man kan sågar finde salmer på op til fire sprog i N13. Alene derfor har N13 flere salmer end forgængeren. For det andet viser en sammenligning mellem N85 og N13, at en tredjedel af alle salmerne i N85 er skåret fra. Det vil sige, at N13 videreführer store dele af traditionen, men udvider betragteligt. I alt er der kommet 416 nye salmer, bibelske omkvæd og liturgiske led med. Det vil i runde tale sige, at 60% af materialet er fra N85, mens 40% er nyt.

De fleste nye salmer, bibelske omkvæd og liturgiske led er hentet fra tillægget Salmer 1997 og fra forslaget til en ny salmebog, der blev sendt i høring i 2008. Fra disse to samlinger er knap halvdelen videreført, mens knap 100 andre er kommet til efter 2008. I alt er der 240 helt nye salmer og 32 helt nye bibelske omkvæd og liturgiske led, som nu bliver udgivet i autoriseret version for første gang.

Da nærværende anmelder ikke er fortrolig med den norske salmetradition, og en udtømmende sammenligning ville overskride en anmeldelses plads og formål, må jeg lade det ligge at kommentere på, hvad der er røget ud, og forholde mig til nogle overordnede linjer i det nye materiale.

Salmebog for kirke og hjem

Allerede titlen på salmebogen fortæller noget om dens påtænkte brug: Norsk salmebok 2013 *for kirke og hjem/for kyrkje og heim*. Det er intentionen, at salmebogen ikke kun skal være en menighedssalmebog til brug i liturgisk sammenhæng, men at den også bliver en vigtig bestanddel af ethvert hjem til personlig andagt. Derfor er, som nævnt, også bønnebogen inkluderet. Bønnebogen er også blevet revideret, men jeg vil i denne anmeldelse kun fokusere på salmerne, de bibelske omkvæd og de liturgiske led. Salmebogen har ligesom forgængeren ti kapitler og et omfattende register (s. 1336-1455). Kapitel 8-10 er "Norsk Bønnebok" (8), "Den lille katekisme", Luthers lille katekismus i forkortet version (9), og "Noen enkle liturgier" (10) med forskellige andre liturgier som f.eks. tidebønner, skriftemål og pilgrimsvandring. I forhold til Den Danske Salmebog (2003) og Den Svenska Psalmboken (1986) indeholder N13 ligesom forgængeren heller ikke kirkeårets læsninger.

Kapitel 1-6 udgør salmedelen (2-899), mens kapitel 7 indeholder omkvæd til bibelske salmer (900-975) og de liturgiske led (976-911). Helt uden for kategori og kapitel står Petter Dass' "Herre Gud, ditt dyre navn og ære" som et præludium, eller snarere en introitus, til hele salmebogen. Det er en smuk gestus over for den slidstærke og koncise, poetiske gendigtning af den lille katekismus af Alstahaug-præsten (i øvrigt er der taget tre strofer (1, 11 og 14) med af hans fine aftensang "Den ljuse dag går under" (nr. 813), men desværre ikke de oprindelige strofer 16 og 17 om at jage trolden på flugt og beskytte mod spøgelser).

Rækkefølgen på kapitel 1-6 er nogenlunde som i forgængeren, dog er der tilføjet nye emner og nogle er flyttet andre steder hen. Kapitel 1 (2-274) rummer salmer til hele kirkeåret fra første søndag i advent til Allehelgen. Sidste søndag i kirkeåret er forsvundet, eller rettere, de fleste af de salmer, der før var at finde under "Sidste

søndag i kirkeåret" i N85 er flyttet til emnet "Jesu gjenkomst og dommen" i kapitel 3. Salmer til brug ved Sankthans, Olsok, Høsttakkefest og Mikkelsmess er også flyttet til kirkeårskapitlet. Kapitel 2-4 følger de tre artikler i den apostolske trosbekendelse: kap. 2, "Gud, vår skaper" (275-334); kap. 3, "Guds nåde i Jesus Kristus" (335-511); og kap. 4, "Den hellige ånd og kirken" (512-700). Herefter følger kapitel 5 om "Mennesket i Guds verden" (701-854), og endelig kapitel 6 "Døden og det evige livet", der er en samling af afsnittene "Livets forjengelighet", "Foran døden" og kapitlet "Det kristne håp" fra N85. Hvor døden før hørte til i menneskets verden, er den nu tematisk set flyttet til himlen og opstandelsen.

Udover disse tilføjelser er det især afsnittet om Kristi fødsel, der er blevet udvidet med 11 nye salmer. Nogle stikprøver fra dette afsnit kan vise nogle af de mere generelle tendenser i N13. Blandt de nye julesalmer finder vi folkelige julesang "Nå har vi vaske golvet" (nr. 64), der måske ikke egner sig til salmesang i kirken, men til gengæld passer godt på julesang i hjemmet, hvor det som sagt også er meningen, at bogen bør anvendes flittigt. Af andre nye salmer er der en mere direkte og tekstnær oversættelse (Erik Hillestad 1991-2) af "Stille Nacht, heilige Nacht" end Ingemanns "Glade jul" (oversat til norsk af Bernt Støylen i 1905, nr. 47). Det kunne synes som dobbeltkonfekt at have begge med, især fordi "Glade jul" også har oversættelse på sydsamisk og derfor egner sig bedre til fællessang. På den anden side vil "Stille natt, hellige natt" (nr. 43) bedre kunne anvendes i internationale sammenhænge. Man må formode, at det er sådanne overvejelser, der har spillet ind i forbindelse med optagelsen af den nye oversættelse. For danske kirkegængere er det pudsigt at høre Weyses melodi til Grundtvigs "Det er så yndigt at følges ad" på en anden, folkelig julesang, nemlig "Du grønne, glitrende tre, goddag" (nr. 52). Den sang, som knap kan kaldes en salme, er ikke stor poesi, men passer igen sikkert godt på julesangen i de små hjem. Gospel-dirigenten og komponisten Tore W. Aas er også repræsenteret med sin og Eyvind Skeies populære "Nå er den hellige time" (nr. 68) som bud på en moderne, rytmisk julesalme, og den folkelige sangerpræst Bjørn Eidsvåg har også en julesalme med "I en natt så klar og kald" (nr. 69). Juleafsnittet sluttes af med en svensk sang, pop- og gospelsangerinden Carolas "Himlen i min famn" ("Vem har tänt den stjärnan", nr. 72) med tekst af Erik Hildestad. Også denne sang er på grænsen af salmegenren. I melodi og tekst minder den allermest om en solosang til en musical om Jesu fødsel; jeg'et i sangen er muligvis Jesu fader Josef, der står og betragter underet. Der er ikke megen fællessang i den, selvom den sikkert er meget populær og finder anvendelse som fællessang. Melodien er i øvrigt ret krævende med en ambitus på en duodecim fra G til d1, men ellers meget sangbar med imiterende fraser.

Juleafsnittet afspejler nogle af tendenserne i det nye stof: folkelige sange, gospel og lovsange og salmer på de tre samiske sprog og kvensk (beslægtet med finsk), der hver er repræsenteret med 15 salmer, så i alt 60 salmer på minoritetssprogene. Af andre tendenser, som ikke ses i juleafsnittet finder vi en del salmer og gospelsange på engelsk, flere uden oversættelse (f.eks. 105, 172 og 332). Andelen af sange fra klosterfællesskabet Taizé er udvidet, og som noget nyt er der kommet sange med fra det skotske Iona community, alle dog i oversættelse. Salmer og sange fra hele verden er også repræsenteret, f.eks. "Oda ni oofe fee!" fra Ghana (nr. 330), "Cantai ao Senhor" (nr. 393) fra Brasilien og "Yarabba ssalami" fra Palæstina (nr. 637), alle med norsk gendigtning, der gør det muligt at synge på begge sprog samtidigt. Det afspejler den økumeniske tendens, der også er tydelig i salmebogen. Salmer markeret med et kors i en cirkel angiver, at salmerne kan bruges i fælleskirkelig sammenhæng. Det økumeniske omfatter endda en lovsang fra Qumran (nr. 395)! Denne lovsang, med det fine refræn "Mine lepper spiller fløyte, Gud, / etter dine noteblad", bærer dog ikke megen præg af sit ophav og passer fint i sammenhæng med de gammeltestamentlige bibelske salmer, som jo oprindelig var den kristne kirkes primære salmesang og er gendigtet utallige gange. Salmer til brug i hjemmet er især tilføjet under afsnittene "Ved bordet", "Ved sengen", "For de minste" og "Åremålsdager" i kapitel 5.

Teologisk dimension og kvadratnotation

Fra de generelle tendenser til nogle kritiske nedslag. Der var der en del diskussion om, hvorvidt Nordahl Griegs "Til Ungdommen" ("Kringsatt av fiender") skulle optages i salmebogen. Den blev foreslået i salmebogsforslaget 2008 og blev ekstra aktuel i forbindelse med mindegudstjenesterne efter Breivik-massakren i 2011. "Til Ungdommen" står i den katolske kirkes salmebog "Lov Herren" fra 2000 og mange mente, at den derfor også passende kunne optages i den lutherske kirkes nye salmebog i Norge. En flertalsafgørelse på Kirkemøtet i april 2012 (65 ud af 111) stemte den ud. Det vigtigste argument var, at den manglede en "teologisk dimension". Derfor kan man undre sig over, at man kan finde den amerikanske popsanger Bill Withers' "Lean on me" ("Sometimes in our lives", nr. 646 i N13). Selv hvis man tolker jeg'et i teksten som Gud, der strækker sin hånd ud mod tvivleren i nød, så bliver strofe 2 decideret uevangelisk: "For no one can fill / those of your needs / That you don't let show", hvis man sammenligner med Matt 6,8 "Jeres fader ved, hvad I trænger til, endnu før I beder ham om det" (DO 1992). Optagelsen i salmebogen må skyldes, formoder jeg, at sangen er ofte brugt ved konfirmationer i Norge. Ellers står den som noget af en afviger, hvor man skal lede endog meget længe, hvis ikke forgæves, efter en teologisk dimension.

Salmerne 93, 121, 164 og 505 er oversættelser af latinske hymner (*Conditor alme siderum*, *A solis ortus cardine*, *Pange lingua* og *Dies irae*), forsynet med melodi både i femlinjet system og firelinjet kvadratnotation. Jeg troede, jeg havde fundet en begrundelse for denne særlige tilføjelse af kvadratnotation i, at disse var blandt de ældste hymner (de tre første er alle fra 500-tallet). Men Thomas af Celano skrev *Dies irae* i 1200-tallet. Hvorfor er lige netop disse fire forsynet med kvadratnotation og ikke f.eks. en oplagt som nr. 512, som er en oversættelse af *Veni creator spiritus*? Hvorfor ikke omkvædene til de bibelske salmer og liturgiske led, hvoraf en del i forvejen er noteret uden nodehalse? Og hvor mange er det i virkeligheden, der er i stand til at læse kvadratnotation fra bladet? Desuden er det besynderligt, at der hvad angår de mange salmer fra kirker rundt om i verden er gjort en indsats for at tilføje originalteksten. Hvorfor ikke latin i disse fire salmer med kvadratnotation? Til gengæld er Taizé-udgaven af antifonen *Ubi caritas et amor* først på latin og siden i norsk oversættelse (bokmål).

Derudover er der nogle salmer, som virker umiddelbart svære at anvende i større forsamlinger. Det drejer sig f.eks. om langfredagssalmen "Å løft ham sakte" (nr. 176), der har et metrisk refræn, men versikler i messesang-stil. Det er på ingen måde umuligt at synge på den måde, men det er unægtelig lettere for en større flok, når strofen har fast metrum. Et andet eksempel er gospelsangen "You've examined my heart" (nr. 332, en oversættelse af Davids Salme 139), der er meget synkoperet og endda forsynet med små stiknoder i nogle fraser. Det giver noden et mere solistisk præg. Men eftersom den findes på indspilning med Oslo Gospel Choir, så burde den være til at lære. Jeg ved ikke, hvor mange organister i Norge, der er uddannet i at spille rytmisk, men i Danmark, hvor der stadig er lang vej fra den gængse kirkebossa, så kræver de avancerede gospelsange gode kirkemusikere og sangere.

Det har været ønsket som nævnt at lave en fælleskirkelig og bredt favnende salmebog, som kan bruges både i kirke og hjem. Derfor udgives der denne gang ikke versioner på bokmål og på nynorsk. Det har den lidet pladsbesparende betydning, at al indledende og forklarende tekst for det meste står på både bokmål og nynorsk. Det gælder også de bibelske omkvæd og liturgiske led. Salmebogen er dog (endnu) ikke ulideligt tung og ligger godt i hånden, så man kan holde til at synge også lange salmer. Dog tror jeg, grænsen er nået for både antallet af salmer, men også den inklusive tilgang. Måske ville salmebøger på de samiske sprog, kvensk og indvandrernes sprog være mere ideelle end at samle det hele i én bog. Jeg synes, det er lykkedes at lave et godt kompromis mellem forskellige ønsker og intentioner. Spørgsmålet er, hvor slidstærkt en del af det nye materiale vil vise sig at være og om den inklusive og økumeniske tilgang med salmer fra hele verden og på mange forskellige sprog i virkeligheden vil fungere efter intentionen.

UFFE HOLMSGAARD ERIKSEN, cand.theol. og ph.d. på en afhandling om den byzantinske hymnedigter Romanos Melodos.
Arbejder især med oldkirkelig liturgi og hymnografi, men også med moderne nordisk salmedigtning og praktisk teologiske problemstillinger.
Leder af ensemblet Psalmodie, der spiller salmer i nordisk folkemusikstil.

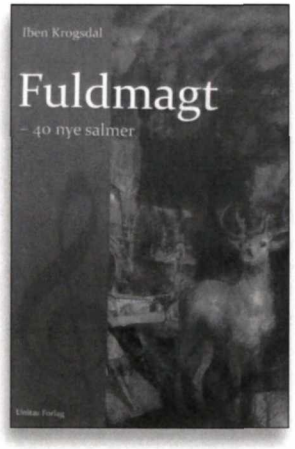

Anmeldelse

IBEN KROGSDAL: *FULDMAGT - 40 NYE SALMER.*

Unitas Forlag, Frederiksberg C, 2013.

AF **KIRSTEN NIELSEN**
KirstenN@post.tele.dk

"Mange af salmerne i denne bog er et stykke hen ad vejen skrevet på usikkerhed. De er skrevet som spørgende gudshenvendelser og tolkede livserfaringer mere end som traditionel forkyndelse på vers. De er med andre ord skrevet på den søgen, uro og uafgjorthed, der på godt og ondt er blevet mange moderne menneskers grundvilkår – også i forholdet til det eller den, vi kalder Gud." Sådan karakteriserer Iben Krogsdal i sit forord ikke blot baggrunden for sine salmer, men også den målgruppe, som salmerne henvender sig til.

Bogen består af en række klart markerede afsnit. Første del har overskriften: "Nye salmer ud fra gamle" (s. 9-30). Her findes elleve salmer, som er skrevet med afsæt i salmer af fortrinsvis Kingo, Grundtvig og Brorson. Resten af bogen er inddelt i tre dele: Første del, "Nye salmer" (s. 33-75) består af 21 salmer, mens anden del indeholder otte "Klagesalmer" (s. 77-93). Disse salmer har alle fået nye melodier, som er gengivet sammen med teksten. Melodierne er skrevet af femten forskellige komponister, og de kan desuden høres i en enkel indspilning på www.krogsdal.dk. Samlingens tredje del består af en enkelt tekst "Meditation: Livets cyklus" (s. 95-99). Derefter følger et komponistregister (s. 101-104), et emneregister (s. 105-107), en korsats, "Opstandelsen er lige her" af Helene Blum (s. 108-109) samt et alfabetisk register (s. 111).

Indholdet af den nye salmeudgivelse får man et godt indtryk af, hvis man slår op i emneregisteret og ser, hvordan Iben Krogsdal har fordelt salmerne på enkelttemaer: "Klage og tomhed", "Bøn om mening","Tro og håbsbekendelse", "Synd og ny begyndelse", "Hverdagslivet: Det store i det små", "Allehelgen", "Nåde", "Nadver", "Død og begravelse", "Næstekærlighed", "Opstandelse", "Forår" og "Jesus i livet". Blot skal man lægge mærke til, at flere af salmerne, af gode grunde, placeres under mere end en enkelt overskrift. Det har ikke været nemt at lave en klar disposition for udgivelsen, hvilket også fremgår af, at der både er et afsnit om "Nye salmer" og et om "Klagesalmer", selv om disse Klagesalmer også er nye salmer.

Det er en meget smuk publikation. Papiret er af fin kvalitet, og der er luft omkring såvel tekst som noder. Omslaget viser dele af et maleri, malet af Iben Krogsdal selv. Det er i stærke, ikke mindst røde farver, og midt i en fragmenteret verden står en hjort og skriger.

I bogens første del har Iben Krogsdal ladet sig inspirere af de gamle salmers første linjer, af selve grundstemningen og af temaet. Hun har desuden valgt samme versemål, så de kan synges på de kendte melodier. Der er ikke tale om gendigtninger, men om reaktioner i med- og modspil til de gamle salmer. Illustrationen til denne del viser et lidt større udsnit af maleriet med den skrigende hjort, men hvor forsiden er i farver, er bogens illustrationer desværre i sort/hvid, hvilket gør det vanskeligere at se detaljerne.

Den første salme har også hjorten som motiv. Salmen "Som hjorten der tørster ved søen" (s. 10-11) har som udgangspunkt indledningen til Grundtvigs salme "Som tørstige hjort monne skrige" (*DDS* 410), som selv er en gendigtning af Sl 42-43 i Det Gamle Testamente. Grundmotivet er fælles for alle tre tekster: Længslen efter den fraværende Gud samt bevægelsen fra længsel til håb om at erfare Guds nærvær. Hjortens tørst, der er et billede på digterens egen længsel og savn, beskrives således i strofe 1:

Som hjorten der tørster ved søen
og skriger af ubevidst savn
som løfter de mørke gevirer
mod mørkets forstørrede favn
sådan har jeg skreget min længsel
igennem den daglige trængsel
og ud af mit blodrøde savn.

I de følgende seks strofer beskriver Iben Krogsdal en hverdag præget af savn og af angst for, at livet blot er en "indsunket virkelighed". Ensomheden truer hele tiden til trods for enkelte "mirakler i solen", når man mødes til brunch med en ven. Det er en hverdag, hvor døden er nærværende. I strofe 7 beskriver hun, hvordan hun stående på en motorvejsbro forstår, at "her kunne man slå sig ihjel / jeg svimler for asfalten kalder...".

I de to sidste strofer, strofe 8-9, indleder hun med at rejse spørgsmålet: "Hvorfor er der ingen der hører / de bønner der ætser min mund?" Hun spørger Gud, om han er der, og om han råder "på næsten ubærlige måder / og uden en ordentlig grund?" Først i slutningsstrofen udtrykker hun sit håb:

Jeg håber du kaster dit øje
på dagens atomiske brud
at dybt i min afgrunds tunneller
skal vejen igen føre ud
en dag skal jeg stige tilbage
igennem den yderste klage
og gispe: Så var du der, Gud!

Det er ind i en fragmenteret verden fuld af afgrunde og mørke, at digteren forestiller sig en udvej.

I den gammeltestamentlige salme og hos Grundtvig er håbet og tilliden forbundet med henholdsvis templet og kirken, hvor mødet med Gud finder sted. Hos Iben Krogsdal handler det om det moderne menneskes ensomme vej gennem mørket til et håb om, at erkendelsen engang skal indfinde sig. Håbet markeres, men ikke som et triumfråb, kun som det svage gisp. Pludselig er det til at trække vejret igen: Gud er der - trods alt.

Det er en meget realistisk salme, der med sine skildringer af den opsplittede tilværelse og jeg'ets smerte giver en dækkende beskrivelse af mange moderne menneskers oplevelser. De mange metaforer åbner for en tolkning af den enkeltes erfaringer. Når det fx hedder i strofe 4: "Min hjort er herinde, den tørster / ved kranieskovsøens bred", kan vi hver især overveje, hvilke skeletter, *vi* har i skabet. Eller når Iben Krogsdal taler om at være ensom igen, "for snart skal jeg falde alene / fra aldrens projektløse scene", så må man, hvis man ikke er ung længere, spørge sig selv, hvor ens egne fremtidsplaner blev af?

Nogle af salmerne er mere enkle, som når Iben Krogsdal i salmen "Befal du dine veje" (s. 12-13; jf. Paul Gerhardts salme, *DDS* 36) beder Gud om hjælp: "Så sig hvad jeg skal vælge / så sig hvad jeg skal nå / hvor er mit sted i verden / når alting brænder på" (strofe 5).

I salmen "Urolige hjerte" (s. 16; jf. Grundtvigs salme, *DDS* 44) er sproget ligeledes forholdsvis enkelt; men gennem originale metaforer som "din midsommertro" (strofe 2), eller gennem tanken om at man døbes ind i "Guds uforklarlige jordskælversind, / hans lysende kerne, hans fuldmørkeskin" (strofe 3) bliver vi udfordret i vores syn på os selv og på, hvem Gud er.

Iben Krogsdal ved, at ordet synd ikke siger moderne mennesker ret meget. Men at realiteten findes, er hun ikke i tvivl om, når hun taler om, at hun har "kastet sten (de første!)" i salmen "Herre, jeg har handlet ilde" (s. 18-19, strofe 2, jf. *DDS* 501) eller giver denne beskrivelse af, hvori synden består (strofe 3):

Og jeg udskrev andres bøder
og jeg så hvad det betød
jeg skrev under – tavst – på skøder
til de andres dagligdød ...

I stedet for at bidrage til at andre fik det daglige brød, var salmens jeg med til at give dem "dagligdød". Iben Krogsdal ønsker ikke at skjule sine fejl, men at Gud vil komme og læse gældsbeviset op for hende: "læs det højt og læs det længe / uden trøst og blomsterenge" (strofe 4). For "først når du har set mig rigtigt / kan jeg rejse mig forsigtigt" (strofe 5). Det er god teologi og et velanbragt hip til de prædikanter, som ikke tør tale om ansvar, skyld og dom, men nøjes med "blomsterenge".

Trods den angst, som går igen i mange salmer, findes også angstens modpol, Gud selv. Et eksempel herpå er salmen "Den klare sol går ned" (s. 22-23; jf. Kingos salme, *DDS* 761), hvor tilliden kommer til orde i strofe 5:

Men kære Gud, du stråler over al min skræk
jeg stod jo op i morges og min drøm var væk!
Og solen lyste som et himmelsk sendebud!
Mit morgenbord
fik gyldne spor
af dig. Du *var* der, Gud.

Endelig skal jeg kort pege på salmen "Far, verden, farvel!" (s. 27-30; jf. Kingos salme, *DDS* 615). Hvor Kingos billedsprog i dag virker noget altmodisch, bruger Iben Krogsdal moderne ord, som rammer ind i nutidens "jagende travlhed" og "flakkende uro". Her møder vi "et evigt hvorfor" og carporten, der "fik nok af sit plastikgevir". Her er kærlighedsdriften skildret som "tastaturet til ensommes skrift", og de andre "ser dig med sleskhedens slimede snegl / der suger og snager i andre folks fejl". Digteren befinder sig i et tomrum og "driver i ingentings glitrende flod". Jo, så forstår vi godt, hvad der menes med ordene "forfængelighed" og "forgængelighed", der afrunder de allerfleste strofer. Selv Gud kaldes umulig. Kingo lader godt halvdelen af sine strofer ende med det gentagne "Forfængelighed, forfængelighed", mens resten slutter "i Abrahams skød". Iben Krogsdal skifter i de 16 første strofer mellem ordene forfængelighed og forgængelighed, kun afbrudt af et enkelt: "*Und alles ist weg!*" (strofe 8). Men i de to sidste strofer vender hun sig til Gud selv og beder om mening og fylde i livet, om fred og livskraft. Og selv om Gud beskrives som "Umulige Gud" (strofe 17), slutter salmen med ordene: "Jeg savner dit ansigt, jeg savner din søn / der beder min bøn" (strofe 18). Abrahams skød var for Kingo længselens mål midt i al forfængeligheden. Iben Krogsdal holder sig forsigtigt til savnet af Guds søn, som kan gå i forbøn for os.

På illustrationen til bogens anden del, "Nye salmer", aner man hjorten; men billedet domineres af et luftfoto af en storby med vejnet, bygninger og havn. Man ser brudstykker af natur; men først og fremmest en skikkelse, som ser ned på byen. Vi er midt i vor egen virkelighed; men vi bliver set.

Mens ensomhed ofte indgår som motiv i Iben Krogsdals salmer, taler salmen "Du er skabt som en del af de levendes flod" (s. 35) om opgaven som medmenneske: "Du skal selv være kilden på næsternes vej". For når vi baner vej for et andet menneske, "er det Gud selv der møder dig her" (strofe 3).

Salmen "Fadervor" (s. 37) udfolder fint indholdet af de enkelte bønner. Dog er den vanskelige bøn: "Led os ikke ind i fristelse" svær at genkende. Det kan undre, da Iben Krogsdal ellers ikke viger tilbage for mere ubehagelige gudsbilleder.

Kun få andre steder tager Iben Krogsdal udgangspunkt i en bibelsk tekst. Men det sker i salmen "Så du kvinden på stationen?" (s. 41), som er skrevet ud fra lignelsen om den barmhjertige samaritaner (se også salmen om Den skjulte skat, s. 49). Her er den nødstedte næste den hjemløse kvinde, det angste barn og den, der rammes af andres tilråb. I denne salme tvinges vi til at overveje, om vi bare hygger os i vor "egen stues ubarmhjertighed". For hvis vi selv mangler mod, hvem skal så gribe ind?

I salmen "Opstandelsen er lige her" (s. 43) bliver opstandelse og liv knyttet tæt sammen. Opstandelse er nutid, opstandelse er et du, der er "den store ånde bagved vores planer / der blæser liv i mere end vi aner" (strofe 2). Men også det du, der hjælper ud af sorg og smerte. På den måde bliver et af de store bibelske ord gjort tilgængeligt for moderne mennesker ved ikke kun at være et ord om en fremtidig begivenhed. Samme tanke findes i salmen "Så skyfri i brystet" (s. 45), hvor Gud kommer her "med opstandelsens kraft" og "indtager verden og indtager mig / og går med de gamle i byen" (strofe 3 og 4). Det er på tilsvarende vis ikke blot foråret, der spirer frem i salmen "Som de første forårsdage" (s. 47). Det er Gud selv, der sker: "Sådan kommer du fra siden / og fra oven *hele* tiden".

Flere af salmerne i denne del af bogen er forholdsvis enkle og udtrykker en tillid og glæde, som ikke har givet anledning til den samme sproglige sprælskhed, som vi finder i flere af de salmer, hvor tvivlen og angsten for alvor kommer til orde i originale udtryk.

Salmen "Du virker i det stille" (s. 55) er dog et godt eksempel på en salme, hvor Iben Krogsdal både giver sprog til den basale tillid og til det moderne menneskes erfaringer af angst og usikkerhed, og hvor hun viser sin evne til at skabe metaforer, der får os til at tænke med og tænke efter. Salmen findes også i salmesamlingen, *Lysets utålmodighed. Salmer til de gammeltestamentlige læsninger af tolv salmedigtere fra vor tid. Idé og redaktion Holger Lissner*, Unitas Forlag 2011, nr. 75. Her står den som et bud på en salme til 1. søndag efter påske, anden række, hvor den gammeltestamentlige læsning er Es 43,10-12. Esajasteksten handler om at være vidner: "I er mine vidner, siger Herren, det er mig, der er Gud". Iben Krogsdals salme er et sådant vidnesbyrd; men det er rettet til Gud selv og dermed indirekte et vidnesbyrd for os andre om, at vi ikke er alene med vores angst og tvivl, og at der trods alt er grund til at nære tillid til den, der virker i det stille.

Du virker i det stille
det er dig der sker
når det dybe forår pibler roligt
ud af jorden, ud af kroppen, der hvor barnet ler
og en skæbne springer ud utroligt

Du virker i det stille
det er dig der står

foran os og lyser bjergart stille
dig der viser veje når vi råber højt: hvorfor?
Hvorfor gik det ikke som vi ville?

Du virker i det stille
det er dig der ser
når vi vandrer rundt som himmelblinde.
Når vi dyrker nederlag i sjælens dødskvarter
kommer du og henter os derinde

Du virker i det stille
det er dig der går
sammen med os gennem midnatsskove
der hvor mørket hvæser og hvor engle mister hår
ingen sjæl tør lægge sig og sove

Du virker i det stille
du er hos os her
når vi står ved vide horisonter
ulmende i morgenlys, men bange for vi ser
vi blev vore egne mastodonter

Du virker i det stille
trofast og på trods
verden flyder inde i dit øje
og din nådedråbe falder roligt gennem os
vi er alle meget mindre høje

Det er også her især i skildringerne af de eksistentielle vilkår, billedsproget blomstrer: Vi vandrer rundt som "himmelblinde" og dyrker vore nederlag i sjælens "dødskvarter", vi færdes i "midnatsskove", hvor "mørket hvæser" som et vilddyr, og hårene ikke blot rejser sig på hovedet af os, men selv englene bliver så bange, at de "mister hår". Men heroverfor står salmens du, der "lyser bjergart stille", og hvis "nådedråbe" falder gennem os med det resultat, at vi ikke længere er de mastodonter, vi selv har gjort os til. Med salmens sidste linje, "vi er alle meget mindre høje", giver Iben Krogsdal sin formulering af, hvor befriende det er ikke at skulle rage op i tilværelsen, men blot at være set af den, i hvis øje hele verden er tilstede. Salmen er derudover et godt eksempel på Iben Krogsdals fine sans for sprogets klang, sådan som det fx kommer til udtryk i de indledende linjers gentagne brug af bogstaverne d og i.

Der er billeder, man husker, fordi de på samme tid er anskuelige og har et strøg af humor. Sådan er det med billedet af hundehvalpen i salmen "I dag er livet kommet til sig selv" (s. 59), hvor hun i salmens første strofe i sin glæde over livet udbryder: "jeg kan mærke Gud er god / jeg bliver som en hvalp han godt må lufte!" Eller den finurlige brug af ordet "spadsere" i den følgende strofe, hvor den gamle nabo egentlig ikke orker mere, men alligevel "har købt en splinterny spadseredragt / og den er hun jo nødt til at spadsere". Endnu et eksempel kunne være fra salmen "Du sender det nyeste solskin der lander" (s. 73), hvor Iben Krogsdal i strofe 4 peger på, at vi skal elske "på kryds og på tværs" - og på trods

og møder vi en, der er gået på spanden
er retningen klar: Vi skal gå efter manden!

Et interessant træk ved en salme som "At sprede det gode i verden" (s. 63) er, at den i et enkelt og let forståeligt sprog forsøger at sige, hvad kristendommen egentlig drejer sig om. De fire første strofer slutter med linjen: "vi kalder det kristendom", og i alle strofer handler det om næstekærlighed i hverdagsdragt. Tidligere tiders angst for gerningsretfærdighed møder vi ikke i Iben Krogsdals salmer. At det dog ikke ender i ren humanisme ses af salmens sidste strofe, hvor vi er nået til "en grænse / som ingen af os kan forcere". På det tidspunkt (og det siges ikke, om det er midt i livet eller ved livets slutning) kommer der "en mand uden ære / og åbner sin dør i det svære / han ved hvad det handler om /

han vinker og siger: Kom!" Der en vej og en dør, men vi kan ikke selv åbne døren.

Iben Krogsdal er ikke bange for at bruge usædvanlige gudsbilleder. I første strofe af salmen "Se, lysten til livet / står op over havet" (s. 65) beskriver hun, hvordan Gud er til stede midt i det hele, med ordene: "jeg tror det er Gud der / er ude med snøren". Her bruger hun ordet Gud, men ofte er salmerne først og fremmest direkte henvendelser til et du, som vi så hver især ud fra salmen og ud fra egne erfaringer må sætte ansigt på.

Afsnittet "Klagesalmer" (s. 77-93) består af otte salmer. Illustrationen til dette afsnit gentager motivet med den skrigende hjort; men nu er der også to ansigter. De dukker frem mellem brudstykker og kan minde om, at det er elskede personer, vi mister og savner. For i dette afsnit handler salmerne om tab og savn, men også om hvordan håbet bryder igennem. I salmen "Når den jeg har elsket er borte" (s. 85) skriger kærligheden sit savn ud og nægter at se i øjnene, at den elskede ikke er mere. Digterens kalden "forsvinder i intet", og derfor må hun i salmens tredje og sidste strofe henvende sig direkte til Gud og bede:

Så lov mig du findes i døden
så lov mig du åbner din favn
med himmelske, lysstærke arme
og siger min elskedes navn.

Håbet ligger i denne salme i, at ingen er glemt af Gud. Savnet forsvinder ikke. Kærligheden beder ikke om lindring for sig selv, men om trygheden ved at vide den elskede inden for Guds rækkevidde.

Den bedende har dog også selv brug for at mærke Guds indgriben, så livet igen kan åbne sig. Den følgende salme (s. 87) slutter således med denne strofe:

Hvad kan du gøre? Kun råbe til himlen!
Råbe til himlen og håbe han står
midt i din skæbne, din Gud, og at livet
åbner sig stille imens det forgår.

Klagesalmernes skildringer af, hvordan sorg og savn opleves, er formet i et billedrigt sprog, som den enkelte kan gå ind i og spejle sine egne erfaringer i. Men det sker under håbets fortegn, uden at håbet bliver for bastant eller triumferende. Ligesom solen igen og igen står op, "skal lysene blusse i alle de mørkeste dage / og give os håbet forgrædt og forvandlet tilbage" (s. 91, strofe 6).

Den sidste af klagesalmerne, "Når stemmer og fugle forstummer" (s. 93) åbner for et billede af det, der kommer bagefter. En dag skal vi stå "i den lysfyldte hal / hvor ordene ikke har adgang". Jeg tror ikke, at vægten ligger på, at det er et sted, hvor der er total stilhed, snarere drejer det sig om, at da må alle vore forsøg på forklaringer tie. For som det hedder i salmens sidste vers, så skal vi "gense hinanden og leve / af velkomst i stedet for svar". Det er tanken om mødet og ikke alle forklaringerne, der giver håb.

Bogens sidste afsnit, "Meditation: Livets cyklus" (s. 95-99), består af en enkelt meditation, der bærer titlen "Der er tid til at fødes og tid til at dø", og som er inspireret af Prædikeren i Det Gamle Testamente (Præd 3,1-8). Illustrationen til afsnittet består udelukkende af det luftfoto af en by, som vi tidligere har mødt. Og med Prædikeren i tankerne kan man se fotoet som et udtryk for, at det drejer sig om livet her "under solen"; men det er set fra oven.

De i alt 20 strofer udfolder Prædikerens ord, så de bliver nutidige og genkendelige, men meditationen er mere end en gendigtning. Iben Krogsdal fører læseren videre fra Prædikerens skeptiske univers ind i Det Nye Testamentes verden, hvor vi kan se frem til at "mødes i videre rum / katedraler af endeløs lykke". For der er blevet åbnet en vej. Og meditationen slutter:

Og jeg spørger: Hvem er han? Din lysende vej?
Og jeg gribes af gådefuld glæde
der er tid til at fødes og tid til at dø
men for himlen er alle ting spæde.

Der er ikke blot en vej at se frem til; men også et håb om, at i det himmelske perspektiv er det altsammen spædt, og dermed åbnes der for en ny begyndelse.

Allersidst i bogen (s. 108-109) findes den korsats, som Helene Blum har lavet til salmen "Opstandelsen er lige her" (s. 42-43).

Iben Krogsdal nævnte selv, at salmerne er "skrevet på den søgen, uro og uafgjorthed, der på godt og ondt er blevet mange moderne menneskers grundvilkår – også i forholdet til det eller den, vi kalder Gud." Og det er meget præcist formuleret. Men ligesom de gammeltestamentlige klagesalmer kun sjældent forbliver i klagen, men munder ud i en tak til Gud i tillid til, at klagen bliver hørt, sådan peger Iben Krogsdal trods de stærke skildringer af det moderne menneskes angst og rådvildhed videre frem. For håbet er der, selv om det er "forgrædt".

Iben Krogsdal har med sin salmesamling på overbevisende måde givet moderne mennesker et sprog at spejle sig i og gå i dialog med. Hun har formet sine tanker som salmer og dermed åbnet både for den direkte henvendelse til Gud selv og for, at vi i menigheden gennem fællessangen kan dele erfaringer med hinanden. Det er et sprog, som med sine mange originale billeder er åbent for tolkning - uden at være retningsløst.

Biografiske oplysninger
Iben Krogsdal er født i 1967. Hun er uddannet som billedkunstner på Det Jyske Kunstakademi (1995). Hun er desuden cand. phil. (1997) og ph.d. i religionsvidenskab (2009). I 2000 udgav hun novellesamlingen "Træfpunkter", og i 2010 debuterede hun som salmedigter med samlingen *Vi som er søgende*. Hun har desuden bidraget med ni salmer til *Lysets utålmodighed. Salmer til de gammeltestamentlige læsninger af tolv salmedigtere fra vor tid. Idé og redaktion Holger Lissner*, Unitas Forlag 2011.

Komponister
Bent Fabricius-Bjerre (4 melodier)
Helene Blum (1 korsats)
Hans Dammeyer (1 melodi)
Willy Egmose (2 melodier)
Pojken Flensborg (1 melodi)
Jesper Gottlieb (6 melodier)
Christian Hougaard-Jacobsen (1 melodi)
Lisbeth Eilrich Iversen (2 melodier)
Jens Johansen (1 melodi)
Maria Kynne (1 melodi)
Erling Lindgren (3 melodier)
Janne Mark (1 melodi)
Thomas Reil (4 melodier)
Erik Sommer (2 melodier)
Majbritte Ulrikkeholm (1 melodi)

KIRSTEN NIELSEN, professor. Ansat ved Det Teologiske Fakultet i Aarhus 1971-2009 i faget Gammel Testamente. Lic. Theol. 1976; Dr.theol. 1985. Æresdoktor ved Det Teologiske Menighetsfakultet i Oslo 2008. Ordineret 1989 og ansat som ulønnet hjælpepræst i Skejby og Lisbjerg. Har deltaget i oversættelsen af Det Gamle Testamente og har bl.a. forsket i de bibelske Gudsbilleder og deres genbrug i nyere danske salmer.

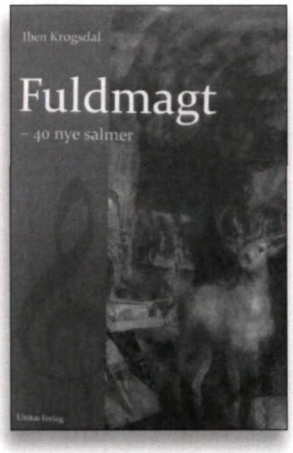

Anmeldelse

MELODISTOFFET TIL **IBEN KROGSDAL - "FULDMAGT"**

AF **MADS DJERNES**
mdj@km.dk

Lad det være sagt med det samme: det er godt at se så mange forskellige komponister repræsenteret i Iben Krogsdals nyeste salmeudgivelse, *Fuldmagt*. Det må være en af poetiske teksters store styrker at virke inspirerende på forskellige komponister – og en fordel for nye salmetekster, at de fra begyndelsen knyttes til forskellige tonesprog.

At skulle forholde sig til melodierne i denne samling er lidt specielt af den grund, at første halvdel af samlingen er tekster, der er skrevet med afsæt i ældre salmer fra DDS. At skrive med eksisterende tekster i bevidstheden er i sig selv en klassisk disciplin, som især Grundtvig har bedrevet over Kingos salmer – 'Jeg kender et land / O kristelighed' over 'Far verden, far vel' (som vi møder i nærværende udgivelse). Grundtvig kaldte dem 'efterklange' og vedkendte sig dermed inspirationen fra de ældre tekster, som han på den ene side beundrede og på den anden side syntes kunne trænge til en forbedring. Han skrev teksterne på samme versemål, hvilket medførte, at den nye salme kunne synges på samme melodi som den gamle.

Melodierne til afsnittet *Nye salmer ud fra gamle* er dermed givet i de tilfælde, hvor der kun findes én melodi i DDK til teksten. Hvor der er flere, er man nødsaget til at vælge, hvilken melodi man finder mest egnet. Det erfarede undertegnede og Krogsdal under et arrangement, hvor jeg havde valgt en lys og 'hurtig' melodi ('Nu velan, vær frisk til mode' – efter min mening den bedst kendte melodi). Krogsdal havde ikke sunget teksten før, men var ikke i tvivl om, at den ikke var den rigtige. Således kan den nye tekst skærpe sansen for den gamle melodis egnethed. De samme overvejelser kunne efter min opfattelse gøres med nogle af de andre tekster, især 'Du verden i skred' (som kan synges på 'Far verden, far vel') og 'Øjne, I var lykkelige (som kan synges på 'Herre, jeg har handlet ilde'). Idéen om bevidst at synge 'oven på' andre tekster – og derved lade den kendte tekst klinge under den nye som en palimpsest – er rigtig god. At Krogsdal efter eget udsagn har ladet sig inspirere af 'grundstemning, tema og melodi' i sine afdøde kollegers tekster, gør det oplagt at synge disse salmer dér, hvor man ellers ville have valgt deres ældre 'forlæg'.

Anden halvdel af samlingen ledsages af nykomponerede melodier. Nodesatsen er meget letlæselig – øverst en melodilinje med akkorder over, nederst et udskrevet akkompagnement og derimellem første strofes tekst. Ud over at der sine steder er indført vejrtrækningskommaer og forslag til stilmæssig udførelse, er der lidt utra-

ditionelt (og temmelig overflødigt) angivet metronomtal ved hver enkelt melodi.

Blandt de femten komponister, der har sat melodi til de 29 salmer, findes flere af nutidens mest rutinerede salmekomponister, der i øvrigt alle er repræsenterede i DDS og ikke behøver nærmere præsentation: Willy Egmose, Erling Lindgren, Erik Sommer og Hans Dammeyer. Universitetslektorerne Jesper Gottlieb (der har gjort sig bemærket med en række melodier til Simon Grotrians tekster) og Jens Johansen (der er mest kendt som rytmisk korleder) samt de rytmiske pianister Lisbeth Eilrich Iversen og Thomas Reil bor alle i Hjortshøj uden for Aarhus, hvor Iben Krogsdal også bor. En række yngre musikere, hvoraf flere er udøvende kirkemusikere, er repræsenteret: folkemusikeren Helene Blum, jazzpianisten Pojken Flensborg, efterskoleforstanderen Christian Hougaard-Jakobsen, sangerinderne Maria Kynne og Janne Mark (som desuden har skrevet melodier til egne salmetekster). Fra en lidt anden musikalsk sfære kommer sangskriveren Majbritte Ulrikkeholm, og endelig er udgivelsens nestor Bent Fabricius-Bjerre kendt gennem flere generationer som film- og teaterkomponist.

Interessant er det at se, hvorledes komponisterne har løst opgaven at sætte melodi til en salmetekst. Med den musikalske bredde og store variation i fortroligheden med det traditionelle salmemelodistof, der hersker blandt komponisterne, kan udgivelsen opfattes som et udtryk for salmemelodien anno 2013. Det første, der overrasker undertegnede er, hvor få egentlig rytmiske melodier (forstået snævert som melodier med lifts og rytmiske foredragsbetegnelser) man finder. Den rytmiske genre er repræsenteret i Egmoses to melodier (en stil, som vi finder i utallige af hans melodier) samt i en enkelt af Gottliebs. Iversen og Reil har et tydeligt ståsted inden for den rytmiske harmonik i deres melodier, som bedst er at karakterisere som stilfærdige ballader, opbyggede til fine helheder af meget enkle melodiske byggesten. Også Janne Mark og Jesper Gottlieb dyrker i deres melodier den solistisk prægede ballade, der dog ved gentagelser og sekvenseringer forenkles, så indlæringen ikke forekommer vanskelig. Størstedelen af samlingens melodier er skrevet i visegenren. Det er en meget bred betegnelse, som dækker over en traditionel melodik og harmonik, der synes at have rod i de idealer for dansk fællessang, der har manifesteret sig gennem det tyvende århundrede. Erling Lindgren er en af de fremmeste repræsentanter for den genre, og hans første melodi i samlingen, "Du er skabt som en del af de levendes flod", synes at være inspireret af strømmenes bølgende bevægelse, som genfindes i de senere strofer. Faktisk har størstedelen af hæftets komponister skrevet mindst en melodi i denne enkle visestil; som regel er denne stilart stilfærdig og lader teksten stå tydeligt frem – og så har mange af dem det 'skin af det velkendte' (Schein des Bekannten), som Schultz for mere end 200 år siden angav som idealet for en melodi til fællessang. Den af komponisterne, som skriver mest traditionelt, er – ikke helt selvfølgeligt – Bent Fabricius-Bjerre, som i sine fire melodier er tættest på koralstilen. En af hans melodier, "Så skyfri i brystet", kan næsten karakteriseres som en romance i 6/8-takt med treklangsmotivik og store spring. Som noget lidt usædvanligt er der til en af teksterne, "Opstandelsen er lige her", også medtaget en ligestemmig korsats af Helene Blum, som har en helt anden og mere indadvendt karakter end Jesper Gottliebs melodi til påskesalmen.

Samtlige melodier i *Fuldmagt* er præget af at være gennemarbejdede kompositioner. De er afbalancerede i deres forløb, hvorfor de ikke er vanskelige hverken at indlære eller at udføre. Klaversatsen varierer i sværhedsgrad, men er som oftest let at spille (hvilket er en fordel, eftersom man som kirkemusiker som regel vil være den eneste, der står for indøvelse af melodierne). Efter min mening står melodiernes enkelhed i et fint forhold til Krogsdals ukunstlede tekster, samtidig med at deres forskellighed virker opmuntrende på den, som sætter sig for at lære alle salmerne.

MADS DJERNES er cand. musicae. i kirkemusik fra Det jyske Musikkonservatorium samt stud. theol. Han har

virket som organist ved forskellige kirker siden 1996 og
været ansat ved Løgumkloster Kirkemusikskole.
Nu er han organist ved Thorsager, Bregnet og Feldballe
Kirker samt timelærer i hymnologi, kirkemusik og mes-
sesang ved Pastoralseminariet i Aarhus.

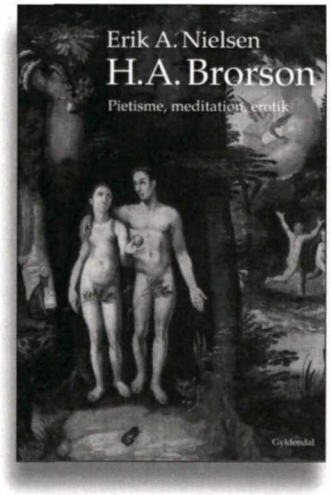

Anmeldelse

ERIK A. NIELSEN: *H. A. BRORSON* Pietisme, meditation og erotik

496 s., ill., indb., 399,95 DKK, Gyldendal.

AF **CARSTEN BACH-NIELSEN**
cbn@teol.au.dk

I 2013 udkom tredje del af Erik A. Nielsens store pakke, *Billed-sprog*, nemlig bogen om Brorson – eller snarere dele af Brorson. *Kristendommens retorik*, der var første bind, satte rammerne for, hvad forfatteren mente, var relevant at undersøge hos Kingo og Brorson. Derfor refereres der da også flittigt til dette første bind, mens Erik A. Nielsen i overvejende grad synes at benytte den store fremstilling af Kingo som modsætning til Brorson. Det kan der være en vis mening i. Endelig refereres der frem til det endnu uudgivne leksikon, der skal afslutte værket som det fjerde bind. Det virker dog lidt underligt. Man tænker, om det ikke havde været bedre at arbejde med hele det store værk, få det til at hænge godt sammen og så udgive det hele på én gang? Jeg er i hvert fald ikke ganske tilfreds med henvisninger til ikke udkomne bøger.

Bogen om H.A. Brorson har som undertitel: *Pietisme, meditation, erotik*. Altså tre temakredse, som forfatteren vil belyse. Dog skal læseren gennem de velkendte afgrænsninger og fjendebilleder, der vil få netop Erik A. Nielsens værk og fortolkning til at fremstå som den ene sande og gyldige. Ingen har hidtil forstået noget som helst af Brorson. Hverken teologer eller litterater. Det er en let måde at skaffe sig fjender på: som litterat at gå ind blandt teologer, for derpå at vende sig mod begge fags udøvere og vrængende sige: "I forstår intet"! Det er dog en vandring, Erik A. Nielsen påtager sig, dels fordi den er lidelsesfuld, dels er en vej til indsigt. Forfatteren er vejleder i salmernes hemmelige verden, er et lys på den vej, hvor uindviede let snubler og ødelægger – Fools rush in where angels fear to tread.

Man kan med det samme konstatere, at vi her begiver os ind i en esoterisk forståelse af pietismen og specifikt Brorsonsalmernes hemmeligheder. Meditation og erotik er ledeordene. Ganske vist er en del af Nielsens metode en ikonografisk metode, der imidlertid først vil blive udviklet i det kommende fjerde bind. Ikonografi er læren om billeders betydningsindhold. Ifølge klassisk ikonografi og ikonologi omfatter denne også undersøgelse af, hvad der ubevidst var til stede hos den, der på et givent tidspunkt skabte et billede. Det er her, Panofsky med Ernst Cassirer gør brug af termen *Weltanschauung*. Med dette in mente, giver det god mening, at afsøge billeddannelserne hos Brorson. Imidlertid skrider Erik A. Nielsen ofte i retning af det epistemologiske, betydningsforskydninger og betydningshistorie. Dermed kommer han hyppigt den gale vej til Brorson, ikke fra receptionen, men fra moderne betydninger af noget, der slet ikke havde den samme betydning på Brorsons tid. Det er og bliver min hovedanke mod bogen og projektet:

at Nielsen vilkårligt eller ud fra egne erkendelsesinteresser skaber kæder fra nutiden og fra fortolkerens eget sind og egen psyke tilbage til Brorson, der så at sige med sit værk skal velsigne noget moderne esoterisk og psykologisk øregas.

Til de vigtige bestemmelser i indledningen hører det, at Brorsons salmer overalt må kompletteres ved at læses i deres rette kontekst, nemlig den bibelske. Nu er det så blot sådan, at Brorson ofte skjuler sine spor, eller at Erik A. Nielsen ganske simpelt rammer uden for skiven i flere af sine forsøg på at finde den bibelske paralleltekst. Princippet er dog godt, for der er læst meget Brorson ud fra andre og mere skumle (læs: ukristelige) principper. Ganske vist kom hverken Hans Brix eller Vilhelm Andersen i fængsel for at læse og tolke Brorson, som de gjorde. Men det ateniensiske råd, der dømte en mand for at forføre ungdommen, er værd at erindre. Vi skal altså i første omgang tilbage til Bibelen, om end nok ikke helt på knæ for den Hellige Skrift. Herfra skal vi lære at forstå, at bibel og kristendom lever i en stadig vekselvirkning. Bibelen er ikke nok. Det er i mødet mellem pietismens kristendomsforståelse, dens hemmeligheder, og det bibelske univers, at noget nyt skal fremstå. Nielsen er ikke biblicist, men står vagt om "det sande" med Bibelen som regel, hvormed han i forbløffende grad minder om de hallensiske statspietister, der både ville frihed og bundethed.

Erik A. Nielsen er ikke kirkehistoriker, og han vil heller ikke være det. Derfor er hans beskrivelse af pietismen mildt sagt uklar. Den er en fænomenologisk indføring i bærende tanker og temaer i pietismen og oplysningen (Johannes Ewald er jo sådan set pietist i anden potens). Ind heri er flettet metodiske og videnskabsteoretiske overvejelser. På side 58 leveres en redegørelse for den metode, der en indeholdt i de pietistiske tekster. Man forlader det "naive" for med salmeteksten at lade sig løfte fra det parafraserende til det allegoriske i udlægningen. Brorsons Rare Klenodie er ikke en pro tempore kirkesalmebog, men beror på en dogmatisk-psykologisk frelsesorden. Den heraf (af hvad?) følgende sjælelige (psykologiske?) instruktion og vejledning antager i adskillige af salmerne karakter af metodisk leddelte meditationsforløb, vejledt af en bydende og erfaren overjeg-stemme.

Brorsons salmer er altså en art meditations- eller meditationspraksistekster, hvis nærmere brug og karakteristika udfoldes i afsnittet om religiøs individuation. Her er det direkte irriterende, at Nielsen ikke toner et rent jungiansk flag, men leder læseren ind i en forståelse og læsestrategi, der ikke er evident. Hvad er nemlig her tekst og hvad er psykologi? Er det vitterlig teksten eller er det snarere tekstens skjulte eller åbenbare betydning, der leder læseren? Er det noget tekstinternt eller -eksternt, der her er på spil? Hensigten med *Troens rare Klenodie* er at lade en moderne, hel og nuanceret person blive til. Samlingen er disciplinerende, men hvad vinder vi så derved? Side 86 lyder det, at jo mere vi tager afsked med den "almindelige", åndeligt ukvalificerede verden, des dybere får vi adgang til sjælens skjulte ressourcer, des mere vidunderlige sødmetilstande erfarer man, og des højere syner åbner der sig for ens indre sans. Salmerne vil lære læseren at tage afsked med verden, således at denne ikke længer lever i den trivielle sansesverden, men som en skattejæger kan finde troens Aladdinhule. Huler er så mange slags, og vi møder her Erik A. Nielsens ofte tangerede billede af moderskødet som den hule, hvorfra vi atter åndeligt skal fødes som sandt seende – dybere og især højere end verdens børn. Dette stykke platonske erostænkning er ret forbløffende. Der er kun én vej frem: helligteksten, hvori man må fordybe sig, hvis gåder, man må udgrunde. Salmeteksterne er krypterede kodetekster. Det gælder om at finde koden gennem flittig brug. Hvad man her oplever, er sproglige henvisninger om himmelske kys og favntag, pantebreve, man selv må indløse for at sande deres virkelighed (sic!).

Afskeden med verden, nu vi er ved den, er ikke døden. Gud fri os vel. I det fremadrettede, psykologisk-vitalistiske projekt, som Erik A. Nielsen går ind i, er døden ikke ønsket. Den skrives ret konsekvent ud, for i gudbilledligheden går der en lige vej fra dette liv til evighedslivet. Derfor stryges der også lige en linje i Klenodiets nr. 159, hvor også den syngendes støv fra graven priser Gud.

Man spørger vel nu, om dette er videnskab. Det ville det det nok være, hvis man havde underkastet sit korpus en videnskabelig analyse, men det er esoterisk videnskab, når der kræves særlige åndelige erfaringer, for overhovedet at betræde den grund, teksterne udgør. Gennem hele sin disputats kredser Steffen Arndal om begrebet fromhedspsykologi - uden nogensinde at kunne sige, hvad begrebet dækker over. Det er skuffende på en anden måde, fordi Arndal ikke finder en frugtbar vej til en syntese gennem en brug af det. Nu var Arndals anliggende i grunden et filologisk. Det er Nielsens ikke. Han burde være klarere i forhold til psykologi som videnskab og fortolkningsmetode.

Hos Erik A. Nielsen vender perspektivet indad fra teksten og dens yderside. Og dog er Nielsen hele tiden selv til stede ved siden af læseren som tekstudlægningens røgter. Ingen uautoriserede digressioner, tak. Teksterne må nok være livlige, men ikke uregerlige som atomer i oprør. Hvad ville de ikke kunne forårsage, hvis de blev sluppet fri? Man kan sige, at Erik A. Nielsen er en god gammeldags søndagsskolelærer, der skal tugte, for at det kan blive godt for de små. De vil sidenhen sande, at det var givtigt at blive retledt. Herefter går det fra side 95 og 300 sider videre gennem *Troens rare Klenodie*, behandlet fremadskridende gennem værkets dele, dog afbrudt af fænomenologiske afsnit som "Symbolets forvandlinger", "Meditation" og "Eros". Alt under anvendelse af metoder, der vælges undervejs. Der er ingen som helst metodisk konsistens i gennemgangene. Til gengæld er bogen et overflødighedshorn af associationer og tanker. Frugtbare ansatser og fint fremanalyserede pointer. Man får øjnene spærret op og man sættes selv på prøve. Man opdager nye ordbetydninger, erkender Brorsons brug af særlige billeder og metaforer, der først nu samles og gennemlyses. Nielsen benytter sig løbende af emblematikken, der bliver langt mere end illustration, men et helt ekstra lag i fortolkningen.

Det kræver en vis fortrolighed med Bibelen at fortolke Brorson. At det ikke altid går helt så godt for Erik A. Nielsen, viser hans analyse af "Nu vel an! Et frejdigt mood!", der er en salme, som knytter sig til Jesu omskærelse. Ganske vist anføres Kol 2,11-12, men billedsproget omkring hjertes omskærelse og dennes betydning i dette skriftsted kommer slet ikke i sving. I stedet kommes der vidt omkring andre steder. "Mit hjerte altid vanker" er en julemeditation, der nok ikke kun handler om den himmelske skat, men også den jordiske. Men da referencen til Luk 12,34 helt overses, giver strofen: "Der er min længsel hjemme, der har min troe sin skat" ikke megen mening. Dette sted er klassisk i reformationens flyveblade, hvor pengekassen i egentlig forstand problematiseres. Hos Brorson bliver pengekassen simpelt hen til krybben! Begrebet stilhed går det helt galt med, fordi Nielsen som hidsig tekstlæser bider sig fast i den forkerte linje i salmen "Min nok beklemte aand!". At fjenden kan gå forbi, hvis man holder sin kæft - og vel at mærke koncentrerer sig om det - er uimodsigeligt. Hvis man selv højlydt pruster og stønner i sorg og elendighed, kan man ikke høre den sagte lyd. Det er vel også tydeligt. Men at hive en hel lang historie om Elias frem til det brug er ikke bare overkill; det er at benytte et sted, der slet ikke er relevant. Salmerne 37 og 62 ville have givet Nielsen det fornødne.

Opfindsomheden er stor, når Nielsen i første strofe af "Saa kom, o Jesu, stærke heldt" ud af det blå får indført David og Goliath. Resten af tolkningen er forfejlet, fordi Nielsen ikke kan forbinde noget med Jesusnavnet, og hvordan det som et indsegl trykkes mod den troendes hjerte. Nielsen ser salmens billeder som udtryk for et stykke åndelig alkymi. Måske ved bevidst at overse at her er tale om *sammenligninger* - ikke beskrivelser af en kemisk virkelighed. En af mine lærere, hvis navn her skal forblive skjult for verden, glimrede med udtryk som "svigtende metaforkontrol". Det er der meget af i denne bog.

Erik A. Nielsen har et problem med mystik. Det er ganske åbenbart, at en række af de pietistiske salmedigtere, Brorson oversatte, var mystikere. Det er også udtømmende påvist, hvorledes de mystiske temaer hos disse afstrejfes i Brorsons oversættelser. Nielsen freder dog Gottfried Arnold, fordi han er finere end de andre mystikere, nemlig sofiamystiker, hvilket indebærer en forholden sig

til eros. Renser man nu Brorson for mystisk indflydelse – altså lige med undtagelse af Arnold – må Brorson altså blive en meditativ digter – der ikke er bundet af mystikkens eksklusive erfaringer. Meditere kan enhver jo.

Samtidens mystikere havde et særligt syn på sansningen, idet de apellerede til indre sanser, indre sansning. Det synes magtpåliggende for Nielsen at lægge afstand mellem Brorson og sansningen. På den ene side må Brorson ikke være præget af en sansning af den ydre verden, naturen. På den anden side må han helst ikke benytte sig af mystikerens sansning. Derfor er der så godt som ingen sansning tilbage i Nielsens læsninger. Alt placeres på meditationen og bibellæsningen, der ikke i den forstand er sanselig.

Nu er der imidlertid det med sprog, at det kan appellere til sanserne. Det ved vi fra nyere digtning som Tom Kristensens og Johannes V. Jensens, men også fra den moderne og eksperimentende digtning i 1700-tallet. Hvad kan sprog og tekst skabe af forbløffende billeder – der ikke nødvendigvis har med Gud og det esoteriske at gøre? Hvad er sproget som konkret materiale? Hvor bliver, lyd, rytme, rim, farve, sangbarhed og hele det sprogligt-litterære egentlig af hos Nielsen. Det er væk: Borte, mine damer! Borte, mine Herrer! Borte!

Sidst i bogen forlader Nielsen Klenodiet, der er en mysteriekomposition, for at foretage en kort gennemgang af *Svanesang*, der som bekendt er et festfyrværkeri af genrer og teksttyper. Helt uregerlig og ukontrollabel, fordi vi end ikke ved noget om sangenes brug og genesis. Her må metodisten og skolemesteren Nielsen give op. Dog fremfører Nielsen her atter sin udmærkede men noget smalle tolkning af "Her vil ties".

Bogen er en kraftanstrengelse, respektindgydende og fremragende læsning for den, der vil vide noget om, hvorledes kristendommen kan tolkes anno 2013. Bogen handler også om Brorson, men denne fungerer langt hen som afsæt. Det er en apologetisk bog. Kristendommen er en god ting. Alle bør have den. Men ikke i den form, onde mennesker har givet den engang i 1800-tallet – eller måske mere specifikt efter 1922. Kristendommen skal være varm, blød og dyb, den skal løfte den svage fra det lave til det høje. Den skal gennemreflekteres med hjertet, som programmet lyder i *Kirkens mund og mæle*. En sådan kristendom står Brorson for. Ikke pietismen som sådan, for den kan jo intet i sig selv. Pietister vil vi ikke være, men derimod sandt seende individer. Det kan vi lære af Brorson, der her alene fremdrages som digter, ikke som oversætter. Det ville nemlig gøre ham til noget andet og lavere. Og det er gjort i en hel disputats for 25 år siden. I virkeligheden er det måske en slags personlighedsdyrkelse, eller genidyrkelse a la Vilhelm Andersen – eller snarere Aage Henriksen – der stikker hovedet frem her. Ned med teksten, op med individet. Det læsende individ skal forstås som det, der bøjer sig mod teksten, for at den kan løfte sin indviede læser fra dennes myrefodsti til det høje på ørnens vinger. Tekst er alt for alvorlig en ting til at blive divertissement. Det er *serious buisness*.

Dette er sagt, fordi der er en tendens til at rykke Brorson ud af digtningens almene rum. Som en Prometheus vil Nielsen rane Brorson og give ham til dem, der skal være og blive kristne. Brorson har kun et lille forfatterskab ud over salmerne. Kingo og Ewald har mægtige forfatterskaber, der ligger ud over deres salme- og odedigtning. Ewald har ligefrem et liv, som han selv har digtet. Derfor kan man ikke stjæle dem fra litteraterne og nykritikerne, relativisterne, de postmoderne og dyrkerne af den absolutte kunst. Lad blot Sonne, Zeruneith, Mortensen, Sørensen og den slags drive deres spil – min Brorson jeg aldrig vil miste. Den kristne og esoteriske omklamring gør imidlertid Brorson utilnærmelig; så snarere end at lukke op, lukker Nielsen bogen i – indtil den *rette* fortolker i alvor og med ærefrygt løfter bogen … åbner den … og indvier den sandhedshungrende skare i pietismens og kristendommens mysterier.

CARSTEN BACH-NIELSEN er kirkehistoriker. Foruden at have skrevet Kirkens historie I-II er han en fremtrædende forsker inden for pietisme, Brorson og tidens emblematik.

Anmeldelse

LARS ECKERDAL: *NÄR FIKONTRÄDET SKJUTER BLAD ...*

Några sånger under tiden

Bibliotheca Theologiae practicae 92, Artos & Norma bokförlag, 2013, 230 sidor

AV **BIRGITTA SARELIN**
birgitta.sarelin@abo.fi

Professor och biskop emeritus Lars Eckerdal har i sin bok *När fikonträdet skjuter blad... Några sånger under tiden* fortsatt på den linje som han senast var inne på genom boken *Den signade dag. En sång – tre studier*, anmäld i Hymnologi 3–4, 2012. Den nya bokens titel kommenterar han i förordet. Titeln alluderar på en psalm som såväl i den norska som den svenska – och den finlandssvenska [min anmärkning] – psalmboken hör till adventstiden. Psalmens bildspråk är hämtat från Höga Visans poesi om tiden "när fikonträdet skjuter blad" som tecken på att sommaren står för dörren. Det behövs enligt Eckerdal "några sånger under tiden" medan den kristna församlingen väntar på den eviga sommaren, fulländningen av kärleken mellan Kristus och hans brud kyrkan.

När fikonträdet skjuter blad... handlar om vad som har hänt med några psalmer – kyrkovisor – "under tiden". Eckerdal visar hur de psalmer som bevaras vanligtvis förändras, genom att de bearbetas både språkligt och melodiskt för att passa in i nya tiders och kyrkliga kontexters ideal. Men det händer också någon enstaka gång att en psalm av olika skäl traderas oförändrad. När det händer kan det medföra att en ny psalm uppstår vid sidan av den gamla, som den mer eller mindre bygger på. Det kan till och med vara fråga om att en kontrafakt skapas. Den som studerar tradering av psalmer märker hur strävanden efter såväl kontinuitet som förnyelse framträder. Det finns ett antal böcker om psalmer som speglar detta i sina titlar. Jag är själv skyldig till en sådan boktitel (*Behålla och förnya. Den finlandssvenska psalmboksrevisionen 1975–1986*, Åbo 1998).

Fem psalmer är föremål för Eckerdals forskningsintresse i fyra fristående artiklar: en Lutherpsalm, en kommunionsång med medeltida rötter, två fastetidspsalmer från 1900-talet och en påsksång från 500-talet. Den nyaste psalmen i framställningen är från 1986, men även den psalmens text och melodi har så många olika rottrådar ända ner till tidig europeisk medeltid att Eckerdal ser det som "en given uppgift att reda ut härvan" (s. 113). Det här citatet kunde egentligen vara hela bokens programförklaring. Eckerdal går nämligen mycket grundligt tillväga när han tecknar de sammanhang där psalmerna har blivit till, där de många gånger har omformats och där de har använts genom tiderna. Framställningen framskrider diakront inom varje artikel. Eckerdal har ansett det vara självklart att behandla både texter och melodier, eftersom en psalm består av både text och ton. Därför ingår också notbilder, gjorda av Johan-Magnus Sjöberg. De konkretiserar hur

melodierna har sett ut genom tiden. Den vetenskapliga apparaten är mycket gedigen och innehåller en järnranson fakta för den som vill forska vidare i psalmerna. Litteraturförteckningen är också mycket innehållsrik. Någon enstaka finsk koralhandskrift som nämns i notapparaten har dock inte kommit med i förteckningen, jag saknar exempelvis Loim(ijoki). Eckerdal har varit mån om att i sina texter översätta främmande ord och uttryck samt facktermer, vilket är mycket upplysande för den som inte är så bevandrad i exempelvis latin eller musikaliska termer. Boken avslutas med en engelskspråkig sammanfattning och ett personregister. Det finns tyvärr ingen möjlighet att i en kort anmälan göra Eckerdals detaljspäckade och argumenterande texter rättvisa. Min presentation tenderar att bli endast något enstaka plock av detaljer som jag speciellt har fäst mig vid.

Den första psalmen som analyseras på drygt 40 sidor är Martin Luthers *Ein feste Burg*.[1] Med utgångspunkt både i Psaltaren 46 och i Luthers kyrkovisa undersöker Eckerdal vilka svenska tolkningar kyrkovisan har fått under tiden 1536–1986, däribland J.O. Wallins version av Lutherpsalmen och Olov Hartmans version *Vårt fäste i all nöd är Gud*. I sin sammanfattning påpekar Eckerdal att han efter sin genomgång av Lutherpsalmens svenska översättningar har en annan uppfattning om Wallins och Hartmans förhållande till Luthers text än vad 1969 års psalmkommitté hade. Psalmkommitten ansåg enligt Eckerdal att Wallin översatte Luthers psalm, medan Hartman använde Luthers psalm som utgångspunkt för sin egen text. Eckerdal menar att både Wallin och Hartman utgick från Luthers text med liknande metod, men slutresultatet blev att Wallins text blev en teologisk omtolkning av originalet, som i grunden är en tröstepsalm. Detta kunde, menar Eckerdal, göra det befogat att i kommande författaruppgifter för Wallins psalm anteckna "efter M. Luther". Hartmans metaforer är visserligen inte desamma som Luthers, men Hartman har enligt Eckerdal åstadkommit "en innehållsligt flerskiktad text som inte kommer Luthers efter i dramatiskt förlopp" (s. 47). Eckerdal menar att den utslätade melodiformen mycket väl skulle kunna överges för Hartmantextens del till förmån för den rytmiskt livfulla originalformen "för att vinna en större samstämmighet mellan text och ton" (s. 48).

En annan sak är sedan om denna Lutherpsalm, oberoende av vilken text och melodiform den begåvas med, har framtiden för sig. Eckerdal menar att psalmen kommit att bli icke-liturgiskt allmängods både som nationell identitetsmarkör och som ett element i svensk civilreligion. Detta stämmer också för Finlands del. Ett exempel på det är hur psalmen används när Åbo (Suomen Turku) enligt medeltida tradition kungör julfreden på finska och svenska på julaftonen klockan 12. Evenemanget, som försiggår utomhus i Åbo domkyrkas omedelbara närhet, samlar folk i tusental oberoende av väder och vind. Det sänds sedan många år i radio och television och kan numera också ses i hela världen över webben. Om man kan lita på de uppgifter som finns på Åbo stads officiella hemsidor om julfredens musiktradition började Lutherpsalmen sjungas som ett fast sånginslag julen 1903.[2] Eckerdal förmodar att psalmens funktion i den svenska traditionen avklingar i takt med att traditionsbärarna avlider. Det återstår att se hur det går i Finland, där psalmen är känd också för yngre generationer – framför allt genom kungörandet av julfreden.

Gott sei gelobet und gebenedeiet / Gud wari Loffuat och högeliga prijsat är den andra psalmen Eckerdal behandlar i sin bok (s. 53–84).[3] Genom denna psalm exemplifierar han hur kommunionsången har utformats i Svenska kyrkan. Officiella anvisningar pekar på att reformationstida nattvardssång vid mitten av 1500-talet kunde ske enligt nedärvda mönster både på latin och på folkspråket. Förlagan till *Gott sei gelobet* var knuten till Kristi lekamens fest, vars officiella liturgi var utarbetad av Thomas av Aquino. I denna liturgi fanns hans sekvens *Lauda Sion salvatorem* [Besjung frälsaren, Sion], som i sin tur gav upphov till en parleis, två hopkopplade fyrradingar som slutade med böneropet *Kyrieleis*. Luther lade till ett par verser med samma uppbyggnad. Psalmen sjöngs till den melodi som redan var känd. Med nattvardspsalmen som exempel visar

Eckerdal hur den liturgiska utvecklingen i det svenska riket ledde till att det som i början (kyrkoordningen 1571) var en nödlösning i brist på nattvardsgäster, nämligen att fira huvudgudstjänsten utan nattvard, blev normalordning, så att ännu 1942 års handbok hade "ett eget ritual med den originella men för förhållandena träffande titeln 'Högmässa utan nattvard'" (s. 71). Den genomgripande textliga och melodiska (rytmiskt utjämnade) omformning av psalmen som skedde i den wallinska psalmboken 1819 ledde till att psalmen nästan helt slutade användas vid de nattvardsgudstjänster som ändå firades. Den utmönstrades följdriktigt vid revisionen på 1930-talet för att återkomma i 1986 års psalmbok, nu i Anders Frostensons översättning, som enligt Eckerdal ansluter sig närmare Luthers text än den äldsta svenska versionen. Att psalmen återkom har att göra med det liturgiskt-musikaliska reformarbete som startade med full kraft under andra halvan av 1900-talet. Melodin var utgångspunkten då nattvardspsalmen uppmärksammades och restaurerades.

Eckerdal undrar om denna sakramentsfromhetens kyrkovisa på grund av sina kvaliteter möjligen kan uppleva en renässans genom den eukaristiska väckelse som under senare år har flammat upp i Svenska kyrkan, även om dess text- och tonspråk inte hör till det numera riktigt vanliga. Samma fråga förmodar jag kan ställas i Finland, där psalmen utan avbrott har ingått i psalmboken och enligt Erkki Tuppurainen hör till de äldsta psalmerna som har översatts till finska. Den nämndes som nattvardspsalm redan i biskop Paul Juustens mässa 1575.[4] Jag har funnit att psalmen i utgåvan 1886 hade till och med två melodiformer, en utjämnad och en rytmiskt något livfullare. Den svenska texten utsattes i Finland (FiSvPsb 1886 nr 141) aldrig för en sådan genomgripande förändring som den utsattes för i den wallinska psalmboken. *Kyrieleis* översattes dock till folkspråket år 1886. Vilka melodiformer som texten sjungits till enligt gamla koralhandskrifter som exempelvis Loimijoki och Kangasala kan studeras med hjälp av Sibelius-Akademins databas *Gamla psalmmelodier från Finland*.[5]

Det tredje kapitlet i Eckerdals bok (s. 85–135) är ägnat åt de svenska fastetidspsalmerna *Se, vi går upp till Jerusalem* och *Du som i alltets mitt har ställt*. Eckerdal kallar dem portalpsalmer främst därför att de inleder avdelningen "Fastan" i SvPsb 1986 (nr 135 i den ekumeniska psalmboksdelen resp. 438 i Svenska kyrkans del). Författare till Jerusalempsalmen är Paul Nilsson (1866–1951). Psalmen finns numera i psalmböckerna i alla nordiska länders lutherska kyrkor utom i Islands. Färöarna är visserligen ett självstyrt område under Danmark, men också den färiska psalmboken (2005) saknar psalmen vad jag kan märka.

Den första tryckta versionen av Nilssons psalm (1898) hade fjorton verser. År 1906 hade den omarbetats och kortats ner till fyra verser i Edvard Evers tilläggsförslag till SvPsb 1819. Omgestaltningen skulle fortgå genom olika versioner ända till hösten 1936. Texten med sitt väg- och vandringsmotiv stämmer väl med temat för fastlagssöndagen enligt Svenska kyrkans handbok: "Guds kärleks väg" (1942) och "Kärlekens väg" (1983, 2002). Men texten bryter också enligt Eckerdal mark för de "uppbrotts- och pilgrimsmotiv", som blev allt tydligare under 1900-talet. Under vandringen har vandraren tid att "skåda", ett bibliskt uttryck för "betraktande både i konkret och överförd mening, ett inre skådande". Traditionen med skådandets psalmer under passionstidens Golgatameditation har rötter i medeltiden och odlades bl.a. av Haqvin Spegel. Det nya med Paul Nilssons psalm var att han övergav den detaljerade uppräkningen av fysiska plågor och övergivenhet med resultatet att texten blir mycket enklare. Vers för vers träder olika dimensioner i vandringsmotivet "Se, vi går upp till Jerusalem" fram. Melodisättningen är ett kapitel för sig. Eckerdal visar med notexempel hur utvecklingen gick när Nilssons "folkvisetext" till sist fick en gammal nordisk folkvisemelodi som kunde återanvändas genom att den tidigare texten *På tigh, o Herre käre* utmönstrades.

Eftersom Nilssons Jerusalempsalm är vida spridd i de nordiska länderna har Eckerdal också ett avsnitt om psalmens öden i de

övriga nordiska folkkyrkorna. Speciellt intressant från min horisont är hans behandling av melodin *På tigh, o Herre käre* i den finskspråkiga traditionen. Beträffande begreppet portalpsalm och dess applicering på finländska förhållanden har jag dock en kommentar. Eckerdal noterar (s. 105) att Jerusalempsalmen infördes i det finlandssvenska förslaget 1942, men att den där inte var portalpsalm, utan kom först efter psalmer av de inhemska skalderna Runeberg, Topelius och Lönnrot. Vilken logik som fanns bakom psalmernas ordningsföljd 1886 och 1938/1943 undandrar sig min bedömning, men ordningen år 1986 är i regel kronologisk. Psalmerna är uppställda efter textens tillkomstår från den äldsta till den yngsta. Undantagna från denna regel är "Människans åldrar", som går från barnpsalmer över ungdomspsalmer till psalmer för åldringar och "Morgon och afton", där morgonpsalmerna kommer först i kronologisk ordning och aftonpsalmerna därefter, också de i kronologisk ordning. Psalmerna inom "Årets tider" är kronologiskt uppställda årstidsvis med början från vårpsalmerna. Begreppet portalpsalm torde i allmänhet inte ha någon relevans i de finländska psalmböckerna, utom just för Jerusalempsalmen, som i båda psalmböckerna från 1986 de facto står som portalpsalm i avdelningen "Fastetiden"! Efter portalpsalmen övergår uppställningen igen till den kronologiska.

Även Eckerdals genomgång av norsk och dansk upptagning av Jerusalempsalmen och dess melodi är intressant. Hur pass troget psalmen har översatts till de närliggande språken danska och norska gås detaljerat igenom. Nilssons psalm lär på kort tid ha blivit lika omistlig som *Stilla natt* i Den norske kirke, inte minst på grund av melodin, som finns i fem olika varianter till texter från olika tider.

Den yngsta psalmen som behandlas i Eckerdals bok är fastetidspsalmen *Du som i alltets mitt*. Den framlades 1981 av den produktive prästen och psalmdiktaren Anders Frostenson, och den är till skillnad från Nilssons psalm än så länge införd bara i Svenska kyrkans psalmbok 1986. Som tillkomstår anges 1968, men Eckerdal kan visa att både texten och melodin har rottrådar som går mycket längre tillbaka i tiden än så. Texten härleds rentav till tidig europeisk medeltid. Melodin är yngre, men dess rottrådar går ändå ner till svensk stormaktstid och tysk reformationstid. När Eckerdal reder ut denna sång är det fascinerande att följa med. Psalmen är en "öppen" psalm i den meningen att det vid första anblicken står öppet vem som tilltalas med det första ordet "Du". Formuleringarna aktualiserar försoningens hemlighet på nytestamentligt vis; mysteriet "i förfluten tid är närvarande för alltid, all tid, därför att det utgör hela tillvarons centrum. 'Du' är därför 'Gud i Kristus' ..." (s. 129). Eckerdal menar att psalmen är uppbyggd av element från tre medeltida fastehymner.

Psalmen om alltets mitt har hittills inte upptagits i de andra nordiska ländernas folkkyrkor. Eckerdal förmodar att "en viktig förklaring" för Finlands del kan vara att psalmen "offentliggjordes alltför sent för att hinna bli indragen i förberedelsearbetet i Finland" (s. 134). Detta antagande torde dock inte stämma. Psalmbokskommittéerna i Finland hade tillgång till det material som kom ut i Sverige. Frostensons psalm var publicerad redan i *Psalmer och visor 82* nr 787 och kunde gott ha hunnit med i det svenskspråkiga kommittéförslaget som kom ut hösten 1983 och i det finskspråkiga som kom ut våren 1984. En andra gång skulle psalmen ha haft chansen att komma in i de finländska psalmböckerna när slutbetänkandet från 1969 års psalmkommitté publicerades (SOU [Statens offentliga utredningar] 1985:16 nr 445). Det betänkandet luslästes åtminstone av svenska sektionen i kyrkomötets psalmboksutskott där jag var sekreterare, och resultatet av lusläsningen var att flera psalmer infördes från SOU 1985, bland dem Britt G. Hallqvists översättning av *Wachet auf – Väktarns rop i natten skallar*. Frostensons psalm om alltets mitt hörde inte till de psalmer som svenska sektionen fastnade för – och en orsak var kanske den att många andra Frostensontexter redan hade införts i den finlandssvenska psalmboken, så många att de vid

det laget var fler än nationalskalden Runebergs. När det gäller den finskspråkiga psalmboken fanns det dessutom en "översättningströskel", men jag kan inte tro att den var avgörande, därför att de rikssvenska psalmerna i den finskspråkiga psalmboken i det stora hela är avsevärt färre till antalet än vad de är i den finlandssvenska. Om Frostenson utgör exempel är antalet psalmer av honom i den finlandssvenska psalmboken 30 nummer, varav originalpsalmerna är 23. Den finskspråkiga psalmboken däremot har endast tre psalmer av Frostenson.

Den psalm Eckerdal behandlar sist i sin bok är den västfranska latinska hymnen *Pange lingua*, som skrivits av poeten Venantius Fortunatus år 569. Hymnen är numera spridd på olika språk i hela den västliga kristenheten och använd i både mässa och tidegärd. Den finns med i liturgiska källor i latinsk form – latinet var ju gudstjänstspråk – ända sedan den svenska missionstiden. Eckerdals lärda och detaljrika framställning av *Pange linguas* väg genom ca fjorton sekler till de nordiska psalmböckerna omfattar 48 sidor. Han presenterar hymnen på originalspråket, i en prosaöversättning och i översättningar från (1598)/1619, 1608/1614, 1673 och psb 1695. Den försvenskade version som ingick i psb 1695/1697 fick en ny melodi och hade tio verser (en vers om Betlehem var utelämnad). Den sista versen innehöll en doxologi.

Pange linguas liturgiska plats är vid gudstjänster under *triduum sacrum paschale* (korsets och uppståndelsens påsk). Hymnen användes vid långfredagens huvudgudstjänst eller vid gudstjänsten "den nionde timmen" och sjöngs enligt frygisk melodi direkt efter improperierna [förebråelserna] och bönen trishagion. Detta kom småningom ur bruk, men vid tidegärdsrenässansen på 1900-talet kunde hymnen igen användas både i tidegärd och långfredagsgudstjänster tack vare J.A. Eklunds tolkning år 1910. Det var då fråga om de tio första verserna. Betlehemsversen är med, men inte doxologiversen. Eckerdal redogör för hymnens öden och äventyr i den fortsatta liturgiska förnyelseprocessen. Utvecklingen ledde till att viktiga delar av hymnen ("Höga kors") "kom tillbaka och förenades med en form för korshyllning under *triduum sacrum paschale* vilken dessförinnan knappast förekommit i Svenska kyrkan efter reformationstiden" (s. 177). Hymnen hör numera också till den svenska tidegärden. En liknande liturgisk utveckling för långfredagen har skett i Finland, men till skillnad från i Sverige, där "Höga kors" har en annan melodi än "Upp min tunga" (mera om den psalmen nedan), sjungs "Höga kors" till samma melodi som "Upp min tunga" (psb 1697) i Finland. Eckerdal påpekar att det melodivalet gör att sambandet inom *triduum sacrum paschale* kommer fram mycket tydligt.

Genom J.O. Wallin fick *Pange lingua* för psb 1819 en komprimerad sammanfattning på fyra verser i påskpsalmen *Upp min tunga*. Den gamla hymnens innehåll har enligt Eckerdal "kondenserats" i den första versen (s. 163). En i mitt tycke intressant språklig detalj meddelas i en fotnot (n. 75, s. 163): rimparet blödde–dödde, som i nutida öron låter som nödrim, var korrekt språk ännu på Wallins tid. I den wallinska formen har psalmen gått vidare, så gott som oförändrad, ända fram till 1986 års psalmböcker både i Sverige och i det svenskspråkiga Finland. I den finskspråkiga psalmboken har psalmen åtta verser och bygger på den svenska översättningen 1608/1614 av S.A. Forsius. Psalmen hör till det gemensamma arvet från den månghundraåriga tid när Finland utgjorde östra rikshalvan av konungariket Sverige. I de västnordiska folkkyrkorna verkar *Pange lingua* enligt Eckerdal ha försvunnit vid reformationen. Först år 1895 uppträder hymnen i tryck på danska, och i den danska psalmboken infördes den 1953; *Frydetonen går mod tronen* fick samma melodi som i den svenska psb 1697. I den norska psalmboken infördes *Pange lingua* först år 1985 och då i två former. Nr 374 *Frydetonen går mot tronen* försågs med melodi från psb 1697. NoS 2013 nr 186 har *Frydetonen* på nynorsk, bokmål och lulesamiska, försedd med både den svenska melodin och med en melodi av Valborg Mangs Märak (hennes förlaga är en lulesamisk melodi). Den andra formen av *Pange lingua* är en tolkning

av Arve Brunvoll till nynorska: NoS 1985 nr 147 (Nos 2013 nr 164) *Tunge, lat din lovsong prisa*. Den texten är försedd med den medeltida hymnmelodin, som i NoS 2013 dessutom återges både med vanlig notskrift och i koralnotskrift.

Till sist ett par korrigeringar ur finländsk synvinkel. På s. 105 sägs det att "stormaktstidens tvåspråkiga psalmboksverk kom att avlösas av en ny tvåspråkig psalmbok" (1886). Det är ordet tvåspråkig jag har invändningar mot, därför att den svenskspråkiga och den finskspråkiga psalmboken inte är varandras kopior. Jag menar att man kan missförstå Eckerdals text på det sättet. Inte ens stormaktstidens finskspråkiga psalmbok 1701 var en exakt kopia av psb 1695. I 1886 års psalmböcker fanns det en hel del gemensamt, men många psalmer ingick i den ena som inte ingick i den andra. När det gäller melodier har den finskspråkiga psalmboken långt fler folkliga koralvarianter ur den finska meloditraditionen än vad den svenskspråkiga har anammat. Förhållandet mellan 1986 års psalmböcker fortsätter i denna tradition. Dispositionens huvudrubriker är desamma, men underrubrikerna följs inte åt, inte heller antalet psalmer. Den finskspråkiga psalmboken innehåller flera psalmer än den svenskspråkiga.[6] På s. 181 står det att Gudstjänstboken i Finland utkom i svenskspråkig upplaga år 2000 och i finskspråkig upplaga året därpå. Det stämmer inte, för båda böckerna godkändes av kyrkomötet den 12 januari 2000 och togs högtidligen i bruk första advent samma år. Då var böckerna också tryckta. Ytterligare en svårighet med Finlands tvåspråkiga verklighet kommer till synes i litteraturförteckningen. På s. 207 står det "Fsv (Finlands svenskspråkiga evangelisk-lutherska kyrka)" och på följande sida "Suo (... Den finskspråkiga evangelisk-lutherska kyrkan)". De här formuleringarna kan förleda läsaren att tro att Finland har två evangelisk-lutherska kyrkor. Så är dock inte fallet. Det är en enda kyrka som är verksam på finska och svenska.

Lars Eckerdals bok är en stor gåva till alla som är intresserade av hymnologiska frågor. Som läsare önskar jag att han har fortsatt sitt detektivarbete med andra psalmer och har en tredje "psalmbok" på gång!

BIRGITTA SARELIN, teol. dr, kantor. Akademilektor i praktisk teologi och docent i praktisk teologi, företrädesvis hymnologi, Teologiska fakulteten vid Åbo Akademi.

Noter

1 Texten om *Ein feste Burg* har ingått som artikel i *Kyrkohistorisk Årsskrift* 2007. I denna bok är texten något bearbetad. I Eckerdals artikel *Två Lutherpsalmer i tre svenska text- och tondräkter* som ingick i *Hymnologi* 1|2 2014 behandlas i korthet *Ein feste Burg* och nattvardspsalmen *Gott sei gelobet*.

2 http://www.wam.fi/public/?contentid=38483&nodeid=9279 (läst 24.2.2014).

3 Texten om nattvardspsalmen är tidigare publicerad i *Årsbok för svenskt gudstjänstliv* 2007 och går att ladda ned från nätet: http://cts.lub.lu.se/ojs/index.php/sgl/article/download/6205/5332 (läst 24.2.2014). I denna bok är texten något bearbetad.

4 http://evl.fi/Virsikirja.nsf/63fe9e50813fe1d6c2256e570039fa80/6589021bfdf28a9fc2256fef0052055f?OpenDocument (läst 10.6.2014).

5 http://www2.siba.fi/cgi-bin/shubin/edifx_s.cgi?id=00025&sivu=1 (läst 10.6.2014).

6 Jfr min artikel "Relationerna mellan psalmböckerna i Finland och Sverige" i *Hymnologiske Meddelelser* nr. 3 1999, s. 175–187.

PRÆSENTATION AF BENEDIKTE BRISSONS MUNDEN FULD AF GLÆDE

AF **OVE PAULSEN**
redaktion@hymnologi.com

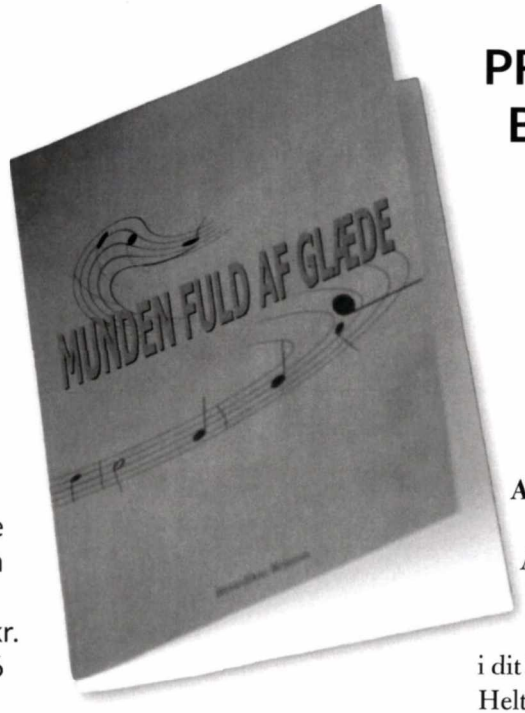

Benedikte Brisson
Munden fuld af glæde
Forlaget Underskoven
København 2006
82 sider. Pris: 159,-- kr.
ISBN: 87-91151-85-6

Af en eller anden grund har Benedikte Brissons samling af salmer *Munden fuld af glæde* aldrig været anmeldt her i tidsskriftet. På grund af den tid, der er hengået, har redaktøren besluttet ikke at bringe en egentlig anmeldelse, men derimod at præsentere et antal af salmerne, delvis med digterens egne melodiangivelser, så læserne kan danne sig deres eget indtryk.

I forordet skriver hun bl.a. "Salmer skal synges. Det håber jeg også, at mine vil blive". Således stilles de følgende salmer hermed til rådighed. I næste nummer håber jeg at kunne bringe Benedikte Brissons gendigtning af Knut Grüssner og Göran Anderssons *Sommarpsalm* sammen med en artikel af Karin Karlsson om det ålandske salmedigter/-komponistpar. Se også https://www.facebook.com/video.php?v=10204061679800982&set=o.175062172661646&type=2&theater
Link på Hymnologis Facebook-side (facebook.com/hymnologi)

Alle Helgen

Mel. Tør end nogen ihukomme

1 Saligt er det folk, du kender,
i dit lys er deres gang.
Helt fra jordens fjerne ender
kommer de med frydesang.
Gennem deres nød og smerte
og en laset hverdagsdragt
lyser glæden som en kerte,
at det sker, som du har sagt.

2 Salig den, hvis skyld er dækket
under Guds barmhjertighed,
når vor synd gør os forskrækket,
og vi ingen udvej ved.
Jesus Kristus gør os rene,
gør os kendt og set af Gud,
renser os til vintræsgrene,
skønt vi før var vilde skud.

3 Salig den, som længes efter
Gud og hans retfærdighed.
Svage skal få nye kræfter,
når de mættes med hans fred.
Han er kildevæld til livet,
han, som kalder sig Guds lam,
og enhver, som tror, får givet
Guds retfærdighed i ham.

4 Saligt er det nu at være
i din kirke her på jord,
høre til blandt dine kære,
fælles om din ånd, dit ord.
Er vi end som himlens stjerner
spredt omkring fra syd til nord;
som ét brød af mange kerner,
samler du os ved dit bord.

5 Salig er den dag som kommer,
hvor de sørgende får trøst,
og dit folk i Rigets sommer
synger om din gyldne høst.
Lad os der med alle dine
prise højt, hvad du har gjort:
friet os af nød og pine,
ført os ind ad lovsangs port.

Indsættelsessalme

Mel. Gak ud, min sjæl

1 Min klippe og mit skjold er Gud,
han hører bøn og frier mig ud
fra alt, som gør mig bange.
Mit hjerte stoler på hans magt,
han hjælper mig, som han har sagt,
jeg takker ham med sange.
2 Jeg skreg til Herren i min nød
om frelse fra den visse død,
fra rædselsfloder vilde.
Han førte mig til sikker grund
og lagde lovsang i min mund
om kærlighedens kilde.

3 Min lampe skinner på hans bud,
hans lys kan drive mørket ud,
han vender sorg til glæde.
Han bryder mur og stormer vold,
sin frelse gav han mig til skjold,
hans hjælp er altid rede.

4 Guds ord er sandt, hans vej er ret,
hans arm kan aldrig blive træt,
hans kærlighed kan bære.
Hans vinger skærmer nær og fjern,
hans trofasthed er skjold og værn,
han giver liv og ære.

5 Ja, mægtig er min frelses Gud!
Jeg ynger højt i verden ud
om kærlighedens gåde:
Højlovet er min Gud, mit skjold,
han frelser mig fra dødens vold,
beskytter mig med nåde.

Ps 18

Ny dåbssalme

Mel. Jeg plukker fløjlsgræs

Før dåben:
1 Vi øser vand under sang og glæde
fra frelsens kilde ved barnedåb.
Gud selv vil være hos os til stede
og skænke liv med et evigt håb.
Det er kun vand fra en messingkande,
og vi kan ingen forandring se;
men Herrens løfter er altid sande,
og ved hans ord kan et under ske.

2 Og over dråberne blæser ånden,
som før på skabelsens første dag.
Gud selv vil tage sit barn i hånden
og sige: »Du har mit velbehag!«
For dåben drukner, som Kristus døde
for vores skyld, har de gamle sagt,
og som han opstod, kan dåben føde
til liv med Kristus i frelsens dragt.

Efter dåben:
3 Så derfor takker vi Gud for dåben
og ber for dem, vi har båret frem
til nådens flod under himmel åben:
»Giv dem hos dig i din kirke hjem,
lad dem stå indskrevet i dit hjerte,
så de må gro i din kærlighed
som vintræsgrene, trods nød og smerte,
og være dine i evighed.«

Effatha.

1 Gud, du skabte os med munde,
så vi kunne prise dig.
Vi bekender, vi er onde
og vil gå vor egen vej.
Døve, blinde i vor trods,
tror vi, du er helt som os.

2 Kun et ord fra dig kan sprænge
denne stumheds faste bånd;
vi har været fanget længe,
fyld os nu med Helligånd,
så vi hører Effatha
sagt til os på denne dag.

3 Sådan lød det først i dåben,
hvor du lukker hjerter op,
at din kærlighed er åben
over både sjæl og krop,
og at ingen lukker i
for det folk, du har sat fri.

4 Skab os da igen fra grunden ,
du, som gør alt, hvad du vil.
Læg os selv din sang i munden,
løs, hvad vi er bundet til.
Lad os høre, du har sagt,
alting er dig underlagt.

5 Og når livets ende kommer,
sig igen dit Effatha.
Tal til os om nådens sommer,
som vil vokse frem en dag,
hvor du skaber os på ny

til at bo i lysets by.

Luciavise

Mel. Mariehønen Evigglad

Engang i byen Syrakus
der bo'de i et lille hus
Lucia med sin søde mor
og deres lykke var så stor.

Lucias mor blev meget syg,
og ingen læger i den by
ku gøre hende rask igen.
Da bad Lucia til sin ven:

Min Jesus, du har helbredt før.
Hjælp nu min mor, førend hun dør.
Gør hende rask, så lover jeg
mit hjertes kærlighed til dig.

Lucias mor blev rask igen,
og så kom der en frier hen.
Men tænk, Lucia sagde: Nej,
jeg elsker Jesus mer end dig!

Og manden blev så vred og ond
ved ordet fra Lucias mund,
at han gad se Lucia død
- før var hun ellers smuk og sød!

Han gik til byens politi,
som anholdt hende, kun fordi
hun ville være Jesu brud
og være kristen og holdt ud.

Så blev Lucia kogt og brændt,
men dermed er det ikke endt.
For flammerne kan ikke nå
den, som har lysets klædning på.

Nu lyser hun med himmelsk glans
i Himlens lyse helgenkrans.
Vi låner af Lucias skær
og tænder lys i mørket her.

Kyrie

Mel. ABC-visen

1 Forbarm dig, Gud.
Lyset gik ud.
Mørket fik magt i os,
bandt os i had og trods.
Vi glemte dine bud.
Forbarm dig, Gud.

2 Jesus, Guds Søn,
lyt til vor bøn.
Se, vor begærlighed
glemmer din kærlighed,
svage skubbes ud.
Forbarm dig, Gud.

3 Gud Helligånd,
ræk os din hånd,
tænd vore hjerters ild,
så vi gør det, du vil.
Før os fra døden ud.
Forbarm dig, Gud.

Nadversalme

Mel. At sige verden ret farvel

1 Vi kommer til et dækket bord
med brød og vin fra denne jord,
et værk af vore hænder.
Men det, vi får i vin og brød
er Kristus selv i liv og død,
og det er ham, vi kender.

2 Vi møder den opstandne selv,
men ikke i et strålevæld
af glade englesange.
Vi møder ham den samme nat,
hvor mørkets magter tog ham fat,
og vennerne var bange.

3 Vi spiser brød og drikker vin,
der mætter os med næring fin
til liv med vækst og glæde.
Men korsets mærke i det brød
fortæller os om Herrens død,
som var vi selv tilstede.

4 Vi kommer her med hjertet fyldt
af kærlighedens død, forskyldt
af alle vore synder.
Dog lever han , som vi slog ihjel,
hans ord er livets kildevæld.
Med ham vort liv begynder.

5 Vi vogter på hinanden, når
vi spredes ud som bange får,
som fugle skræmt fra reden.
Men hyrden siger: Jeg er sand,
og leder jer til livets vand,
til ét i kærligheden.

6 Vi sendes bort med fredens ord,
fra ham, som højt i himlen bor,
og verden ikke kender.
Hans ånde blæser liv i os,
så vi tør tro, al tvivl til trods,
og gå, hvor han os sender.

Vandsalme

Mel. Jeg ved, hvor der findes

1 Da Gud skabte verden, var vand overalt,
til jorden fra dybet af havet blev kaldt,
og kilder sprang frem på hans vældige ord,
så liv kunne gro i den tørreste jord.

2 Nu hører han råbet fra vandenes dyb,
hvor vi er et bytte for havdyr og kryb;
han sætter vor fod på en urokket grund
og føder sin lovsang med tak i vor mund .

3 I dråber af dåbsvand må mennesket dø,
som kornet, der spirer af sidste års frø,
for genfødt til livet med Kristus at stå
med Kristi opstandelses herlighed på.

4 Han kalder sig selv for det levende vand,
som strømmer med kærlighed evig og sand,
en kilde til frelse for alle, som tror,
et bæger med vin på det dækkede bord.

5 Engang skal vi se, hvor Guds bæk springer frem
og livstræet gror i det himmelske hjem.
Da glemmer vi sorgen og slukker vor tørst
hos ham, som i nåde har elsket os først.

Bryllupssalme
Mel. Tør end nogen ihukomme

1 Kærlighed er selve livet,
ikke livet for sig selv,
men med den, som Gud har givet
for at glæde krop og sjæl.
Han har i hver mand og kvinde
lagt sit eget hjertelag ,
så de sammen kunne finde
deres fælles hjerteslag.

2 Kærlighed som ild kan gløde
og gør hele verden ny.
Dengang Jesus Kristus døde
og stod op i morgengry,
var det for at vise alle,
at Guds kærlighed har magt;
elsker vi i jordens dale,
gør vi kun, som han har sagt.

3 Kærlighed er det at høre
Kristus til i liv og død,
sige tak hver dag og gøre,
som han sine venner bød:
at den ene med den anden
har et sind i hjertets grund,
så I enigt med hinanden
priser Gud med samme mund.

4 Kærlighed er alle dage,
at Guds rige kom os nær.
Det er mægtigst i de svage,
derfor beder vi med jer
om, at håbets Gud må fylde
jer med glæde og sin fred,
til I skal med engle hylde
ham, som selv er kærlighed.

Conditor alme siderum

1 Du skabte stjerners hær så stor,
selv blev du lys, hvor mørket bor,
vor frelser, Guds enbårne Søn,
vi beder dig, lyt til vor bøn.

2 Da verden, som du havde skabt,
i dødens bånd var helt fortabt,
rev du os selv af døden ud
og blev for os en frelses Gud.

3 I verdens aften sendte Gud
ved Gabriel sit nådebud:
Gud blev som os et barn på jord.
En lille jomfru blev Guds mor.

4 Dit navn er frelser, Jesus Krist,
og for det navn skal alle vist
i himmelen som her på jord
med knæfald lyde dine ord.

5 Vi beder, Herre Kristus, kom,
vær nådig mod os i din dom.
Bevar os altid i din fred
og skærm os for hver djævel led.

6 Gud Faders pris i evighed
med Jesus Krist, som kom herned
og Helligånden som hans tolk
skal engle synge med Guds folk.

6. årh.

KØB GAMLE HEFTER

Hefter fra indeværende årgang fås ved indmeldelse i Salmehistorisk Selskab.

Hefter efter 2006 kan købes hos sekretariatet (se adresse i kolofonen forrest i dette hefte).

Dobbelthefter: 40,-- DKK + forsendelse
Enkelthefter: 20,-- DKK + forsendelse
Hel årgang: 100,-- DKK inkl. forsendelse.

Hefter fra *Hymnologiske Meddelelser* (1972-2005):

Spørg *Vagner Lund*, Center for Kunst og Kristendom, Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K. Tlf.: (+45) 35 32 36 23.

Caroline Amalie Vej 27, DK-2800 Kongens Lyngby.
Telefon privat: (+45) 45 88 48 65.
Mailadresser: vlu@teol.ku.dk el. bodilvagnerlund@kabelmail.dk.

SALMEFORSKNINGEN FLYVER VIDERE PÅ TWITTER

Hymnologi
NORDISK TIDSSKRIFT
@hymnologi

DEADLINE FOR NR. 1|2: 1. MARTS 2015.

ISSN: 1901-5976

christianhebell.com/Special-Trykkeriet a-s